

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

—Útkeresők—

ÚTKERESŐK

**MTA Politikai Tudományok Intézete
Nemzetközi Migráció Kutatócsoport
Évkönyve, 1992**

Útkeresők

Budapest, 1993

Ez a tanulmánykötet a BM Menekültügyi Hivatal támogatásával készült.

Sorozatszerkesztő: Sik Endre

© Bóhm Antal; Brym, Robert; Czakó Ágnes; Drexler, Sabina; Giorgi, Liana; Kovács Róbert;
Pohoryles, Ronald; Schmid, Gabriele; Sik Endre; Tóth Judit; 1993

Hungarian translation © Boross Anna, 1993

A kiadásért felel az MTA Politikai Tudományok Intézetének igazgatója, Budapest 1993

ISSN 1216-027X

Tartalom

Előszó	7
<i>Brym, Robert</i> : Csehszlovákia, Magyarország, Litvánia, Lengyelország és Oroszország emigrációs potenciálja	9
<i>Sik Endre</i> : Románia emigrációs potenciálja	19
<i>Sik Endre – Tóth Judit</i> : Román származású menekültek Magyarországon	23
<i>Drexler, Sabina – Giorgi, Liana – Pohoryles, Ronald – Schmid, Gabriele</i> : EURO-LINK (Kísérlet a román menekültek beilleszkedését segítő osztrák-magyar szociálpolitikai modell kidolgozására)	39
<i>Kovács Róbert</i> : Az „idegenek” Magyarországon – Települések és menekültek	49
<i>Kovács Róbert</i> : A polgármesterek és az „idegenek”	65
<i>Bóhm Antal</i> : Előítélet és xenofóbia a helyi vezetők értékrendjében (Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat tapasztalatai alapján)	85
<i>Czakó Ágnes</i> : A romániai menekültek és a civil szféra változó szervezetei	93
<i>Tóth Judit</i> : Magyarország mint hullámtörő? Adalékok az elmúlt két év menekültügyéhez	113
A nemzetközi vándorlás témakörével foglalkozó kutatók, szakértők listája	126

Előszó

Az utat mindenki keresi. Ha nem is a Lao-cei tao-t, akkor a boldogulás valamilyen módját. Teszi ezt iskola- és szakmaválasztással, élet- és házastárskereséssel, munkahely- és lakóhely-változtatással. Vannak sokan, akik a szó szoros értelmében keresik az utat, amelyen elindulva új országokba jutnak.

A tavalyi évkönyvben található tanulmányok segítségével azt próbáltuk bemutatni, hogy kik azok, akik a Magyarországra vezető utat választották és hogyan fogadták őket az itthoni „útra nem kelők”.

Az idei évkönyv tanulmányai is ezen két alapkérdés köré csoportosíthatók. Az első blokkba sorolható négy tanulmány a kelet-európai útkeresők és útkeresés jellemzőit mutatja be. E munkák közös eleme a Magyarország-felettség, tehát annak hangsúlyozása, hogy amit mi magyarok tapasztalunk, az része egy össz-kelet-európai (ha nem világ-) folyamatnak, s attól sem szociológiailag, sem politikailag el nem választható.

A második blokkba tartozó írások azt érzékeltetik, hogy mivel szembesül az út magyarországi szakaszát járó útkereső. A következő kérdésekre szeretnénk ráirányítani a figyelmet: hol találhatók az útkeresők, hogyan érez irántuk a helyi hatalom és a közvélemény, s végül, hogyan hat rájuk a nem állami és az állami szféra.

Budapest, 1993. január 25.

Sik Endre

The first of these is the fact that the
the second is the fact that the
the third is the fact that the
the fourth is the fact that the
the fifth is the fact that the
the sixth is the fact that the
the seventh is the fact that the
the eighth is the fact that the
the ninth is the fact that the
the tenth is the fact that the
the eleventh is the fact that the
the twelfth is the fact that the
the thirteenth is the fact that the
the fourteenth is the fact that the
the fifteenth is the fact that the
the sixteenth is the fact that the
the seventeenth is the fact that the
the eighteenth is the fact that the
the nineteenth is the fact that the
the twentieth is the fact that the
the twenty-first is the fact that the
the twenty-second is the fact that the
the twenty-third is the fact that the
the twenty-fourth is the fact that the
the twenty-fifth is the fact that the
the twenty-sixth is the fact that the
the twenty-seventh is the fact that the
the twenty-eighth is the fact that the
the twenty-ninth is the fact that the
the thirtieth is the fact that the
the thirty-first is the fact that the
the thirty-second is the fact that the
the thirty-third is the fact that the
the thirty-fourth is the fact that the
the thirty-fifth is the fact that the
the thirty-sixth is the fact that the
the thirty-seventh is the fact that the
the thirty-eighth is the fact that the
the thirty-ninth is the fact that the
the fortieth is the fact that the
the forty-first is the fact that the
the forty-second is the fact that the
the forty-third is the fact that the
the forty-fourth is the fact that the
the forty-fifth is the fact that the
the forty-sixth is the fact that the
the forty-seventh is the fact that the
the forty-eighth is the fact that the
the forty-ninth is the fact that the
the fiftieth is the fact that the
the fifty-first is the fact that the
the fifty-second is the fact that the
the fifty-third is the fact that the
the fifty-fourth is the fact that the
the fifty-fifth is the fact that the
the fifty-sixth is the fact that the
the fifty-seventh is the fact that the
the fifty-eighth is the fact that the
the fifty-ninth is the fact that the
the sixtieth is the fact that the
the sixty-first is the fact that the
the sixty-second is the fact that the
the sixty-third is the fact that the
the sixty-fourth is the fact that the
the sixty-fifth is the fact that the
the sixty-sixth is the fact that the
the sixty-seventh is the fact that the
the sixty-eighth is the fact that the
the sixty-ninth is the fact that the
the seventieth is the fact that the
the seventy-first is the fact that the
the seventy-second is the fact that the
the seventy-third is the fact that the
the seventy-fourth is the fact that the
the seventy-fifth is the fact that the
the seventy-sixth is the fact that the
the seventy-seventh is the fact that the
the seventy-eighth is the fact that the
the seventy-ninth is the fact that the
the eightieth is the fact that the
the eighty-first is the fact that the
the eighty-second is the fact that the
the eighty-third is the fact that the
the eighty-fourth is the fact that the
the eighty-fifth is the fact that the
the eighty-sixth is the fact that the
the eighty-seventh is the fact that the
the eighty-eighth is the fact that the
the eighty-ninth is the fact that the
the ninetieth is the fact that the
the ninety-first is the fact that the
the ninety-second is the fact that the
the ninety-third is the fact that the
the ninety-fourth is the fact that the
the ninety-fifth is the fact that the
the ninety-sixth is the fact that the
the ninety-seventh is the fact that the
the ninety-eighth is the fact that the
the ninety-ninth is the fact that the
the hundredth is the fact that the

Csehszlovákia, Magyarország, Litvánia, Lengyelország és Oroszország emigrációs potenciálja¹

Bécs 1,8 millió lakosából 240 000 a volt szovjet tömb országaiból vándorolt be 1989 óta. Részben ennek következménye, hogy az ausztriai munkanélküliek száma az akkori 3,1 százalékhoz képest 1991-re majdnem megduplázódott. A cseh, szlovák, magyar, lengyel, orosz zsidó és más bevándorlók okozta konkurencia felbőszítette az osztrák munkásokat, erősen megterhelte Bécs szociális szolgáltató kapacitását, és próbára tette állandó lakosainak tűrőképességét. Az 1991 novemberében megtartott bécsi helyhatósági választások eredménye ezért nem volt egészen meglepő. A jobboldali Szabadság Párt népszerűsége több mint kétszeresére nőtt, a szavazatoknak majdnem negyedrészt elnyerte, és így a város második legerősebb pártja lett. *Jörg Haider*, a párt vezetője – aki az év első felében Karintia kormányzójaként a náci munkapolitika magasztalásával gvalt közismertté – a választási kampány során bevándorlásellenes álláspontot képviselt.²

Ausztriában eddig még nem fordult elő, hogy az erőszakos bevándorlásellenes csőcselék külföldieket támadott volna meg, ahogy ez már mindennaposá vált Franciaországban és különösen Németországban (ahova csak 1991 első tíz hónapjában 200 000 külföldi érkezett főként Kelet-Európából és a volt Szovjetunióból, hogy politikai menedékjogot kérjen). A lassan érlelődő idegengyűlöletet azonban Ausztriában és Nyugat-Európa más részein is tovább szítja az a reális veszély, hogy a korábbi szovjet tömb országaiból megindulhat a tömeges kivándorlás. Baljóslatú és jellemző tény, hogy *Jean-Marie Le Pen* Nemzeti Frontja az 1992 márciusi franciaországi regionális választásokon elnyerte a szavazatok 14 százalékát.

Milyen méretű is pontosan ez a bevándorlási „veszély”? 1990-ben mintegy 1,3 millióan hagyták el folyamatosan a volt szovjet tömb országait. Az elemző szakemberek zömének jóslata szerint ez az áradat majdnem ugyanezen a szinten folytatódik majd az elkövetkező egy vagy két évben is. Ami a továbbiakat illeti, már kissé ködös a kép, bár szigorú becslések arra utalnak, hogy az 1993–2000 közötti időszak emigrációja csak a

¹ Megjelent az *International Sociology* c. folyóiratban (Vol. 7. No. 4.). A magyar nyelvű változat közzétételének engedélyezéséért köszönet illeti a lapot. Köszönöm *Sidney Heitman* professzornak (Department of History, Colorado State University, Fort Collins, USA) cikkem megírásához nyújtott tanácsait. Köszönetet mondok *Sik Endre* professzornak (MTA Politikai Tudományok Intézete), hogy engedélyezte számomra a Szonda-Ipsos Kft., Budapest által összegyűjtött és rendelkezésemre bocsátott közvélemény-kutatási adatok elemzését. A Szonda-Ipsos Kft. természetesen semmiféle felelősséggel nem tartozik az itt közreadott elemzésért, illetve következtetésemért.

² *L. Tagliabue* [22]

volt szovjet tömb országaiból évi félmillió lesz, az egész térségből pedig összesen évi 2 millió³.

A nyugat-európai kormányok nyilvánvalóan jogi intézkedéseket tesznek az áradat megfékezésére. Az ilyen lépések legdrámaibb példája a német egyesítés volt, amely úgy vetett véget a volt NDK-ból történő bevándorlásnak, hogy lakosságát beolvasztotta a volt NSZK-ba, és gazdasági regenerációs programot hajtott végre. Kevésbé drámai lépésként megszigorították a turistavízumok kiadásának feltételeit. Ehhez járul még az is, hogy az Európai Közösség által 1993 januárjában ratifikálandó Dublini Konvenció szerint azok, akiknek kérelmét valahol már elutasították, nem kérhetnek majd menedékjogot máshol sem⁴.

Az ilyen akciók ellenére azért mégis megnyílnak bizonyos újabb célállomások (pl. egyes dél-amerikai országok) a kivándorlók előtt⁵. Az olyan hagyományos célországok, mint Németország, erős ideológiai és politikai nyomással igyekeznek megakadályozni az új falak emelését, és továbbra is emberi jogként ismerik el a szabad utazást és a nyitott határokat⁶. A határátlépésnek ugyanakkor megvannak az illegális módjai is. Az 1991-ben menedékjogot nem kaptaknak vélhetően több mint a fele (közel 100 000 fő) maradt Németországban, további 50 000 személy pedig a meglehetősen gyenge keleti határon szivárgott be⁷. Az USA-ba érkezők közül 1989–90-ben csak a szovjet állampolgárok száma elérte a 100 000-et, ezek egy része többé nem tért vissza; a becslések szerint jelenleg mintegy 30 000 illegális szovjet bevándorló tartózkodik az USA-ban⁸. Végezetül fontos illegális bevándorlási forrást jelenthet az a – konzervatív beccsléssel megállapított – félmillió vagy még több lengyel, cseh, orosz és más kelet-európai is, aki ma ideiglenes munkavállaló Németországban, Franciaországban és az Egyesült Királyságban⁹. Röviden: a kivándorlók száma nem csupán a nyugati korlátozó intézkedésektől függ, hanem a keleti igényektől is.

Úgy tűnik, hogy ez az igény a gazdasági körülmények változásával az elkövetkező rövid vagy közepes távon nemigen fog megváltozni. Ha növekszik is Nyugaton a munkanélküliség, a nyugati és keleti életszínvonalbeli aránytalansága hosszú évekig fennmarad még. Ezért jelentette ki *Alekszandr Sokin*, a szociális ügyekért felelős orosz miniszterelnök-helyettes 1991. november 29-én, hogy a következő két-három évben összesen 15 millió orosz válhat átmenetileg, további 15 millió pedig tartósan munkanélkülivé. A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet 1992. március 30-án kiadott előrejelzése szerint 1992 végére a FÁK-ban a munkanélküliek száma meghaladja majd a 15 milliót, illetve további 30 milliót fenyeget majd a munkanélküliség vagy az alulfoglalkoztatottság veszélye. A FÁK kormány-tisztviselőkkel készült interjúk, illetve ötszáz

³ L. Chesnais [5], Clauss—Keating—Duesing [6], Heitman [8], Tagliabue [21], Thorson [24].

⁴ L. Oziewicz [16], Winey [25].

⁵ L. Moore [13].

⁶ L. Schauble [18].

⁷ L. Clauss—Keating—Duesing [6].

⁸ L. Mydans [15].

⁹ L. Reichlin [17].

üzemben tett látogatás alapján összeállított tanulmány becslése szerint a jelenleg foglalkoztatottak száma több mint egynegyedével nagyobb a szükségesnél¹⁰. 1992. április 25-én pedig *Egon Gajdar*, Oroszország miniszterelnökének első helyettese nyilatkozott úgy a *The Economist*-nek, hogy a munkanélküliség okozta szociális feszültségek az év végére már politikai veszélyt jelenthetnek¹¹.

Az új kivándorlási jogok deklarálása aligha lohasztja majd le a kivándorlási kedvet Oroszországban és a térség más részein. A Legfelsőbb Tanács által 1991. május 20-án jóváhagyott új kivándorlási törvény 1993. január 1-jén lép életbe. Ez a törvény – néhány megszorítással – minden volt szovjet állampolgárnak jogot ad arra, hogy szabadon elhagyhassa a SZU területét, illetve beléphessen oda¹². Igaz ugyan, hogy a SZU már nem létezik, de volt köztársaságai és a térség más országai liberál-demokratikus beállítottságuk mértéke szerint nem kívánják lényegesen korlátozni a szabadságot, a szabad mozgást.

Vizsgálódásom fő kérdése most az, hogy a volt szovjet tömb országaiból mennyien kívánnak Nyugaton letelepedni. Eltekintek a SZU-ból kivándorlók egyes szponzorált csoportjaitól, akiknek létszáma 1991 óta évente összesen mintegy 400 000 fő (ebből durván 50 000 az USA-ba kivándorló zsidó és örmény, megközelítően 150 000 a német nemzetiségű, aki Németországba megy, kb. 180 000 az Izraelbe kivándorló zsidó és kb. 20 000 a görög, aki Görögországba települ). Ezek a csoportok nem szokványosak, hiszen erős nyugati kapcsolataik és befolyásos pártfogóik vannak.¹³ Figyelmem inkább a sokkal nagyobb tömeget jelentő csehekre, szlovákokra, magyarokra, litvánokra, lengyelekre és oroszokra irányul. Közülük vajon hányan akarnak kivándorolni?

Erre a kérdésre egy 1991 februárjában Csehszlovákiában, Magyarországon, Litvániában, Lengyelországban és Oroszországban végzett egyedülálló vizsgálat eredményei alapján próbálok válaszolni. Ezekben az országokban a tizenöt éven felüliekből álló, rétegzett, véletlenszerű kiválasztással kapott mintán végzett felmérés 4269 használható interjút eredményezett. Az interjúkat kérdezőbiztosok készítették, a válaszadó anyanyelvén. Az interjúalanyoktól többek között azt kérdeztük, hogy szeretnének-e elmenni családjukkal együtt valamelyik fejlett nyugati országba, és ha igen, mennyi időre.

A hidegháború korszakában általánosan elterjedt volt az a nézet, hogy a kommunista tábor legtöbb polgára, ha lehetősége nyílna rá, azonnal összezsugorogna és elmenne.

¹⁰ L. *Bush* [3].

¹¹ L. *Teague* [23].

¹² L. *Heitman* [8].

¹³ Róluk l. elsősorban: *Basok—Brym* [1], *Chesnais* [5] és *Heitman* [8]. A támogatott kivándorlóknak mintegy 95 százaléka zsidó és német. Népszámlálási becslések szerint a volt SZU területén 1991 végére megközelítőleg 0,9 millió zsidó és 1,6 millió német maradt, bár az ott maradt zsidók tényleges számát sokan 2 millióra vagy annál is többre becsülik. A jelenlegi kivándorlási arány, továbbá főleg az adott német repatriációs politika, illetve az orosz-német vezetésnek a teljes közösség repatriációjára vonatkozó felhívása alapján szemlélve a folyamatot, 2000-re Oroszországban már egyetlen német sem marad (*Sheehy* [19]). Ugyanakkor az a tény, hogy 1992 első három hónapjában a zsidó kivándorlás 17 százalékkal visszaesett, a bevándorlók izraeli befogadásának nehézségeivel együtt arra enged következtetni, hogy Oroszországban a zsidó közösség talán még az ezredforduló után is megmarad (*Heitman* [8]).

Bármilyen volt is a kijelentés igazságtartalma a múltban, ez ma már nyilvánvalóan nincs így a térség katasztrofális gazdasági helyzete és labilis politikai légköre ellenére sem. Mint az 1. táblázat mutatja, a válaszadók 68 százaléka szeretne néhány hónapra Nyugatra menni, és 38 százaléka szívesen maradna ott 1–2 évig. 14 százalék jelezte, hogy szívesen élne Nyugaton 5–10 évig, de csak 7 százalék szeretne végleg kivándorolni.¹⁴

1. táblázat

„Szeretne-e családjával együtt néhány hónapra valamelyik fejlett nyugati országba menni? Egy vagy két évre? Öt-tíz évre? Végleg?” – az „igenlő” válaszok százalékban időtartam és ország szerint

	Csehszlovákia (n=996)	Magyarország (n=1000)	Litvánia (n=509)	Lengyelország (n=953)	Oroszország (n=811)	Összesen (n=4269)
Néhány hónapra	65	77	48	78	65	68
1-2 évre	37	40	21	53	34	38
5-10 évre	14	15	7	19	15	14
Végleg	5	8	2	13	5	7

Megjegyzés: A százaléktételeket kerekítettük.

Bár ezek az értékek alacsonyabbak, mint várnánk, mégis igen nagy számokat takarnak. Például Oroszország lakossága 1991 februárjában 148,3 millió volt. Mivel az orosz megkérdezetteknek 4,6 százaléka nyilatkozott úgy, hogy szeretne végleg kivándorolni, ez összesen 6,8 millió potenciális orosz kivándorlót jelent¹⁵. Pontosabban: az öt vizsgált ország mindegyikénél kiszámíthatjuk a kivándorlás magas és alacsony becsült értékeit. Ha hűsz hasonló nagyságú mintát veszünk, akkor abból 19 minta eredménye a megjósolt intervallumon belül lesz. Ezek az eredmények a 2. táblázatban láthatók, és röviden így foglalhatók össze: 95 százalékos biztonsággal állíthatjuk, hogy az öt országban 1991 februárjában 216,1 millió személyből 10,2–16,7 millió akart végleg letelepedni Nyugaton.

¹⁴ Ne feledkezzünk meg arról, milyen nagy eltérések vannak az egyes nemzetek kivándorlási készsége között: ez a lengyeleknél mért 13 százaléktól a litvánoknál mért 2 százalékig változik. A százalékos arány a lengyeleknél talán azért ilyen magas, mert az öt vizsgált ország közül itt a legerősebb az a hagyomány, hogy az állampolgárok Nyugat-Európába mennek munkát vállalni. A Nyugat-Európában élő lengyel közösségekkel fenntartott társadalmi kapcsolatok miatt, valamint a nyugat-európai egzisztenciateremtéssel kapcsolatos gyakorlati ismeretek birtokában viszonylag több lengyel tekintheti a kivándorlást reális alternatívának.

¹⁵ E számítások elvégzésekor feltételezem, hogy a 15 év alatti gyermekek ugyanolyan nagy valószínűséggel vándorolnának ki, mint a tízenöt évesek vagy az idősebbek. Ez konzervatív feltételezés — így lefelé torzíja a számításaimat —, mivel a kisgyermekek fiatalabb szülők befolyása alatt állnak, és mint látni fogjuk, az életkor fordítottan arányos a kivándorlási készséggel.

Abban a — tudomásom szerint egyetlen — mások által készített felmérésben, amely az Oroszországból történő kivándorlással foglalkozik, a United States Information Agency (USIA) 1989 tizennyolcadik életévét betöltött orosz állampolgárt kérdezte meg 1991. február 15-e és március 1-je között. A kérdések bizonyos fókuszúak az itt tárgyalt közvélemény-kutatás kérdésénél, így a két nem teljesen összemérhető. E kutatók úgy találták, hogy a potenciális orosz kivándorlók száma 2 és 11 millió között mozoghat (Grant [7]).

2. táblázat

Az országokénti emigrációs potenciál becsült maximuma és minimuma

	Csehszlovákia	Magyarország	Litvánia	Lengyelország	Oroszország
„Végleg” (%)	5,0	7,5	2,4	13,2	4,6
95 %-os konfidencia-intervallum	+1,4	+1,6	+1,3	+2,0	+1,4
Lakosság (millió)	15,70	10,56	3,71	37,78	148,3
Az emigráció minimumának becslése (millió)	0,57	0,62	0,04	4,23	4,75
Az emigráció maximumának becslése (millió)	1,00	0,96	0,14	5,74	8,90

3. táblázat

A „végleg kivándorolna” válaszok százalékban, a független változók és az ország függvényében

	Csehszlovákia	Magyarország	Litvánia	Lengyelország	Oroszország
Nem					
Férfi	6	10	3	16	6
Nő	5	7	2	11	4
Kor					
45 alatt	8	11	4	17	7
45 fölött	2	6	1	9	3
Lakóhely					
Városi	7	9	1	13	6
Falusi	5	8	3	14	5
Iskolai végzettség					
Ált. isk.	5	9	1	13	5
Középisk.	5	9	3	13	5
Magasabb	7	7	0	15	5
A fejlődést illetően					
optimista	5	8	2	12	3
pesszimista	8	11	3	16	8
A demokrácia esélyét illetően					
optimista	4	7	3	12	4
pesszimista	10	13	5	18	7

A potenciális kivándorlók egyes jellemzőit a 3. táblázat mutatja. Ez azoknak a különböző társadalmi kategóriákba tartozó személyeknek a százalékos megoszlását közli, akik „igen”-nel válaszoltak (szeretnének végleg letelepedni Nyugaton). Először vizsgáljuk meg a férfiak és a nők válaszai közötti eltérést! Ez igen csekély – az öt országban együttesen alig haladja meg átlagosan a két százalékot –, és országoként megegyezik: a férfiak mindenütt valamivel hajlamosabbnak látszanak a kivándorlásra.

Kisebb és országoként eltérő különbségek mutatkoznak városban, illetve falun élők,

valamint a különböző képzettségi szintű lakosok válaszainak összehasonlításakor. Itt sincsenek jelentős eltérések¹⁶.

Nagyobbak a különbségek, amikor a válaszadók gazdasági és politikai állásfoglalását vizsgáljuk. A válaszadók egy tízpontos skálán jelölték be, hogy szerintük öt év múlva országuk a gazdaságilag teljesen elmaradott (1 pont), illetve a tökéletesen fejlett (10 pont) határesetekhez viszonyítva hol helyezkedik majd el. Ugyancsak tízpontos skálán jelölték meg, hogy szerintük öt év múlva az országban diktatúra (1 pont), vagy teljes demokrácia (10 pont) lesz-e. Nevezük az 1–5 közötti pontot adókat „pesszimistáknak”, a 6–10 közötti pontszámot adókat pedig „optimistáknak”. Ekkor kiderül, hogy a pesszimisták hajlamosabbak a kivándorlásra, mint az optimisták. Konkrétan: a gazdasági tekintetben optimistáknak 6 százaléka, a pesszimistáknak viszont 9 százaléka akart kivándorolni, és ez a különbség mind az öt országra stabilan jellemző volt. Hasonlóképpen, a politikai tekintetben optimistáknak 6 százaléka, a pesszimistáknak viszont közel 11 százaléka nyilatkozott úgy, hogy szeretne végleg letelepedni Nyugaton, szintén országok közötti egyezéssel. Hasonló nagyságrendű különbség adódott, amikor a 45 év alattiak és a 45 éves, illetve annál idősebb korosztály válaszait vetették össze: az öt országban együttvéve a fiatalabbaknak 9 százaléka, az idősebbeknek viszont csak 4 százaléka telepedne le végleg Nyugaton, ennek az eltérésnek az iránya mind az öt országban azonos volt.

Statisztikai szempontból van-e jelentőségük ezeknek az eltéréseknek, előfordulhat-e, hogy egy ilyen nagyságrendű vizsgálati mintában véletlenszerűen bukkannak fel? Továbbá: a statisztikailag számottevő eltérések együttesen hogyan hatnak az emigrációs potenciálra? Ezekre a kérdésekre a 4. táblázatban szemléltetett többszörös regressziós analízis segítségével válaszolhatunk.

A 4. táblázat azt mutatja, hogy a kivándorlási vágy egyedüli legfontosabb, országok között megegyező és statisztikailag jelentős meghatározó tényezője a fiatal kor volt, továbbá azt, hogy ez függetlenül befolyásolta a vizsgálat során mért többi változót is. A politikai állásfoglalás fontossági sorrendben a második. Egyedül Litvániára volt jellemző, hogy a kivándorlási kedv kialakulásában a politikai pesszimizmus nem képviselt statisztikailag jelentős tényezőt¹⁷. Lengyelországban a válaszadók nemének, Oroszországban pedig gazdasági hozzáállásuknak volt még jelentősége, ezek a tényezők határozták meg a többitől függetlenül és erősen a kivándorlási hajlamot. A térség egészére azonban érvényes, hogy az életkoron és a politikai arcúlaton kívül más fontos változó nem volt.

¹⁶ A USIA-féle felmérés, amelyre már korábban utaltam, kimutatta, hogy a jól képzett, városi férfi lakosság a legerősebben hajlamos a kivándorlásra (*Grant* [7]).

¹⁷ Ez viszont a statisztikai adatok torzításából eredhet, aminek a litván megkérdezettek kis száma lehet az oka: a litván minta csupán körülbelül a felét tette ki a többi országban vett mintáknak, míg az onnan végleg kivándorolni vágyók száma a második legkisebb nemzeti csoportban, az oroszokéban mért adatnak egyharmadát sem érte el.

4. táblázat

**A „végleges” kivándorlási szándékot meghatározó tényezők országonkénti szerepe
(többszörös regresszió)**

(az R értéket akkor tüntettem fel, ha $p < 0,05$, a zárójelben a standard hiba szerepel)

	Csehszlovákia	Magyarország	Litvánia	Lengyelország	Oroszország
Életkor	-0,1444 (0,0326)	-0,0044 (0,0012)	-0,0018 (0,0009)	-0,0050 (0,0015)	-0,0055 (0,013)
Nem	-	-	-	0,0975 (0,0437)	-
Városi/falusi	-	-	-	-	-
Képzettség	-	-	-	-	-
Véleménye a fejlődésről	-	-	-	-	-0,0280 (0,0086)
Véleménye a demokráciáról	-0,1384 (0,0368)	-0,0256 (0,0093)	-	-0,0233 (0,0108)	[-0,0186] (0,0075)
Maradék	1,3347 (0,0352)	1,1627 (0,0868)	-0,9741 (0,0451)	1,1644 (1,1116)	1,0735 (0,0802)

Megjegyzések: (1) A függő változókat a következőképpen kódoltuk: 1 = nem, 2 = nem tudom, 3 = igen.

(2) A többszörös regresszió céljából a független változókat nem foglaltuk két vagy három kategóriába, mint a 3. táblázatban.

(3) Oroszországnál a demokráciával kapcsolatos pesszimizmus jelentősen növelte a végleges kivándorlási készséget, de csak abban az esetben, ha az Oroszország gazdasági fejlődésére vonatkozó jóslatot kizárjuk a regressziós egyenlethől. Az Oroszország politikai jövőjére vonatkozó jóslat differenciálhányadosának együttthatóját és standard hibáját, valamint az egyenlethől kizárt gazdasági jóslatot kapesos zárójelben adtuk meg.

Vigyáznunk kell, nehogy túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítsunk ezeknek a megállapításoknak. Arról ugyanis nem mondanak semmit, hogy valójában milyen lesz a kivándorlás a volt szovjet tömb országaiból, csupán az országok polgárainak kivándorlási készségéről tájékoztatnak. Hogy a vágyak beteljesülnek-e, az attól is függ, mennyire lesznek szigorúak Keleten a ki-, Nyugaton pedig a bevándorlási törvények, továbbá attól, hogy miképpen alakulnak majd a gazdasági körülmények a két térségben. Azt is hangsúlyoznunk kell, hogy a vizsgálat eredményei csupán egy pillanat jellemzőit rögzítik, a helyzet azonban a kivándorlás miatt állandóan változik, és sok fontos szempontból nem látható előre. Ismételt és nagyobb mélységű vizsgálatok segítségével jobb képet kaphatunk a kivándorlást illető döntések hátteréről, a térség gazdasági és politikai viszonyainak állandó változása miatt azonban mindenféle jóslás felelőtlen.

Összefoglalás

A fenti sajtóságotok figyelembevételével az itt elemzett adatok alapján négy következtetést mégis levonhatunk.

1. Kelet-Európa és a volt SZU emigrációs potenciálja nagy: az 1991 februárjában öt országban végzett felmérés szerint 10,2–16,7 millió között lehet¹⁸.

2. A fiatalabb korosztályra mindenütt egységesen jellemzőbb a kivándorlási készség, mint az idősebbekre. Ez aligha meglepő, mivel idegen környezetben új életet kezdeni olyan megpróbáltatásokat jelent, amelyeket a középkorúak és idősebbek, ha csak tehettek, igyekeznek elkerülni.

3. Jóval érdekesebb, hogy a kivándorlási készség nagyjából egyenlően oszlik meg férfiak és nők, városi és falusi lakosok, illetve a különböző képzettségi szintű személyek között. A potenciális kivándorlók között jelentős számban találunk magas iskolai végzettségűeket, de azért ezt a tényt nyilvánvaló túlzás lenne burkolt „agyelszívásnak” tekinteni, mivel a kivándorlási készség egyformán erős a képzettebb és kevésbé képzett polgárok között.

4. Váratlan jelenség, hogy a Nyugaton való letelepedésben a politikai tényezők sokkal erősebb késztetést jelentenek, mint a gazdaságiak. Kétségtelenül van valami abban a nézetben, hogy a volt szovjet tömb országaiból érkező kivándorlók mélyen elégedetlenek az életkörülményeikkel, és a jobb anyagi feltételek miatt mennek Nyugatra. Az itt bemutatott, kétségkívül hézagos adatok alapján azonban úgy tűnik, hogy ami az embereket Nyugatra vonzza, az inkább a politikai szabadsággal, mint az anyagi előnyökkel függ össze. Ahogyan *Max Weber* az 1890-es évek elején a mezőgazdasági munkaerőnek az Elbától keletre eső területekről történő elvándorlását jellemezte, a „vajás kenyér kérdése” most is csak másodlagos szerepet játszik abban, hogy a volt szovjet tömb országaiból egyesek elvágynak¹⁹.

Irodalom

- [1] *Basok, Tanya–Robert J. Brym* (eds.): *Soviet-Jewish Emigration and Resettlement in the 1990s*. York Lanes Press, York University, Toronto, 1991.
- [2] *Bendix, Reinhard*: *Max Weber: An Intellectual Portrait*. Garden City, New York: Doubleday Anchor, 1962.

¹⁸ Egy 1991-ben Romániában, 1264 fős mintán végzett felmérés azt mutatja, hogy az ország lakosságának 10 százalékát komolyan foglalkoztatja a kivándorlás gondolata (*Sik* [20], illetve e kötet következő tanulmányát). Ismeretlen számú potenciális kivándorló volt még Albániában, Bulgáriában, Jugoszláviában (*Morokvasic* [14]) és a volt SZU egyéb területein is. A térség teljes emigrációs potenciáljának kiszámításakor mindehhez hozzá kell még adnunk a volt SZU-ból kivándorló, fentebb említett szponzorált csoportokat (zsidókat, németeket, örményeket és görögöket) is, mivel ezek a csoportok viszonylag kicsik, és így gyakorlatilag nem szerepeltek az öt országban vett mintákban.

¹⁹ *L. Bendix* [2].

- [3] *Bush, Keith*: Unemployment projection. Radio Free Europe/Radio Liberty Daily Report, 3 Dec. 1991.
- [4] *Bush, Keith*: ILO Forecast of CIS Unemployment. Radio Free Europe/Radio Free Liberty Daily Report, 31 March 1992.
- [5] *Chesnais, Jean-Claude*: The USSR Emigration: Past, Present and Future. OECD International Conference on Migration, Rome, 1991.
- [6] *Clauss, Michael-Keating-Giles-Duesing, Jan*: Soviet Emigration: The Impact on Germany. Credit Suisse First Boston, 1991.
- [7] *Grant, Steven A.*: A Russian Exodus? Research Memorandum. Washington: United States Information Agency, Handbook of the Nations, 10th edn., Detroit: Gale Research Inc., 1991.
- [8] *Heitman, Sidney*: The Third Soviet Emigration: Jewish, German and Armenian Emigration from the USSR since World War II. Berichte des Bundesinstituts für Ostwissenschaftliche und Internationale Studien, Köln, No. 21. 1987.
- [9] *Heitman, Sidney*: The New Soviet Emigration Law: a Balance Sheet. Analysis, Institute of Jewish Affairs, London, pp. 1-8. 5 July 1991.
- [10] *Heitman, Sidney*: Soviet Emigration in Figures. Soviet Refugee Monitor, Centre for Refugee Studies, York University, Toronto, pp. 4-5. 1 Nov. 1991.
- [11] *Heitman, Sidney*: Current Soviet Emigration: Trends and Projections. (unpublished paper) Department of History, Colorado State University
- [12] *Hunter, Brian* (ed.): The Statesman's Yearbook, 1991-92. 128th edn., Macmillan, London, 1991.
- [13] *Moore, Patrick*: Massive East European Emigration to South America?" Radio Free Europe/Radio Free Liberty Daily Report, 29 Jan. 1992.
- [14] *Morokvasic, Mirjana*: Yugoslav Refugees, Displaced Persons and the Civil War. Refuge, Centre for Refugee Studies, York University, Toronto Vol. 11. No. 4. pp. 3-6, 8. 1992.
- [15] *Mydans, Seth*: Seeking Shelter in US after the Soviet Storm. New York Times, pp. Y1, Y7. 25 Jan. 1992.
- [16] *Oziewicz, Estanislao*: Canada Maps Refugee Policy to Block Asylum-shopping. The Globe and Mail, Toronto, pp. A5. 27 Nov. 1991.
- [17] *Reichlin, Igor et al*: Long Days, Low Pay and a Moldy Cot. Business Week pp. 44-45. 27 Jan. 1992.
- [18] *Schauble*: Calls for European Solution to Asylum Problem; Many Voices Speak out in Defence of Foreigners. The Week in Germany, German Information Office, New York, pp. 1. 1 Nov. 1991.
- [19] *Sheehy, Ann*: Congress of Russian Germans Calls for Free Emigration. Radio Free Europe/Radio Liberty Daily Report, 23 March 1992.
- [20] *Sik, Endre*: The Emigration Potential of Romania. Refuge, Centre for Refugee Studies, York University, Toronto, Vol. 11. No. 4. pp. 11-12. 1992.
- [21] *Tagliabue, John*: Europeans Fleeing West in Search of Better Life. New York Times pp. Y6. 11 Aug. 1991.
- [22] *Tagliabue, John*: Rightist Party Gains in Vienna Election. New York Times pp. Y3. 11 Nov. 1991.
- [23] *Teague, Elizabeth*: Unemployment on the Rise. Radio Free Europe/Radio Liberty Daily Report, 27 Apr. 1992.
- [24] *Thorson, Carla*: Soviet Interior Minister Expects Continued Emigration. Radio Free Europe/Radio Liberty Daily Report, 31 Oct. 1991.
- [25] *Whitney, Craig R.*: Europeans Look for Ways to Bar Door to Immigrants. New York Times, pp. Y1. 29 Dec. 1991.

Románia emigrációs potenciálja

1990 őszén egy hetet töltöttem Bukarestben, és találkozhattam kivándorlással foglalkozó román kutatókkal. Tőlük megtudtam, hogy az 1989 decemberében lezajlott forradalom óta először engedélyezik, hogy az állampolgárok az útlevelüket maguknál tartsák és bármikor utazhassanak. Természetesen a legtöbb román lelkesen utazik külföldre. Felmerül azonban a kérdés, hogy vannak-e olyan társadalmi csoportok vagy rétegek, amelyek különösen hajlamosak a kivándorlásra.

Az Erasmus Alapítvány által támogatott közvélemény-kutatás segítségével¹ választ adhatunk erre a kérdésre. Az adatfelvételre 1991-ben került sor, egy 1264 megkérdeztből álló, rétegzett reprezentatív mintán. A közvélemény-kutatás alábbi két kérdéséből alakítottam ki az emigrációs potenciál jelzőszámait:

(1) Ha megválaszthatná, hogy melyik országban szeretne élni, akkor választaná-e
..... [az ország neve]?

1 – biztosan

2 – talán igen

3 – talán nem

4 – semmiképpen/biztosan nem

(2) Úgy véli-e, ha egy nyugati országban élne, akkor

1 – jobban boldogulna?

2 – ugyanilyen helyzetben lenne?

3 – rosszabb helyzetben lenne?

Az első kérdésre adott válaszok azt mutatják, hogy minden tizedik romániai pozitívan viszonyul az emigrációhoz, tízből ketten pedig bizonytalanok. A többiek nem akarnak kivándorolni. A második kérdésre adott válaszok azt mutatják, hogy minden második romániai jobb életre számítana Nyugaton.

A kivándorlásra kész válaszadók igen hajlamosak azt hinni, hogy Nyugaton jobban

¹ A szerző köszönetét fejezi ki az Erasmus Alapítványnak, amiért engedélyezte a felmérésük adatainak elemzését.

élnének, de a kivándorolni nem akarók között is sokan vannak, akik feltételezik, hogy a Nyugat jobb életfeltételeket kínálna.

A kivándorlási hajlandóságot és a Nyugaton való élet vonzását együtt kezelve azt látjuk, hogy:

- a romániai polgárok 10 százaléka *potenciális kivándorló*, vagyis kész Nyugatra menni, és úgy érzi, hogy ott jobban élne;

- további 10 százaléku *ingadozó potenciális kivándorló*, aki nem biztos benne, hogy tényleg ki akar-e vándorolni, de abban biztos, hogy jobban élne Nyugaton;

- 31 százaléku annak ellenére sem akar kivándorolni, hogy tudja, Nyugaton jobb körülmények között élne. Ezt a harmadik csoportot nevezhetnénk *álmódóknak*;

- végezetül, a romániai lakosság 49 százaléka határozottan *kivándorlásellenes*, aki Romániát nem akarja elhagyni, és azt sem hiszi, hogy másutt jobban élne.

A potenciális kivándorlók zömükben a városi férfi lakosság fiatal és viszonylag magasabb képzettségű tagjai. Köztük és a teljes minta között az életkorban és az urbanizációban mutatkozott a legélesebb különbség. A minta 27 százaléka 30 év alatti, illetve 55 százaléka városi születésű volt, a potenciális kivándorlók között ugyanezek a kategóriák rendre 43, illetve 70 százalékot tettek ki.

Az 1. táblázat a fentebb említett négy csoport szociális helyzete és mobilitása közötti összefüggéseket mutatja.

1. táblázat
Az emigráció és a társadalmi státus/mobilitás típusai
(n=911; százalék)

	felső	Stabil közép	alsó	Felfelé mobil felső	Felfelé mobil közép	Lefelé mobil
Potenciális kivándorló	15	18	9	11	6	14
Ingadozó potenciális kivándorló	17	12	10	8	7	11
Álmódó	37	33	36	33	21	30
Kivándorlásellenes	31	37	45	48	66	45
Összesen	100	100	100	100	100	100

$$\chi^2 = 37,169; \text{ szab. fok} = 15; p = 0,0012$$

Ha a legfelső vízszintes sor százalékos adatait összevetjük, azt látjuk, hogy a felfelé mobil felsőosztály és a stabil alsóosztály a legnagyobb emigrációs potenciálú. A legkisebb emigrációs potenciál a stabil munkásosztályra, a stabil középosztályra és a felfelé mobil középosztályra jellemző. A lefelé mobil rész mindegyik osztályban köztes helyet foglal el, bár közelebb áll a nagyobb emigrációs potenciállal rendelkező csoporthoz. Levonhatjuk azt a végkövetkeztetést, hogy a kivándorlási potenciál a felsőbb osztályhoz való tartozással függ össze, illetve – kisebb mértékben – mindegyik osztályban a lefelé irányuló mobilitáshoz kötődik.

A 2. táblázat a csoporttípus és a vallás közötti összefüggéseket tárja fel.

2. táblázat
Az emigrációs potenciál típusai vallás szerint
 (n = 1131; százalék)

	Nem ortodox	Ortodox
Potenciális kivándorló	21	8
Ingadozó potenciális emigránsok	21	8
Álmodozó	24	32
Kivándorlásellenes	34	52
Összesen	100	100

$$\chi^2 = 52,584; \text{ szab. fok} = 3; p = 0,0000$$

A minta két csoportra oszlott, a keleti ortodox háttérűekre, illetve a nem ide tartozókra. Ha ismét megvizsgáljuk az első vízszintes sor százalékos adatait, kiderül, hogy leginkább a *nem ortodoxok* hajlamosak a kivándorlásra. Minthogy a *nem ortodox* lakosság nagy valószínűséggel nem is román nemzetiségű – magyar, német, zsidó stb. –, arra következtethetünk, hogy Romániában a társadalmi kisebbségi státus nagy emigrációs potenciállal jár együtt.

Az emigrációs potenciál szociodemográfiai tényezőit összegezve az alábbi főbb következtetéseket vonhatjuk le:

- Ha a romániai lakosságnak az a 10 százaléka, amely 1991-ben késznek mutatkozott a kivándorlásra, valóban kivándorolna, akkor Románia legmozgékonyabb és legnagyobb tartalékokat jelentő polgárainak nagy részét elveszítené.
- A romániai kivándorló szociodemográfiai értelemben vett ideáltípusa: fiatal, férfi, város lakó, jól képzett és felsőosztálybeli.
- Az is kitűnik, hogy a kivándorlási hajlamot az etnikai vagy vallási kisebbségi státus is növeli.
- A vizsgálat eredményei azt is mutatják, hogy a szoros társadalmi kötelékek csökkentik a kivándorlási hajlamot. Ezt két ellentétes módon értelmezhetjük. Eszerint a megfelelő ösztönző tényezők csökkenthetik a potenciális emigránsok kivándorlási vágyát, de ez a tény a láncreakcióhoz hasonló kivándorlás lehetőségét is magában hordhatja: a szoros kötelékek olyan társadalmi mechanizmust alakíthatnak ki, amely által a korábban kivándorolt személyek romániai barátait és rokonaikat maguk után vonzhatják.

A szociodemográfiai tényezőkön kívül az emigrációs potenciált a vélemények és a hiedelmek – a politikai értékek, az elégedettség mértéke, a félelem, az állam iránti bizalom stb. – is befolyásolhatják. Látni fogjuk, hogy minél rosszabb az egyén véleménye a romániai társadalomról, annál erősebb benne a kivándorlási vágy.

Kezdjük a gazdasági helyzettel kapcsolatos állásfoglalásokkal! Ebben a tekintetben alig van generációs különbség a kivándorolni vágyók között. A mintának több mint a fele érzi úgy, hogy gazdasági körülményei rosszabbak, mint a szülei helyzete volt az ő korukban. A kivándorlásellenesek bizonyos fokig keményebbek az átlagnál, vagyis a legtöbben úgy vélik, hogy a gazdasági romlás megállításának nem a kivándorlás a módja.

3. táblázat

A gazdasági és politikai vélemények az emigrációs potenciál típusai szerint

	A gazdasági átalakulás túl lassú (n = 1048; százalék)	Politikailag elégedettség (n = 1078; 10 pontos skála)
Potenciális kivándorló	72	3,6
Ingadozó potenciális kivándorló	71	3,7
Álmodozó	56	5,4
Kivándorlásellenes	37	7,1
Átlag	50	5,9

A potenciális kivándorlók – akár a közelmúltról, akár a jelenről, akár a jövőről kérdezik őket – sokkal kritikusabban nyilatkoznak, mint a román társadalom más, különböző szemléletű tagjai. A legélesebb különbségek a jövőre vonatkozó elképzelésekben vannak. Amikor például a munkával és a gazdasággal kapcsolatos negatív jövőképet vizsgálták, akkor a potenciális kivándorlók 178 százalékkal magasabb értéket értek el, mint az ingadozó potenciális kivándorlók, 242 százalékkal magasabbat, mint az álmodozók, és 426 százalékkal magasabbat, mint az emigrációellenesek. Hasonlóképpen, amikor Románia lakóit a gazdaság átalakulásának üteméről kérdezték, a potenciális kivándorlók sokkal inkább hajlottak arra, hogy az átalakulást „túlságosan lassúnak” ítéljék (lásd a 3. táblázat első oszlopát). E felfedezések fényében nem meglepő, hogy a potenciális kivándorlók a román kormánnyal való elégedettség kérdésében is a legalacsonyabb értékeket mutatták (lásd a 3. táblázat második oszlopát). A 10 pont a teljes elégedettséget, az 1 pont pedig a tökéletes elégedetlenséget jelzi. A kivándorlásellenesek 7,1 pontot, a potenciális kivándorlók 3,6 pontot adtak. Ezek az adatok teljesebbé tették a romániai emigráns ideáltípusáról alkotott képünket, aki – az előbbieken említett szociodemográfiai jellemzőkön túlmenően – a mélyen elégedetlen állampolgári közösségben is a legelégedetlenebb réteget képviseli.

Román származású menekültek Magyarországon

A következő tanulmány két időpontban készült. Első része 1989-ből való, amikor először jelentek meg menekültek Magyarországon, közöttük – 1991-ig növekvő arányban – romániai román származásúak. Akkor a KEOKH adatai alapján – a német és a többségben lévő magyar származású menekültekhez hasonlítva – vizsgáltuk a román származású menekültek társadalmi jellemzőit. Ez az elemzés eddig nem kapott nyilvánosságot, és azóta sem készült hasonló vizsgálat. 1991 óta a román származású menekültek aránya csökkent, ezért úgy véltük, nem felesleges az elemzés közreadása.

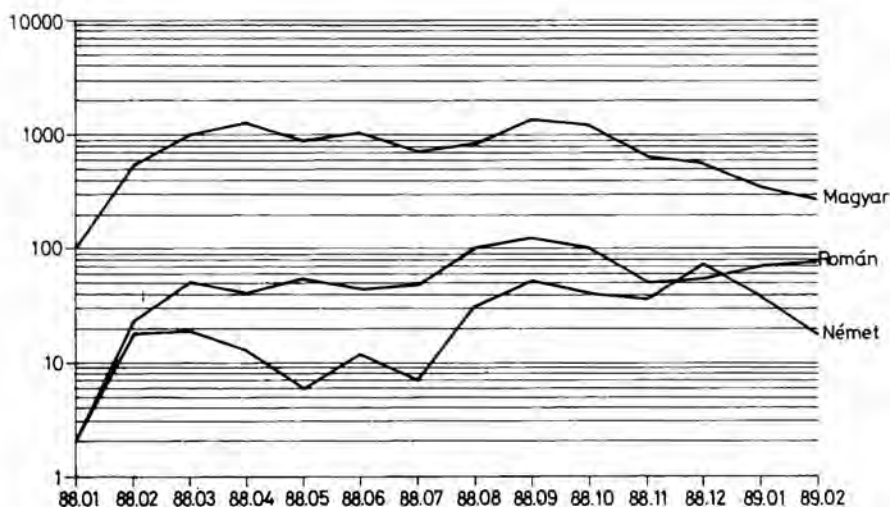
A közlést indokolja az is, hogy 1992-ben az ICCR-Vienna osztrák kutatóintézetrel közösen összehasonlító kutatást végzett az ICCR-Budapest és az MTA Politikai Tudományok Intézete a román származású menekültek beilleszkedésének alakulásáról (lásd az e kötetben szereplő osztrák tanulmányt). Ez a vizsgálat felfogható a korábbi elemzés folytatásának. Az a román származású menekültek első, ez a második időszakát mutatja be. Először az volt a kérdés, hogy kik azok, akik Magyarországra jönnek, később az, hogyan sikerült beilleszkedniük.

I. Román származású menekültek – 1989

Újabban mind több szó esik arról, hogy a menekültek között magas és gyorsuló ütemben nő a *nem magyar* származásúak aránya, s hogy létük a menekültek iránt amúgy is fogyatkozó jóindulatot gyorsan kioltja, mivel e réteg alacsony iskolázottságú, rossz magaviseletű, munkakerülő stb. Előbb tehát azt vizsgáljuk meg, hogyan alakult 1988-ban és 1989-ben a *nem magyar* származású menekültek aránya a menekültek között, majd azt, hogy a *nem magyar* származású menekültek különböznek-e, s ha igen, miben a magyar származásúaktól.

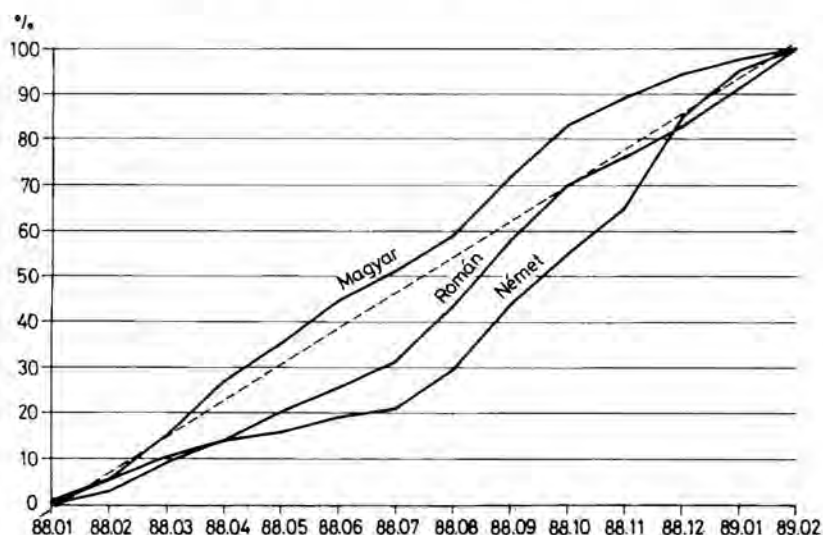
1.1. Mennyien vannak a nem magyar származásúak a menekültek között?

Tény, hogy Romániából a magyarok indultak először „világgá”, s később követték őket a román, majd a német származásúak. Ezt mutatja a menekülés óta eltelt idő átlagos hossza, ami az adatfelvétel lezárásának időpontjában (1989. február) a magyarok esetében 255, a román, illetve német származásúak között 210, illetve 187 nap volt.

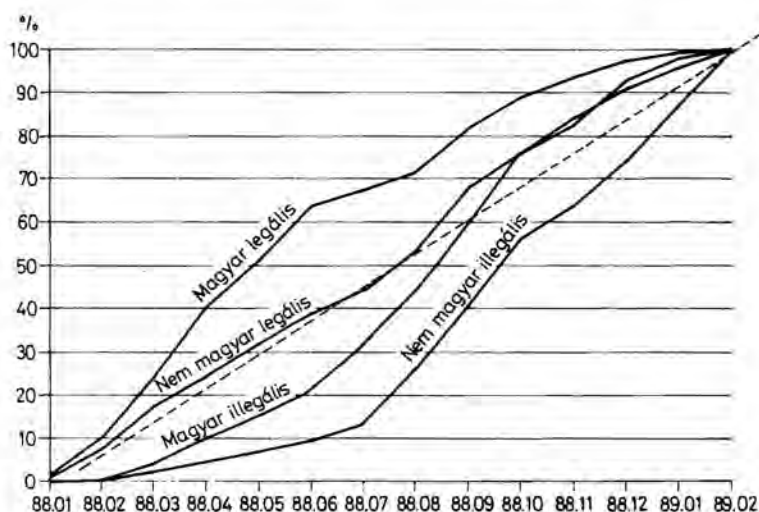
1. ábra. A menekültek száma havonta nemzetiség szerint (logaritmikus skálán)

Az 1. ábrán látható, hogy a magyar nemzetiségű menekültek száma mindig nagyságrenddel meghaladja a nem magyarokét, s hogy egyetlen hónap kivételével a román származásúak száma nagyobb a németekénél. (Lásd még a 4. ábrát.) Minden nemzetiség esetében látszik az év eleji meredeken emelkedő és a kora őszi második felívelő hullám. A magyar és nem magyar menekültek görbéje október után tér el egymástól. Ekkortól a magyarok száma egyre kisebb, a románoké szinte változatlan, a németeké megugrik, majd visszaesik.

2. ábra. A menekültek arányának növekedése havonta nemzetiség szerint (kumulált görbe)

A 2. ábrán a szaggatott vonal azt az állapotot mutatja, ami akkor jött volna létre, ha a vizsgált időszak minden hónapjában ugyanannyian menekültek volna. A magyarok esetében látható, hogy júliusig az adott időszakban érkező magyar származású menekültek 50, októberig 80 százaléka megjött. Ugyanezek az értékek a román származásúak esetében 30 és 70, a németek esetében csupán 20 és 55 százalék. A magyarok görbéje a már jelzett két időszakban (áprilisban, illetve szeptemberben-októberben) haladja meg jelentősen a szaggatott egyenes 45 fokos hajlásszögét, és október után jóval ez alatt marad. A román és német nemzetiségűek esetében egyaránt augusztusban haladja meg a kumulált görbe meredeksége a 45 fokot. A románok október után lényegében a szaggatott egyenest követik, a németek ezt az állapotot csak a decemberi „gyorsulással” érik el.

3. ábra. A menekülés üteme a nemzetiség és a menekülés módja szerint (havonta, kumulált görbe)

Vizsgáljuk most meg, hogy a legális és illegális határátlépők esetében eltér-e, s ha igen, hogyan tér el a magyar és nem magyar menekültek időbeni megoszlása egymástól (3. ábra)! Mindkét esetben igaz az a korábbi megállapítás, hogy a magyarok a többiek előtt érkeztek. Így a magyar legális határátlépők 60 százaléka jött az év első felében, ezt az értéket a nem magyar legális menekültek csak szeptemberben érik el. Az ábrán látható, hogy az illegális menekülés a legálisnál később kezdődött mind a magyar, mind a nem magyar származású népesség esetében. A magyar illegális határátlépők aránya júniustól, a nem magyaroké júliustól haladja meg a kumulált görbe átlagos értékét, s ezután novemberig ez az egyhónapos eltérés állandósul a két menekültcsoport között. November óta a magyar illegális menekültek aránya egyre csökken, a nem magyaroké nem változik.

Havonként vizsgálva a menekültek nemzetiség szerinti összetételét azt találjuk, hogy augusztusig 90 százalék feletti, szeptember és október között 85–90 százalék közötti,

majd egyre alacsonyabb (de februárban is 70 százalék feletti) volt a magyarok aránya a menekültek között. A nem magyar származásúakat vizsgálva – egy kivétellel (1988. december) – a románok mindig többen voltak, mint a németek. A legmagasabb román részesedés 1989 februárjában (22 százalék), a legmagasabb német arány 1988 decemberében (16 százalék) volt.

1.2. Mások-e a „nem magyarok”?

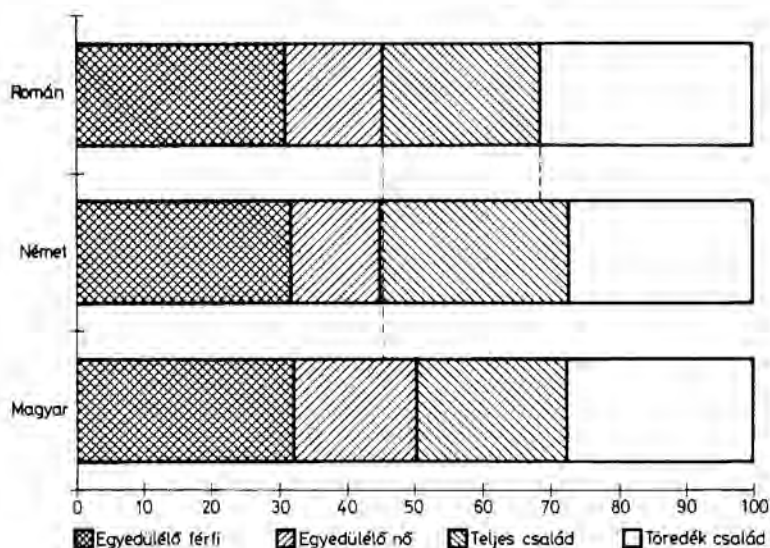
A rendelkezésünkre álló kevés változót tekintve úgy tűnik:

- nincs eltérés magyar és a nem magyar származású menekültek között a nem, a kor szerinti összetételben, illetve abban, hogy a bejelentkezés zöme városokban történik;
- eltérő viszont a magyar és nem magyar menekültek meneküléskori háztartási összetétele. A nem magyarok között a magyarokhoz képest nagyobb a házasságok aránya (németek: 51%, románok: 49%, magyarok: 42%). A németek között magasabb a teljes családdal együtt menekülők és a gyermekeket otthon hagyók aránya.

1. táblázat

Az otthon hagyott család összetétele a házasságos román és német menekültek között (%)

	Román n = 441	Német n = 194
Senki	48	54
Gyerek	26	31
Házastárs (is)	26	15
Összesen	100	100

4. ábra. A háztartás szerkezete nemzetiség szerint

A 4. ábrán a menekülés utáni háztartásszerkezet látható a három nemzetiség esetében. Látható, hogy a magyarok fele egyedül él a menekülés után, a nem magyarok esetében ez az arány kisebb. Mint az ábrából kitűnik, ez az eltérés abból adódik, hogy az egyedülálló nők aránya kisebb a nem magyarok esetében. Ez nyilván azzal magyarázható, hogy a továbbutazást, a hosszabb egyedülélést, de a házasságkötés lehetőségét is kevésbé választják a nem magyar nemzetiségű nők. Az első két érv arra utal, hogy az egyedülálló nők kevésbé választják a legnagyobb kockázatú alternatívát, a nemzetiségi-leg idegenek pedig még kevésbé. Az utóbbi a kulturális-nyelvi idegenséggel függ össze.

Az ábrából az is látszik, hogy a románoknál a legnagyobb, a németeknél a legkisebb a töredék családok aránya.

A menekülés módját illetően megállapítható, hogy (a menekülés időbeli eltérésein túlmenően):

- a nem magyarok a magyaroknál nagyobb arányban jönnek illegálisan (a németek 55, a románok 49, a magyarok 44 százaléka),

- a románok Budapesten és környékén, a németek Békésben és a Kelet-Alföldön lelnek első szállásra nagy számban (a románok 47 százaléka Budapesten és környékén, a magyarok és a németek 23, illetve 33 százalékaival szemben), a németek 42 százaléka a határmenti részen jelentkezett a rendőrségen (a magyarok és románok 9, illetve 11 százalékaival szemben).

1.3. Változott-e a nem magyar menekültek társadalmi összetétele 1988-ban?

Nem ritkán hallani azt is, hogy az „idegenek” között egyre több az alacsony iskolázottságú, kalandkereső menekült. A következő táblázatban a „korai” és „kései” magyar és nem magyar származású menekültek néhány jellemzőjét mutatjuk be.

2. táblázat

A „korai” és a „kései” menekültek néhány jellemzője nemzetiség és a határ átlépésének módja szerint

	Felsőfokú iskolai végzettségük, %		Átlagéletkor, év		A határhoz közel bejelentkezők, %		A családból valakit otthon hagyók, %	
	korai	kései	korai	kései	korai	kései	korai	kései
Magyar illegális	3	3	25	25	48	43	19	19
Nem magyar illegális	5	6	27	26	30	60	22	17
Magyar legális	10	14	29	31	27	31	26	38
Nem magyar legális	15	21	29	32	20	32	37	43

Az első oszlopból kitűnik, hogy a hiedelmekkel ellentétben a magyar és a nem magyar származású menekültek esetében egyaránt nem változik az illegális menekültek között az alacsony iskolázottságúak aránya, illetve hogy a legális menekültek között nő a magas felsőfokú végzettségűek aránya.

A 2. és 4. oszlop részben igazolni látszik azt a véleményt, hogy a nem magyarok között több a magányos fiatal, akiről feltehető, hogy kalandvágyból vágtak neki a világnak. Ez azonban csak az illegális menekültekre érvényes, mert a legális határátlépők a magyar származásúakhoz hasonlóan idősebbek, és családot hagytak otthon.

A magyar és a nem magyar korai és kései menekültek egy területen térnek lényegesen el egymástól. A nem magyar menekültek esetében a késeiek között a koraiakhoz képest igen magas a határhoz közel első szállásra találók aránya, a magyar menekülteknél ennek vagy az ellentéte az igaz, vagy nincs változás. Ennek oka nyilván az, hogy a kapcsolatokkal, helyismerettel, nyelvtudással nem rendelkező nem magyar menekültek vannak leginkább rászorulva az időszak végére mind jobban kiépülő határközeli szervezetekre (átmeneti szállások, táborok). Ez magyarázza azt is, hogy ez a trend miért az illegális menekültek esetében olyan erős.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a magyarok aránya valóban csökken a menekültek között, de ez a tendencia (legalábbis 1989 februárjáig) nem igazolja azt a közhiedelmet, hogy magyarok már nem is jönnek. Látható továbbá, hogy a nem magyarok között a német származásúak aránya sem elhanyagolható, tehát a nem magyarok általános „lerománózása” igaztalan.

Nem tagadva a józan ész alapján feltételezett eltéréseket, szociodemográfiai szempontból, illetve a menekülési módot vizsgálva nem találunk lényeges eltéréseket magyar és nem magyar menekültek között.

Az iskolai végzettség ellentmondani látszik annak az előítéletnek, hogy a nem magyarok iskolázatlanabbak a magyar menekülteknél. Ennek a megállapításnak nem adunk nagyobb súlyt, mert a fenti tény ellenére nem kizárt, hogy a románok között nemcsak a magas, de a nagyon alacsony iskolázottságuk aránya is átlag feletti. A magas iskolai végzettségűek magyarokénál magasabb aránya mindenesetre arra utal, hogy a nemzeti-ségi menekültek között több lehet a politikai okokból menekülő (feltételezve, hogy a magasabb iskolai végzettség hajlamosít politizálásra¹).

A menekülés stratégiájának eltérésére utal az, hogy a nem magyar származásúak inkább jönnek illegálisan. Ez utóbbi a józan ész alapján azzal függhet össze, hogy ők nem kaphatnak Magyarországra rokonlátogató útlevelet, de lehet, hogy turistaútlevelet is kevésbé kapnak, mint a magyar nemzetiségűek. A román nemzetiségűek gyökértelensége és továbbutazni vágyása nyilvánul meg fővárosközpontúságukban. Ezzel szemben a németek nyilván kapcsolataik miatt jelentkeznek be a határ átlépése után a környéken.

A németek és a románok eltérő menekülési stratégiája érzékelhető végül abban is, hogy az előbbiek vagy teljes családdal, vagy gyereket hátrahagyva jönnek, az utóbbiak között az egyik házastárs hátrahagyása gyakoribb. A németeknek jó esélyük van átmeneti teljes családjukat egy nagy fogadókészségű országba, ezért nekivághat az egész család az útnak, illetve bízhat a gyerekek családgyesítésen keresztüli kijuttatásában. A

¹ A magyarok esetén is ezt találtuk a menekülés okait kutatva. Ugyanakkor az irodalomban elfogadott tétel, hogy a magasabb iskolai végzettségűek mozgékonyabbak az átlagnál.

románoknak viszont arra kell berendezkedniük, hogy a hátrahagyott családtörődék hosszabb távon is meg tudjon élni, és inkább valaki előre jön felderíteni a terepet. A családtörődéket hátrahagyó menekülés lehet természetesen annak is a jele, hogy a család szétesése készteti menekülésre az egyik felet, illetve, hogy a menekülés politikai ellehetetlenülés miatt válik elkerülhetetlenné.

Máshol már kimutattuk², hogy a legális és illegális határátlépők társadalmi jellemzői és menekülési módja sok szempontból eltérő. Van-e eltérés a legális és illegális menekültek rétegén belül a nemzetiségek között? A szociodemográfiai jellemzőket vizsgálva azt találjuk, hogy a magyar és a nem magyar illegális menekültek semmiben nem térnek el egymástól, a magyar és a nem magyar legális menekültek viszont két szempontból is eltérőek. A nem magyarok között magasabb a családtágot otthon hagyók és a felsőfokú iskolai végzettségük aránya (37 százalék a 29 százalékkal és 19 százalék a 10 százalékkal szemben). Tehát az e téren már leírt eltérés a nemzetiségek között teljes mértékben a legális menekültek közötti eltérésnek tulajdonítható. Ez azt is jelenti, hogy az illegális menekültek nemzeti mivoltuktól független stratégiával rendelkeznek. Ezzel szemben a legális menekültek közül a nem magyarok gyakrabban választják a kockázatosabb szétválási megoldást, s több lehet közöttük a politikailag nehezebb helyzetből szökő is a magyarokhoz képest.

II. A román származású menekültek beilleszkedése – 1992

II.1. A szervezeti háttér

Hólabda rendszerű mintavétellel interjút készítettünk minden fontos állami hivatallal, a menekültügyi és népjóléti területen működő jelentősebb nem állami szervezetekkel, az egyházakkal, valamint azokkal a nem állami szervezetekkel, amelyek kifejezetten a román nemzetiségűekkel, illetve a cigányokkal foglalkoznak³. Ebből az interjú-sorozatból az derült ki, hogy e szervezetek közül gyakorlatilag egy sem foglalkozik román nemzetiségűekkel. Némelyikük (a Romania Libera⁴, a Katolikus Egyház⁵, illetve

² *Sík E*: Menekültek és menekülthullámok. TÁRKI Gyorsjelentések, No. 1. [1989]

³ Megkérdeztük: a Belügyminisztérium Menekültügyi Főosztálya, a Magyar Vöröskereszt vezetősége, a Máltai Szeretetszolgálat, az ortodox, a katolikus és a református egyház vezető személyiségei, polgárjogi szervezetek: a Raoul Wallenberg Egyesület, illetve az Amalipe és a Phralipe (az első általában a kisebbségekkel, a másik kettő pedig a cigányság jogaival foglalkozik), továbbá több olyan egyesület, polgárjogi szervezet, amely az erdélyiek problémáival törődik.

⁴ A Románia Libera politikai és egyéni kivándorlással foglalkozó szervezet volt. Vezetői gyakran cserélődtek, mivel Nyugatra mentek. Gyakorlati tevékenységük abból állt, hogy Nyugaton megteremtették tagjaik új életének feltételeit – Romániából korábban kivándorolt személyek, barátok és rokonok segítségével. Kifelé olyan polgárjogi mozgalomnak tüntették fel magukat, amely a szabad és demokratikus Romániáért küzd. A diktátor bukása után a szervezet szétesett, és tagjai elhagyták Magyarországot.

⁵ A katolikus egyház a románokat a missziós munka tárgyának tekintette. Ezért egyes papok a miséket és istentiszteleteket – az ortodox hagyományoknak megfelelően – a hívők nyelvén tartották. A románok rendszeresen látogatták az egyházat társadalmi kapcsolattartás és információcsere céljából. Ezek a menekültek – távozásuk vagy beolvadásuk következtében – elveszítették az egyházzal való kapcsolataikat, így az egyház fokozatosan felhagyott ezzel a tevékenységgel.

az állami hatóságok) az első bevándorlási hullám idején (1988-ban és 1989 elején) aktív szerepet vállalt, tevékenységüket azonban beszüntették, mivel már egyetlen román nemzetiségű sem fordul hozzájuk segítségért; más szervezetek (például a Protestáns Egyház vagy a Román-Magyar Egyesület) tudatosan hagytak fel ezzel a tevékenységgel, mert szeretnék megállítani a Romániából – főként Erdélyből – érkező további bevándorlást. E szervezetek túlnyomó többsége azonban soha nem is foglalkozott a román nemzetiségűek problémáival.

Miért szenteltek ilyen kevés figyelmet a románoknak ezek a szervezetek? A magyarázat abban rejlik, hogy a bevándorlók egyfelől nem mernek semmiféle hivatalos szervhez fordulni, másfelől erős személyes kapcsolatrendszerükből fakadóan nincs szükségük intézményes segítségre, tájékoztatásra vagy tanácsadásra.

11.2. A román nemzetiségű menekültek beilleszkedése

Nyolc esettanulmány alapján próbáltuk megérteni, mit éreznek a román menekültek múltjuk, jelenük és jövőjük, illetve Románia és Magyarország iránt, igyekeztünk felderíteni problémáikat, illetve azt, hogy miképpen reagálnak az őket érő kihívásokra. A következő pontokban a következtetéseinket összegezzük, a *Függelékben* pedig az esettanulmányok legtanulságosabb részleteiből idézünk.

a) A bevándorló státus óhatatlanul nagyfokú bizonytalanságot jelent, ami a románok esetében Magyarországon – a nyelvi nehézségek és a történelmi-politikai körülmények folytán – még erősebb. Így hát nem meglepő, hogy a román menekülteknek igen erősek az érzelmeik múltjuk (Románia) és jelenük (Magyarország) iránt, menekülésük okairól nem is beszélve. Jellemzőjük a Romániával szembeni erős kritika, sőt a kétségbeesett elutasítás és a Magyarország iránti ambivalencia. Románia számukra maga a pokol, ugyanakkor mégis a szülőhazájuk, Magyarország viszont az a hely, amelynek gyűlöletére nevelték őket, jelenleg azonban az otthonuk. E kettős ellentmondás szinte minden esettanulmányban fellelhető az ezzel kapcsolatos tipikus reakcióval együtt: elutasítják a múltat, és hangsúlyozzák a magyarországi élet anyagi előnyeit.

b) Ami Románia elhagyásának és Magyarországra jövetelüknek okait illeti, némelyik román származású menekült a viszonylag magasabb magyar életszínvonalat, a fejlettebb fogyasztói társadalmat említi kizárólagos indítékként. A másik típus igen komoly ideológiai érveket hoz fel Románia és a románok ellen. Az első típus bizonyos „gyermekes” vonásokat mutat (hifit, bőrcsizmát, farmert akar vásárolni), és nincs semmiféle konkrét gazdasági stratégiája. A másik típus viszont igen elkeseredett, és oly mértékben elutasító Romániával, illetve a románokkal szemben, hogy ez némelyiküknél már a teljes érzelmi káosz határát súrolja.

c) A román nemzetiségűek viszonylag tehetősebb háttérből érkeznek, egyikük sem a szegénység elől menekül. Éppen ellenkezőleg: lakást, munkahelyet, takarékbetétet és tartós fogyasztási javakat hagynak ott. Románia sötét jövője, az egyre erősödő jobb-

oldal, a konzervatív tendenciák, a fogyasztói társadalom hiánya e vagyontárgyak értékét azonban szinte semmivé teszik a szemükben.

d) Esettanulmányaink némelyike arra utal, hogy a kivándorlást előidéző tényezők között e „devianciának” több típusát kell megkülönböztetnünk. A nyolc eset között arra látunk példákat, hogy

- a Nyugaton ösztöndíjjal eltöltött néhány hónap milyen módon fokozhatja a kivándorlási készséget azáltal, hogy személyes ismeretségi körök alakulnak ki, és tudatosabbá válik a romániai és a nyugati életminőség közötti különbség;

- aki kora gyermekkorától úgy nőtt fel, hogy a családja állandóan vándorolt, az hajlamosabb a kivándorlásra;

- a vállalkozói hajlamú emberek könnyebben szánják rá magukat a kivándorlásra.

e) Azok, akik gazdasági okokból jöttek Magyarországra, vagy csupán azért, mert – mivel Nyugatra nem mehettek – ezt tartották a második legjobb megoldásnak, határozottan kerülnek a hatóságokkal való bármilyen kapcsolatot, kivéve az ideiglenes tartózkodási engedély megszerzését. Keményen dolgoznak a fekete gazdaságban, és e munkalehetőségért súlyos árat fizetnek. Mégis boldogok, mert fiatalok, egészségesek, és csak a derűs közvetlen jövővel törődnek. Akik viszont politikai okokból jöttek át Magyarországra, egészen mások: kérvényezik a magyar állampolgárságot, hangsúlyozzák, milyen fontosnak tartják, hogy törvénytisztelő állampolgárokká váljanak, és hogy gyermekeiket igazi magyarokká neveljék.

f) Akár „farmervágyból”, akár valamilyen nemesebb politikai indíttatásból vándoroltak is ki, egyikük sem akar visszamenni Romániába. Némelyikük még a látogatás gondolatát is elutasítja.

g) Nem tartanak egymással személyes kapcsolatot, mindent elutasítanak, ami bármilyen távoli kapcsolatban áll Romániával. Erre talán a szégyenérzet lehet a magyarázat, hiszen román létükre elhagyták Romániát. Múltjukkal kizárólag akkor szembesülnek, amikor a magyarok „emlékeztetik” őket kilétükre és származásukra. Az ilyen inzultusok láthatóan súlyosan érintik őket, ezeket az eseteket tartják menekült létük legrosszabb élményeinek (kivéve azokat, akik a megélhetésért végzett sok fárasztó és alantas munka miatt is panaszkodnak). A magyarokkal azonban mindannyian jó viszonyban vannak (gyakran egy fedél alatt is laknak velük), segítséget kapnak tőlük (olykor szinte egészen csodálatos formában).

h) Ami a Nyugat iránti érzelmeiket illeti: gyűlölik és szeretik egyszerre. Némelyikük számára a nyugati életforma jelenti a vágyálmok netovábbját, ugyanakkor irtóznak a kelletlen fogadtatástól. A különféle nyugati követségeken szerzett tapasztalataik tovább növelik keserűségüket.

Függelék

Első eset

„Romániában pincér voltam. Elvégeztem a középiskolát, és úgy döntöttem, hogy ez nekem elég. Mit kezdtem volna diplomával Romániában? Pincérként többet kerestem, mint egy mérnök...

Otthon egyszobás lakásom (a szüleim vették nekem) és jó állásom volt. De szörnyen unatkoztam. A pénzt, amit megkerestem, nem tudtam elkölteni, mivel semmit sem lehetett kapni, csak vacak dolgokat, jó drágán. Nem volt semmilyen szórakozási lehetőség, kivéve az ivást. Szóval röviden: unalmas volt az élet.

Egyszer aztán azt mondtam magamban: itt csak az időmet vesztegetem, élvezni akarom az életet, amíg fiatal vagyok, így elhatároztam, hogy valahol máshol próbálok szerencsét...

Soha nem voltam még külföldön. A magyar nyelvet egyáltalán nem ismertem, még most is nehezen tudom kifejezni magam. Otthon senki sem beszélt magyarul, de sokat hallottam Magyarországról, mindenekelőtt azt, hogy a magyarok jól élnek, és Magyarországon mindent lehet kapni...

Eladtam egy kis aranyat tízezer forintért, és megvettem a vonatjegyet Budapestre. Elhatároztam, hogy szerencsét próbálok.

A vonaton összeismerkedtem egy romániai magyar családdal, akik akkor már Magyarországon éltek, és elmondtam nekik a terveimet. Azt mondták, ők tudnának nekem segíteni. Így hát velük mentem, és az első napokban náluk aludtam. Elvittek egy építőipari magáncéghez. Azóta ott dolgozom, jó órabérem van: száz forint...

A feleségemnek jó állása van. Mindent elköltünk, amit megkeresünk. Minek spóroljunk? Az a fontos, hogy jól érezzük magunkat, és élvezzük az életet. Meg tudjuk venni a legjobb holmikat, már van két farmerem, bőrcsizmám, bőrdzsekim és mindenem, amire vágytam. A hétvégeken éttermekbe járunk. Csak a legjobb pizzát eszem, csak sört iszom és csak Camelt szívok. Gyakran járunk moziba, és bár nem beszélek jól magyarul, nagyon sokat megérték...

Budapest érdekes város. Amikor nem dolgozom, sokat mászkálok. És Budapest tele van szép nőkkel. Néha, amikor megengedhetem magamnak ezt a luxust, megvásárolom a szerelmüket. Persze nem túl gyakran, mert nagyon drágák, némelyik háromezer forintnál is többet kér, és a feleségem sem lenne elragadtatva, ha megtudná...

Nagyon örülök, hogy eljöttem Romániából. Románia maga a mocsok, a nyomor és az unalom. Senki sem beszél másról, csak a politikáról.

Itt remek az élet. Az is lehet, hogy úgy döntök, végleg itt maradok. Erős és fiatal vagyok, mit izguljak a jövőért?"

Második eset

„Amikor Ceausescu hatalmát megdöntötték, azonnal elmentem a rendőrségre, és útlevelet kértem. Ezután elmentem a feketepiacra, és vettem egy bőrdzsekit meg egy pár bőrcsizmát, szóval rendesen felöltöztem, és négyezer-ötszáz forinttal a zsebemben gyalog átjöttem a határon. Minden iratomat és bizonyítványomat magammal hoztam (titkári végzettségem is van), tudtam, hogy jó ideig nem fogok visszatérni.

A feleségem is magyarnak vallja magát. Ha magyarnak kell lennem, akkor magyar leszek, bár egyik magyar Ausztriába, a másik meg Svédországba vándorol ki. Én ide akartam jönni, és bár a feleségem azt akarta, hogy menjünk Nyugatra, én olyan eltökélt voltam, hogy azt mondtam neki, ő menjen, ha akar, de nélkülem. Így aztán mindketten itt maradtunk, és elhatároztam, megmutatom a világnak, hogy képes leszek Magyarországon is boldogulni...

Azóta két év telt el. Voltam már műanyag-feldolgozó, azután szállítómunkás egy építőanyag-telepen. Az órabérem mindkét helyen hetven–száz forint között volt. Ezek fárasztó és piszkos munkák voltak. Január elseje óta könyvet árulok. Ez a munka sokkal jobb: a bevétel hét százaléka az enyém, és rajtam múlik, mennyit keresek. Az elődöm húszezer forintot keresett, én negyvenezret. Igaz, keményen meg kell dolgoznom érte. Hajnali fél ötkor kelek, magam pakolom fel a könyveket a raktárban, mert a szállítómunkásnak fix fizetése van, és egy cseppet sem érdekli, hogy nekem több vagy kevesebb lesz-e a hasznom. Ezután reggel kilenctől este hatig itt vagyok. Sok állandó vevőm van, még a buszról is leszállnak, hogy idejöjjenek a standomhoz. Igaz, én megrendeléseket is felveszek. Nagyon fontos, hogy tudjam, melyek a legkelendőbb könyvek: itt az emberek főleg szépirodalmi és történelmi tárgyú könyveket vásárolnak, de gyakran vesznek szakácskönyveket és gyermekkönyveket is. A stand külleme is nagyon fontos: naponta háromszor-négyszer felsöpröm a járdát, és saját pénzemen csináltattam egy fémkeretet, hogy megnöveljem a pult felületét. Ha a stand tetszetősebb, akkor az emberek is inkább vásárolnak.

Nagyon jól érzem magam Budapesten, bár keményen dolgozom...

A kislányom még mindig Romániában van, az anyósom gondoskodik róla, de augusztusban újra együtt leszünk. A feleségem is könyvárus. Igaz, ő csak húszezer forintot keres havonta, de én nemsokára megveszem a standot a könyvterjesztőtől, és akkor az üzlettársuk leszek. Ekkor a bevétel 39 százaléka lesz az enyém, így felvehetek egy eladót, én pedig már csak az adminisztratív munkát fogom végezni.”

Harmadik eset

„Mélyen meg vagyok győződve arról, hogy Romániában senki nem lesz képes semmilyen normális tevékenységre. Lehet, hogy a románoknál végbemegy majd valamilyen genetikai mutáció, ehhez azonban egy emberélet nem elég hosszú idő.

Mindez természetesen még nem készítetett volna kivándorlásra: ahogy ott éltem

évekig, ugyanúgy leélhettem volna ott még azt a tíz-húsz évet, ami az életemből hátravan. Anyagi gondjaim egyáltalán nem voltak, de képtelen voltam a gyerekeimet európai szellemben felnevelni.

Ami Romániába való visszatérésemet illeti, a válasz nagyon egyszerű: mindaddig, amíg Romániát románok vezetik, nem megyek vissza. A nem román vezetésén én végső soron a Hohenzollern-dinasztia visszatérését is értem. De az a rossz érzésem van, hogy ez soha nem fog bekövetkezni; a legtöbb román ellenségnek tekinti a királyt.

Románia visszaélt a bizalommal, ezért Európa nem fogja még egyszer elkövetni ugyanazt a hibát. Románia megindult lefelé, és senki sem tudja, hová vezet ez az út. A románok soha nem voltak képesek semmire. Ezért döntöttem úgy, hogy itt telepszem le. A kisebbik fiam már itt van. A nagyobbik otthon jár egyetemre, és ahhoz, hogy ide átengedjék, előbb el kell végeznie az első évet. A nyár végére áthozom ide. Addig a volt feleségem gondoskodik róla...

1990 decemberében levelet írtam hajdani professzoromnak Hollandiában. X. meghívólevelet küldött, így elmentem hozzá. Elmondtam neki, mi a helyzet, hogy Romániában a fasiszmus jutott uralomra, ezért itt kellene állást szereznem. Az egyetlen probléma az volt, hogy ahhoz, hogy állást kapjak, politikai menedékjogot kellett volna kérnem. Engem azonban aggasztott, mi történik a gyerekeimmel, ha a menedékjogot a hatóságok megtagadják. Így hát továbbmentem Németországba, hogy ott próbáljak valamit csinálni. Itt felhívtam egy régi barátomat. Valamikor ő volt a gyerekeim némettanára. Nagy csalódásomra azt kellett hallanom, hogy Németországban manapság szinte reménytelen menedékjogot kapni. Hazafelé utaztamban megálltam Budapesten. Itt felkerestem egy orvosi intézet igazgatóját, és elintéztam, hogy – természetesen a saját költségemen – itt maradhassak két hónapi továbbképzésre. Itt-tartózkodásom alatt rá kellett jönnöm, hogy Magyarország az egyetlen állam, ahol a letelepedést nem kötik politikai menedékjoghoz. Azután rájöttem, hogy Magyarország jobban ismeri a romániai helyzetet, mint bármelyik európai ország. Végül, de nem utolsósorban, mivel nem engedhetem meg magamnak, hogy a gyerekeimet bizonytalan időre magukra hagyjam, választanom kellett a magyarok konoksága és agresszivitása, illetve a románok tisztességtelensége és tehetetlensége között. Az előbbit el lehet viselni, az utóbbit nem, ezért úgy döntöttem, hogy itt maradok. A munkahelyemen már többször összeveszttem a magyarokkal, de végül azért mindig együtt tudtunk működni. A gimnáziumban, amely valaha Románia egyik legjobb iskolája volt, tartották meg a Vatra Romaneasca nevű neofasiszta szervezet alakuló gyűlését, és a tanítás, illetve az értékelés már nem az egyéni teljesítménytől, hanem a politikai magatartástól függ. Egyszere rájöttem, hogy nagy hiba lenne, ha a gyerekeimet oda járatnám. Lehet, hogy ez kissé furcsán hangzik, hiszen magam is román vagyok.

Az én kivándorlásomnak megvoltak az előzményei. Amikor 1972-ben Hollandiában voltam, több ajánlatot is kaptam. Mégsem maradtam: nem voltam még elég érett ahhoz, hogy megértsem, a románokkal bármiféle együttműködés lehetetlen. Ezért hát hazamentem, hogy valami hasznosat tegyek az országért. Semmit sem tehettem, viszont elnyertem a közellenség címet. Abban az időben az volt az egyetlen vigaszom, hogy ez

a magatartásforma a negyvenévi diktatúra következménye, és a rendszer bukásával el fog tűnni. 1989 decemberében ezt nem láthattuk előre. Minden világossá vált azonban január után, amikor a Nemzeti Megmentési Front párttá nyilvánította magát, illetve a marosvásárhelyi véres március vagy a diáktüntetések leverése után...”

Negyedik eset

„A katonai szolgálatom ideje alatt elhatároztam, hogy tiszt leszek. Így azon kívül, hogy a hazámat szolgálom, tanult emberré is válhatok. Ezért elvégeztem a Katonai Főiskolát.

A lelkesedésem azonban nagyon hamar elszállt. A román hadsereg a korrupció és a hatalommal való visszaélések melegágya volt, így megcsömöröltem és torkig lettem az egésszel. Nacionalista érzelmeim ugyanakkor mégsem szenvedtek maradandó károsodást; továbbra is hittem a szocializmus eszméjében, Ceausescuban, szerettem a hazafias érzelmeket. Egy kórházban dolgoztam. Én voltam a kórház Ifjúkommunista Szervezetének vezetője is, a kulturális és hazafias programok legaktívabb szervezője. Mint már mondtam, abban az időben meggyőződéses nacionalista voltam.

A nyolcvanas évek elején mégis megrendült a bizalmam. Hirtelen megcsömöröltem a mindennapi életet is átható hazugságoktól. A menekülés egyetlen módja az emigráció volt: magam mögött hagyni ezt a képmutató diktatórikus rendszert, amely ennyi kárt okoz, és így eltorzítja a román emberek gondolkodásmódját...

Semmit sem tudtam Magyarországról, kivéve azt, hogy olyan emberek lakják, akik évszázadokon át rossz viszonyban voltak az én nemzetemmel. Ezt tanultam az iskolában. Valójában azonban éppen ezért döntöttem úgy, hogy idejövök. A megújuláshoz az embernek valami olyan helyet kell választania, amely tökéletesen eltér attól, amit ott hagyott. Én innen akartam küzdeni, innen akartam meggyőzni a népemet arról, hogy Romániában nincs más, mint hazugság, a gondolkodásmód szisztematikus eltorzítása, oktalan gyűlöletkeltés. Igen, tudom, hogy naív voltam, de azt hittem, hogy majd a diktátor bukásával minden rendbejön...”

Ötödik eset

„Vonaton jöttem Budapestre. Itt leszálltam, pontosabban leszálltunk, mert négy másik személlyel együtt utaztam: két férfival és egy nővel, aki kisbabával volt. Egyikünk sem beszélt magyarul, de végül találtunk egy taxisofőrt, aki tudott angolul, és késznék mutatkozott arra, hogy átcsempésszen bennünket az osztrák határon. Körülbelül ezer német márkát fizettünk neki, és siettünk, hogy elérjük a határt: A sofőr egy határmenti helyre vitt bennünket, és ott elmagyarázta, hol és hogyan menjünk át. Mint később rájöttünk, sikerült is átjutnunk, de túl sötét volt, így eltévedtünk, és valahogyan visszakerültünk a magyar területre. Ahol átjöttünk, éppen egy magyar határőrosztagba botlottunk.

Vissza kellett jönnünk Budapestre. Két választásom volt: vagy itt maradok, vagy visszamegyek. Gyűlöltem a magyarokat, ezt otthon alaposan belénk sulykolták. Amikor otthonról eljöttem, még azzal a gondolattal is eljátszottam, milyen jó lenne, ha úgy tudnék átrepülni az ország felett, hogy még a lábammal se érintsem azt az átkozott földet. Az akarat azonban, hogy elhagyjam Romániát, olyan erős volt bennem, hogy végül úgy döntöttem, rászánom magam, hogy itt maradjak.

Egy hétig a Keleti pályaudvaron, egy vonatban aludtam. Egyedül voltam, mert a társaim közben elhagytak: egyikük visszament Romániába, a másik ismét a határon próbált szerencsét, mint később megtudtam, ezúttal sikerrel. A harmadikkal nem tudom, mi történt, hol kötött ki végül. Szóval, egy ideig egy kupében aludtam, nappal pedig munkát kerestem. Kegyetlenül éheztem, magyarul nem tudtam, a magyarok nem beszéltek angolul, így nem volt reális esélyem arra, hogy munkát találjak. Esténként visszavonultam a kupémbe, amelyet lefekvés előtt mindig kitakarítottam, olyan piszkos volt. Megtörtént, hogy mire végre kényelembe helyezhettem volna magam, román cigányok kikergettek onnan. Szörnyen féltem tőlük, főleg akkor, amikor olyasmiket meséltek, hogy hogyan raboltak ki valakit az utcán, vagy hogy szúrtak le valakit.

Egy eredetileg Romániából származó magyar család szedett fel az utcán. Bár nem is ismertek engem, elvittek a lakásukra, enni adtak, és fürdőt készítettek nekem. Végül munkát is ők szereztek. Addig ott laktam náluk. Egy kultúrközpontban dolgoztam mint takarítónő. Soha nem fogom elfelejteni, milyen jók voltak hozzám. Sohasem tudom majd meghálálni, amit értem tettek. Úgy szeretem őket, mintha a szüleim lennének. Én, aki mindig is gyűlöltem a magyarokat! Most átestem a ló túlsó oldalára, igazán nagyon megváltoztam. Most már tudatában vagyok, milyen szerencsés döntés volt, hogy itt maradtam: otthon biztos a Vatra Romaneasca tagja lennék. Azóta megváltozott a véleményem, és ami a magyarokat illeti, igen kedvezően. Majdnem két éve élek itt, és bár nem beszélek jól magyarul, ezért még soha senki sem gúnyolt ki.

A férjemmel véletlenül ismerkedtem össze, amikor a munkakönyvemet vittem lefordíttatni. Segített nekem, majd meghívott egy kávéra, és rögtön kijelentette, hogy én leszek a felesége. Elképedtem, de meg kell hagynom, igaza lett. Most már van egy kislányunk, két hetes, és nagyon boldogok vagyunk együtt.

A kisbaba miatt abba kellett hagynom a munkát. Én nem vagyok politikai menekült, csak munkavállalási engedélyem van, ezért az államtól semmilyen gyermekgondozási segílyt nem kapok. De már beadtam a kérelmet a magyar állampolgárságra. Egy évig biztosan otthon maradok, de aztán ismét dolgozni szeretnék. Ez azon fog múlni, hogy mennyire tudok megtanulni magyarul. Nagyon jó lenne, ha állást kapnék, és jó esélyem van rá, mivel tudok angolul és franciául is. Addig azonban még sok időm van. De egy biztos: soha többé nem megyek vissza Romániába. Minek? Az az ország soha nem lesz képes kilábalni a bajból. A szüleim meglátogathatnak, ha akarnak, és a pótshüleim, akiknek annyit köszönhetek, itt élnek Budapesten..."

Hatodik eset

„Soha nem szerettem tanulni, tízéves koromban egyszer még meg is szöktem, de valahogy mégis sikerült leérettségiznem.

Mindig szerettem kóborolni, ezért az ország hetvenöt százalékát ismerem. Szinte mindenütt éltem. Az utolsó öt évet Bukarestben töltöttem. Így kijelenthetem, hogy igen jól ismerem a román civilizációt...

Humán értelmiséginek tartom magam, akit különösen a képzőművészet érdekel. Bár nem végeztem képzőművészeti iskolát, a kenyeremet szobrászattal és festéssel kerestem mint portréfestő és restaurátor, főleg szabadúszóként.

Az emigráció gondolata a nyolcvanas évek elején vetődött fel bennem. Fiatal voltam, és megkísértett a Nyugat ábrándképe. Később megértettem, hogy az otthonhoz semmi sem hasonlítható...

Beléptem az Ifjúkommunista Pártba, mint Romániában mindenki. De aztán részt vettem az 1989 decemberében lezajlott forradalmi harcokban, így az év végén jobbnak látszott elhagynom az országot...

Turistaútlevelemmel és hátizsákkal, autóstoppal jöttem át Magyarországra. Eleinte nem volt szándékomban itt maradni. Beszélek franciául, ezért elhatároztam, hogy Franciaországba megyek, de nem kaptam vízumot. Ausztriába talán mehettem volna, mivel abban az időben Ausztria és Románia között nem volt vízumkényszer, de féltem, hogy visszaadnak a román hatóságoknak. Politikai menedékjogot sem kértem, mert nem akartam Magyarországon maradni, így kifutottam a hivatalosan megszabott 72 órás ideiglenes tartózkodási időből...

Magyarországról semmit sem tudtam, kivéve, amit az iskolában tanultunk. Az az előnyöm mégis megvolt, hogy egy kicsit beszéltem a nyelvet, mivel a nagyanyám magyarországi szlovák volt. Így hát cseppet sem félek a jövőtől, azonkívül jól rajzolok, és jó újságírónak is tartom magam. Ha Honoluluba mennék, ott is megélnék.

Sohasem idegenedtem el a szülőhazámtól, és egész biztosan visszamegyek, ha majd mindazt, amit itt megtanultam, ott is hasznosítani tudom. Lélekben ma is oda tartozom...”

Hetedik eset

„Gyűlölöm a diszkriminációt, különösen akkor, ha az állam alkalmazza, ahogyan ez Magyarországon történik. Vegyük csak a Veszprémben látott példát. Amikor a városba érünk, az út menti táblán a testvérvárosok neveit olvashatjuk. Minden városnévnél ott látható annak az országnak a zászlaja, ahol a város található. Sfintu-Gheorghe az egyetlen város, ahonnan hiányzik a zászló. Miért szégyelli Veszprém városa a román zászlót?

De példaként említhetjük a foglalkoztatási hivatalt is annak alapján, ahogy a román menekültek problémáit kezelte. Annak nincs különösebb jelentősége, hogy sohasem működött rendesen, annak viszont már van, hogy 1990-ben a nevét Román Menekültek Foglalkoztatási Hivataláról Erdélyi Menekültek Foglalkoztatási Hivatalára változtatták. Miért, egy bukaresti menekült már nem számít menekültnek? Ezeket a dolgokat én a felháborító diszkrimináció megnyilvánulásainak tartom, és nem én vagyok az egyetlen román menekült, akit ez zavar. Biztos vagyok benne, hogy egyetlen román sem érezheti jól magát ebben az országban. Az átlagember nacionalizmusa nem annyira zavaró, mivel az csak a gazdasági nehézségekből fakad..."

EURO-LINK

(Kísérlet a román menekültek beilleszkedését segítő osztrák-magyar szociálpolitikai modell kidolgozására)

A tanulmány célja a Ceausescu-rendszer 1989. végi bukását követő romániai kivándorlással összefüggő okok és tényezők vizsgálata, továbbá a két befogadó ország reakcióinak felvázolása, különös tekintettel (a) a bevándorlási folyamat szabályozására, valamint (b) a menedékjogot nyert személyek befogadására, s végül a kibocsátó és a befogadó országok közötti együttműködés politikai lehetőségeinek áttekintése.

A tanulmány öt fő fejezetből áll: az első fejezet a kivándorlás elméleti kérdéseit, illetve a folyamat szabályozását, a beilleszkedéssel és a repatriációval foglalkozó nemzetközi szakirodalmat és know-how-t tekinti át¹. A második fejezet a Romániából való kivándorlási folyamatot, a Ceausescu-rendszer bukását követő gazdasági és politikai helyzet alkotta hátteret vizsgálja. A harmadik fejezet, az utóbbi években rövid idő alatt emigrációs országból befogadó országgá vált Magyarország helyzetét elemzi². A negyedik fejezet az 1989–91-ben Romániából érkezett jelentős menekültáradat kezelésére Ausztriában alkalmazott módokat tekinti át. Végül az ötödik fejezetben javaslatokat teszünk egy kivándorlással – és konkrétan a kelet-nyugati migrációval – kapcsolatos, országok közötti együttműködési tervet megfogalmazásához.

I. Románia

A Ceausescu-rendszer bukását Románia lakossága euforikus hangulatban és fokozott reményekkel ünnepelte. Ezt hamarosan kiábrándulás követte, amikor az átmeneti fázis ugyanolyan zavarosnak bizonyult, mint amilyen az 1989. évi forradalomhoz vezető út volt. A jelenkori Romániában a gazdasági és a politikai helyzet egyaránt labilisnak és válságosnak tűnik. Mindebből a társadalmi erőknél egy olyan veszedelmes keveréke áll össze, amely – egyebek között – nagy valószínűséggel idézhet elő tömeges kivándorlást.

A Romániából folyó tömeges kivándorlás két kategóriába sorolható:

(1) etnikai motivációjú kivándorlás, amelybe beletartozik a magyar nemzetiségűek Magyarországra, illetve a német nemzetiségűek és a cigányok Németországba történő kivándorlása is, és

¹ A tanulmány első fejezetét itt nem közöljük

² A tanulmány harmadik fejezetét elhagytuk, mivel ez az e kötetben szereplő Sik E.–Tóth J. tanulmány alapján készült.

(2) a román nemzetiségűek kivándorlása általában politikai menedékjog kérésével, zömében Ausztria és Németország felé.

A román nemzetiségűek kivándorlása főleg Ceausescu bukása után indult meg, mivel korábban ők nagyon nehezen jutottak turistaútlevéhez. A magyar és a német nemzetiségűeket már a Ceausescu-rendszer alatt – finom eszközökkel ugyan, de szisztematikusan – igyekeztek kivándorlásra készíteni.

A következő táblázat a romániai kivándorlási folyamatot ábrázolja az 1988–1992 közötti időszakban.

1. táblázat
Kivándorlás Romániából Magyarországra, Ausztriába és Németországba

A menedéket kérők száma	1988	1989	1990	1991	1992 ³
Magyarország ⁴	12 779	17 171	17 369	5469	423
Ausztria ⁵	2134	7932	12 199	7505	
Németország					
Német nemzetiségűek	12 902	23 387	111 150	32 178	5384
Egyéb etnikum		3121	35 345	40 504	57 463
Románia					
Törvényes kivándorlók ⁶			144 500	43 000	8500

Forrás: Deutscher Caritasverband Freiburg bzw. CSO Budapest; Bundesministerium für Inneres, Wien.

A számokban észlelt változások részben azokat a korlátozó intézkedéseket tükrözik, amelyeket Magyarország, Ausztria és Németország vezetett be a menedékjogot kérők bebocsátását illetően. Röviden: Ausztria 1990-ben kezdte korlátozni a Romániából érkező menedékjogot kérők befogadását (a szomszédos európai országokat „biztonságos” országokká nyilvánította). 1990 októbere óta Magyarország – még mindig nem követelve vízumot a Romániából beutazóktól – szűri meg a átlépő menedéket kérőket, a határok ellenőrzésének szigorításával. Ráadásul 1991 tavaszától kezdve a Magyarországra érkező turistáknak legalább 1000 Ft-tal kell rendelkezniük, ha be akarnak lépni az országba.

1990 nyarán (1990. VII. 1.) Németország bejelentette, hogy a német nemzetiségűeknek a kivándorlást megelőzően bizonyítaniuk kell német származásukat (Aussiedlerauf-

³ Becsült értékek Magyarországon 1992. májusig, Németországban 1992. augusztusig, Romániában 1992. márciusig.

⁴ Zömében magyar nemzetiségűek, de vannak köztük románok és németek is; az 1987–1990 közötti időszak adatai szerinti százalékos megoszlásuk: 74%; 19% és 7%.

⁵ Nemzetiségi hovatartozásuk nem ismert.

⁶ Zömében román és cigány nemzetiségűek, de vannak köztük németek is, akik az Aussiedleraufnahmegesetz elfogadása óta a menedékjog kérése útján igyekeznek Németországba eljutni.

nahmegesetz), ebből eredően 1991-ben hirtelen megcsappant az országba érkező német nemzetiségűek száma.

A törvényes romániai kivándorlók kiáramlása és a Romániából érkező bevándorlók Magyarországra, Ausztriába és Németországba való beáramlása közötti eltérés – amely 1991 óta egyre nő – arra utal, hogy egyre többen választják a kivándorlás illegális módját. Mivel az illegális kivándorlók egy része nyilvánvalóan politikai menekült, így a menedékjogot nyertek csökkenő százalékos arányából ítélve valószínűleg arról van szó, hogy sok illegálisan utazó, gazdasági okokból elvándorló személy van köztük.

A Romániából 1990 márciusa és 1992 között legálisan kivándoroltak társadalmi struktúrájával kapcsolatban a következőket kell megjegyeznünk:

- 1990-ig Romániából – valószínűleg a családegyesítési törekvésekkel összefüggésben – több nő vándorolt ki, mint férfi. Hasonlóképpen magyarázható az is, hogy 1990-ben a hivatalosan kivándorlók között viszonylag nagyobb volt az idősebb emberek aránya (24 százaléuk 61 év feletti).

- 1991 óta a törvényes kivándorlók legnagyobb csoportját a 40 év alattiak alkotják (az összes kivándorlónak 1991-ben a 77, 1992-ben a 78 százaléka volt 40 év alatti). Ebből azt a következtetés vonhatjuk le, hogy a kivándorlás gazdaságilag legaktívabb csoportjainak elvesztésével fenyegeti Romániát.

- A magas képzettségűek száma a törvényes kivándorlók között az 1990. évi 15 százalékról 1991-ben 29, 1992-ben 40 százalékra nőtt; ez a tény arra figyelmeztet, hogy a romániai kivándorlás egyben az „agyelszívás” folyamatát is magában hordozza.

- A törvényes kivándorlók között a német nemzetiségűek aránya 1990-ben kulminált (az összes kivándorlónak 74 százaléka volt német nemzetiségű), azóta visszaesett; a magyar nemzetiségű törvényes kivándorlók száma továbbra is emelkedik (1990-ben 10, 1991-ben 16, 1992-ben 25 százalék). Növekedett a román nemzetiségűek kivándorlása is (1990-ben a törvényes kivándorlóknak 14 százaléka volt román nemzetiségű, 1991-ben 43, 1992-ben 47 százalék).

- 1990-ben az összes legális kivándorló közül a legtöbben (78%) Németországba mentek, ami nem meglepő, mivel többségük német nemzetiségű volt. A Romániából hivatalosan kivándorlók viszonylagos többsége még 1991–92-ben is Németország felé vette útját (41 százalék, illetve 34 százalék), de azóta Magyarország és Ausztria is egyre több romániai kivándorlót vonz (1991-ben az összes legális kivándorlónak 13 százaléka, 1992-ben pedig 21 százaléka vándorolt be Magyarországra az 1990. évi 5 százalékhoz képest; Ausztriára ugyanezek az adatok a következők: 1990-ben 2, 1991-ben 10 és 1992-ben 14 százalék).

Világosan kitűnik, hogy a romániai emigrációs potenciál igen magas. Ezt az Erasmus Alapítvány felmérése is alátámasztja, amelyet 1991-ben végeztek el egy 1264 főből álló reprezentatív mintán⁷.

⁷ Az elemzés rövidített változata *Sík E.* e kötetben szereplő tanulmányában olvasható.

II. Ausztria

II. 1. Ausztriában menedékjogot kérő romániaiak

Ausztriának nagy múltja van a kelet-európai menedéket keresők befogadásában. Elegendő megemlítenünk azt a 300 000 hontalant, akiket az osztrák társadalom bebo-csátott és befogadott a II. világháború befejezése és 1951 között, azt a 180 000 magyar menekültet, akik 1956-ban a szovjet csapatok bevonulása után először Ausztriába menekültek, azt a 100 000 csehet és szlovákot, akik hasonlóképpen Ausztriába menekültek az 1968-as tavaszi forradalom bukása után, valamint azt a 35 000 lengyelt, aki 1980–81-ben a Lengyelországban bevezetett statárium elől keresett Ausztriában menedéket.

Azok közül, akik a hidegháborús korszakban Ausztriába menekültek, nem mindannyian telepedtek ott le. A magyarok többsége, csakúgy, mint a csehek és szlovákoké, továbbvándorolt más nyugati országokba, illetve főleg az Egyesült Államokba és Kanadába. Abban az időszakban Ausztria migrációs szűrőként működött Kelet és Nyugat között, nagyon hasonlóan Magyarországnak jelenlegi szerepéhez.

Romániából 1989-ben kezdtek számottevő tömegben menedéket keresni Ausztriában. Az említett évben 21 882 személy kért menedékjogot Ausztriában, akik közül 7932 fő (36,3 százalék) román volt. 1990-ben a menedékjogot kérelmezők között a románok hányada 53,5 százalékra emelkedett; a menedéket kérő összesen 22 789 főből 12 199 Romániából származott. 1991-ben – az osztrák bevándorlási szervek által fokozatosan bevezetett korlátozó politika nyomán – a menedékkért folyamodó romániaiak abszolút és relatív száma egyaránt csökkent: az említett évben 27 306 fő keresett menedéket Ausztriában, ebből csupán 7506 (27,5 százalék) volt román. A Romániából származó menedékkérők etnikai összetételét nem tudjuk pontosan meghatározni, de valószínűleg többségükben román nemzetiségűek.

Egy 18 700 eset adatait tartalmazó összesítés, amelyet az Osztrák Belügyminisztérium vett fel a romániai menedékkérők alapvető szociodemográfiai adatait illetően, lehetővé tette, hogy Ausztria esetében megvizsgáljuk – többek között – azt az eljárást, amellyel kiválasztják, kik kaphatnak menedékjogot. A következőket találtuk említésre méltónak:

- egészében 1991 végéig a 18 700 menedékjogi kérelemnek csupán a felét vizsgálták meg; ezeknek csak egyötödét bíralták el pozitívan;

- a fiatalabb (19 év alatti) menedékkérők közül kevesebben kaptak választ; akik mégis, azoknak is csak egyötöde kapott pozitív választ. Ebben erősen különböznek a 19–29 év közöttiektől (akik a menedékkérők összességének többségét teszik ki): közülük minden második személy kap negatív választ;

- a nők ritkábban kapnak választ kérelmükre, ugyanakkor arányaiban többen kapnak pozitív választ, mint a férfiak;

– a jól képzett emberek arányaiban több pozitív választ kapnak, ez azonban független a korábbi foglalkozásuktól.

A Romániából származó menedékkérők ausztriai befogadási potenciálját az egyének szociodemográfiai szerkezete alapján elemezhetjük:

– többségük férfi és fiatal: a 19 éven felüliek kétharmada férfi; a teljes létszám 93 százaléka 40 év alatti;

– az aktív életkorúak többsége középfokú végzettségű; a férfiaknak inkább valamiféle fémipari, a nőknek pedig inkább szolgáltató- vagy könnyűipari szakmájuk van;

– a 18 éven felüliek közül minden nyolcadik tudott állást szerezni Ausztriában; a férfiakra általában jellemzőbb a folyamatos gazdasági aktivitás, ugyanígy a 29–40 év közöttiekre is;

– a középfokú végzettségűeknek és a németül beszélőknek – korábbi foglalkozásuktól függetlenül – jobb esélyük van a munkaerőpiacon;

II. 2. A Romániából érkező menedékkérők fogadtatása Ausztriában

Intézményi és jogi keretek

Noha Ausztria de facto befogadó ország, mégis ki kell alakítania egy átfogó migrációs politikát. Jelenleg sok jogszabály van előkészületben a munkát kereső bevándorlók bebocsátásának és letelepedésének szabályozására. Hasonlóképpen reform alatt áll a menedékjogi politika is. Az új Menedékjogi Törvény ez év (1992) júniusában lépett életbe.

A Romániából Ausztriába érkezők többsége az 1968. évi Menedékjogi Törvény hatálya alá tartozott. Az 1968. évi törvény – bár elvben az új törvénynél kevésbé korlátozó – már megkülönböztetést tett azok között, akik közvetlenül a szülőhazájukból érkeztek Ausztriába, illetve azok között, akik – mielőtt Ausztriában beadták volna menedékjog iránti kérelmüket – először egy másik országba menekültek. Az 1968. évi törvény szerint az utóbbi csoportba tartozók kérelmét önmagában még meg lehetett vizsgálni, a letelepedési engedélyt azonban az Idegenrendészet (Alien Police) keresztül kellett jóváhagyatni. Úgy tűnik, ugyanez a helyzet az Ausztriába az utóbbi években bebocsátott romániai menedékkérőkkel is. Az utóbbiak általában Magyarországon keresztül menekültek Ausztriába, ahol ideiglenesen menedéket találtak.

A Belügyminisztérium 1991-ben kibocsátott, a menedékjogot kérőknek az Idegenrendészet általi kezelésére vonatkozó rendelete (Erlass BMI Fremdenpolizeiliche Behandlung von Asylwerbern) szerint azok, akik átutaztak egy harmadik „biztonságos” országon (márpedig az osztrák hatóságok szerint jelenleg minden szomszédos európai ország „biztonságosnak” számít), illetve mindazok, akik egy harmadik „biztonságos” tranzitorszámban menedéket találhattak az üldözés elől, kisebb eséllyel pályázhatnak az ausztriai menedékjogra. Ezért érik olyan kritikák az Ausztriában jelenleg alkalmazott menedékjogi eljárást egyes nemzetközi szervezetek – például az ENSZ Menekültügyi

Főbiztossága (UNHCR), vagy az Amnesty International, valamint más, nem kormány-intézmények, például a Caritas – részéről, hogy veszélyezteti azok menedékjogát, akik az 1951. évi Genfi Konvenció meghatározásai szerint joggal tarthatnak az üldöztetéstől.

Az új, 1992. évi Osztrák Menedékjogi Törvény egyebekben az alábbiakat írja elő:

- a menedékjogi kérelmet az érkezés utáni egy héten belül be kell nyújtani;
- gyorsított eljárás olyan esetekben alkalmazható, amikor elégséges ok szól a menedékjogi kérelemnek mint olyannak a törvényessége és jogossága mellett vagy ellen;
- mind a menedék-, mind pedig a letelepedési jog elnyerése magától a kérelmezőtől, valamint családtagjaitól függ, annak a kettős feltételnek az alapján, hogy a család együtt érkezett, és hogy a házasságkötésre még a menekülés előtt került sor;
- a menedékjogot kérelmező a törvény szerint nem köteles a menedékjogi eljárás költségeit viselni;
- a Belügyminisztérium fenntartja magának a jogot, hogy a határokon hivatalokat létesítsen a menedékjogi eljárás lefolytatására;
- a törvény alapján menedékjogot nyert személyeket a befogadási segély különféle (pénzügyi és tárgyi) formái illetik meg; azok a menedékkérők, akiknek kérelmét elutasították, csak akkor jogosultak korlátozott időre szóló tartózkodási engedélyre, ha azonnal távozásukat elégséges okok gátolják meg.

A befogadás keretei

A menekültek és menedékjogot kérők befogadásának programjai a nem kormány-intézmények és szervezetek jelenleg meglehetősen esetlegesen szervezik. Mégis vannak kísérletek – különösen a romániai menedékkérők esetében – e programok szisztematikusabb összefogására. Ezt elsősorban egy integrációs csomagterv, a „Rumanenaktion” példázta, amely a német nyelv elsajátításában és az álláskeresésben próbált meg segíteni a romániai menedékkérőknek. Ez az akció tiltakozás volt a Belügyminisztérium határozata ellen, amelyben annak a mintegy 1200 romániai menekültnek a visszatelepítését szorgalmazta, akiknek menedékjog iránti kérelmét 1990-ben elutasították.

A Belügyminisztérium egyébként aktívan részt vesz különféle nem kormány-, illetve alulról szerveződő polgári szervezetek befogadási terveinek finanszírozásában. Ezek általában nyelvtanfolyamokat, tanácsadói szolgáltatásokat tartalmaznak, illetve repatriációs programokat azok számára, akik önszántukból kívánnak visszatérni szülőhazájukba. A példák között megemlíthetjük a Caritas integrációs csomagját, a SCHEZ (Betruung bei Schulfragen), illetve a ZEBRA (Frauenberatung und Familientherapie) konzultációs, továbbá a Zentralstelle für Asylwerber in Niederösterreich tanácsadói programjait. Ezek a programok általában menekülteknek és menedékkérőknek, azaz nem kifejezetten a romániai menedékkérőknek készültek.

Ausztriában – a kormányzati szervek szintjén – elsősorban a Belügyminisztérium, a Népjóléti Minisztérium és a Befogadási Alap felelős azért, hogy a bevándorlókat, a menekülteket és a menedékjogot kérőket az osztrák társadalom befogadja. Mégsem csupán az a baj, hogy az említett csoportoknak a nem kormánysszervezetekkel létesített

egyéni vertikális kapcsolatai esetlegesek és rövidéletűek, hanem az is, hogy alapvetően hiányzik a horizontális együttműködés. Ebben a tekintetben Ausztriának hasonló problémákkal kell szembenéznie, mint Magyarországon.

III. Javaslatok

Az osztrák belügyminiszter az európai belügyminiszterek 1991 szeptemberében megtartott konferenciáján (Európa Tanács) tette közzé általános intézkedési javaslatait a migrációs folyamatok kezelésére:

- a menedékjoggal kapcsolatos eljárás és gyakorlat szabványosítása, valamint a beérkező külföldiekre vonatkozó vízumpolitika egyidejű egységesítése minden európai országban. Ezt úgy kell végrehajtani, hogy különbséget teszünk az utazási szabadság és a kivándorlási szabadság között, továbbá annak tudatában, hogy a vendégmunkát keresők bevándorlása nem azonos a menedékjog iránti kérelemmel, bár mindkettő bizonyos mértékű szabályozást igényel. Ez az egységesítés azért is szükséges, hogy megelőzzük valamely ország bevándorlási politikájának negatív hatását más befogadó országokra;

- minden nyugat-európai befogadó ország létesítsen információs irodákat a potenciális emigrációs országokban, hogy ezek helyes információkat terjesszenek a potenciális bevándorlók körében;

- egész Európát átfogó kampányt kell szervezni és folytatni a fajüldözés ellen;

- helyes működési struktúrákat kell kialakítani a kivándorlással kapcsolatos országok közötti együttműködési programok végrehajtására. Ezeknek a struktúráknak elő kell segíteniük az összehangolt tevékenységet, és mérsékelniük kell azokat a rendezetlenségeket, amelyek a nemzetközi szervezetek útján történő együttműködésben jelenleg tapasztalhatók. Az ilyen transznacionális együttműködésben részt kell venniük más befogadó országoknak, sőt az emigrációs országoknak is;

- gazdasági segélynyújtás a kibocsátó országoknak. Kelet-Európa esetében nyilvánvaló, hogy ezeket az országokat csak egy átfogó nyugati segélycsomag teszi majd képessé arra, hogy a nyugatihoz mérhető életszínvonalat érjenek el, hosszú távon csak ez tud majd gátat vetni az említett országokból folyó kivándorlásnak;

- a fejlesztési segélyek bővítése és minőségi javítása különösen a Harmadik Világ országai esetében;

- az európai országok közötti felelősségmegosztás átfogó rendszerének kialakítása a migrációs eseményekkel kapcsolatos kérdésekben.

A fentebb említett javaslatokat egy – egyelőre még kezdetleges formájú – átfogó migrációs politika magjának tekinthetjük. Ezek alapján megfogalmazható egy európai szintű, átfogó migrációs politikai rendszer, amely három szinten működik:

a) az egyéni bevándorlókkal foglalkozó mikroszinten;

b) a befogadó országok hatósági szintjén;

c) a nemzetközi szinten.

A) A mikroszint

Mint már vázoltuk, a migráció olyan strukturális jelenség, amelyet nem szemlélhetünk sem az emigrációs, sem pedig az immigrációs országok strukturális kereteitől elszigetelten. Ez a jelenség ugyanakkor egyéni választásokat is jelent, és mint ilyen, gyakran rossz okokból született döntés (helytelen információkon alapuló, túlzott várakozások) eredménye, vagy – ahogyan a menedékkérési eljárás szabálytalansága jelzi – a kivitelezés módja helytelen. E tendenciák ellensúlyozására a következő programokat kell kialakítani:

Információs programok

Fontos, hogy a potenciális kivándorlók helyes tájékoztatást kapjanak a célországról. Ennek nem csupán a befogadás intézményes kereteire vonatkozó információkat kell tartalmaznia, hanem realizitikusan fel kell vázolnia azt is, hogy a potenciális kivándorlók milyen befogadási segélyekre számíthatnak, ha a kivándorlás mellett döntenek.

Ebben az irányban Románia már tett egy lépést. Bukarestben a Nemzetközi Migrációs Szervezet (International Organization of Migration) a svéd kormánnyal együttműködve információs irodát hozott létre, továbbá az Osztrák Konzulátuson is információs hivatal alakult a kifejezetten Ausztriába irányuló emigráció kérdéseinek tisztázására. Mindkét említett iroda felelős azért, hogy a potenciális kivándorlókat tájékoztassa a befogadó országokban érvényben lévő bevándorlási törvényekről, illetve a sikeres befogadtatás esélyeiről, amennyiben úgy döntenek, hogy kivándorolnak. Az IOM-iroda azt is feladatának tekinti, hogy a kivándorolni szándékozóknek segítsen megtalálni a kivándorlás tájékoztatáson alapuló, törvényes formáit.

A potenciális kivándorlóknak nyújtandó segítőkész, ugyanakkor realiztikus tájékoztatást eddig méltatlanul mellőzték. A jelenlegi tapasztalatok azt mutatják, hogy a kivándorlók ma még gyakran irreális várakozásokat táplálnak a célországgal kapcsolatban; ezek a várakozások részben a Nyugatról alkotott torz elképzeléseikben gyökereznek.

Végezetül megfelelő információs programokat kell létrehozni az olyan menedékkérőknek és menekülteknek is, akiknek menedékjogi kérelmét elutasították. Ezeknek az információs rendszereknek lehetővé kell tenniük, hogy ezek a személyek megkapják a szükséges információkat, hogy – választási lehetőségeik ismeretében – tudatosan dönthessenek jövőjükéről.

Repatriációs programok

A repatriációs megoldásokkal kapcsolatos eddigi tapasztalatok meglehetősen negatívak. Ahogyan az ENSZ jelentése megjegyzi, míg a kifelé irányuló migráció természetét és szintjét a befogadó országok politikája határozza meg, a visszatérésre vonatkozó döntés alapvetően személyes, amelyet az érintett egyén vagy egyének hoznak meg. Egyre erősebben megmutatkozik, hogy a migráció olyan dinamikus, öngerjesztő folyamat, amelyet nehéz visszafordítani, különösen akkor, amikor a kivándorlók kapcsolatba kerülnek egy iparosodott fogyasztói társadalommal. A különböző kultúrák,

életmódok és értékrendszerek között ebből adódóan kialakuló konfrontáció következtében gyakran megváltoznak az emberek törekvései és állásfoglalásai, ami megnehezíti, vagy éppen lehetetlenné teszi a kivándorló visszatérését.

Ez arra mutat, hogy ezeket a programokat – ha valamilyen eredményt várunk tőlük – a bevándorlók megérkezését követő legrövidebb időn belül végre kell hajtani. Nem szabad azonban megelégednünk arról, hogy az ilyen programok csak akkor fognak működni, ha egyúttal a származási országoknak nyújtott átfogó fejlesztési segítyekkel is párosulnak (lásd a következő okfejtést).

B) A befogadó országok hatósági szintje

A migráció szabályozása

A migráció szabályozása tagadhatatlanul szerves része a mindenre kiterjedő migrációs politikának. A menekültügyi politika esetében ez azért vált még szükségesebbé, mert az egyéni kivándorlók – különösen a Kelet-Európából érkezők – jelenleg sértik a menedékjogi eljárás szabályait.

Ebben a tekintetben azonban mégis hiba lenne, ha a hangsúlyt a határok ellenőrzésére, illetve a külföldről beutazók vízumkötelezettségére helyeznénk. Inkább a menedékjogi eljárást kellene meggyorsítani. Ez az eljárásban közreműködő adminisztratív személyi állomány alaposabb szakmai felkészítését is megköveteli. Általában véve a határ- és rendőrségi ellenőrzés, valamint a vízumkövetelmények egész Európára kiterjedő egységesítése inkább csupán rövid távú eszköznek, nem hosszú távú célnak tekinthető.

Integrációs mechanizmusok

Az integrációs politikát a migrációs politika keretei között kell kialakítani, és a menedékjogot kérők, illetve menekültek esetében minél előbb megvalósítani.

Időszakos képzési programok

A végleges befogadás és a migráció szabályozása (amely a „létszám feletti” bevándorlók és menedékjogot nem kapott személyek azonnali visszatelepítéséhez vezet) között köztes megoldásnak tekinthetők az időszakos képzési programok. Az ilyen képzési programok a magáncégek és az állam közötti – állami támogatással megvalósított – bilaterális vertikális együttműködés keretei között irányozhatók elő.

Az időszakos képzési programoknak lehetőséget kell teremteniük a kelet-európaiak számára, hogy szülőhazájukba való visszatérésük előtt továbbképezhessék magukat, és új szakismereteiket konstruktívan alkalmazhassák az átmeneti időszak reformfolyamatai során.

Az ilyen képzési programok akkor lehetnek sikeresek, ha a nemzetközi együttműködés bilaterális keretei között működnek. E programok előírhatóak a származási országoknak nyújtandó segélycsomag részeként, őket téve felelőssé azért, hogy az idő-

szakos képzésben részt vett kivándorlók visszatérjenek, hiszen megvan a lehetőségük, hogy sikeresen visszailleszkeszkedhessenek szülőhazájuk munkaerőpiacába.

Más szóval: az időszakos képzési programnak szerepelniük kell a kibocsátó és a befogadó országok közötti egyezményben, amely a know-how-beruházásokat a humán tőke cseréje útján segíti elő. E program előirányozhatja a szakképzett személyek nyugatról keletre történő időszakos átvándorlásának egyidejű támogatását is.

Abban a világban, ahol a piacgazdaság internacionalizálódása egyre inkább megvalósul, csökken a földrajzi hely jelentősége. Ezért reális az a javaslat, amely szerint e tényrt előnyösen kell kihasználnunk a migráció hatékonyabb és humánusabb szabályozása érdekében.

Helyi szintű fejlesztési együttműködési segély

Sikerrel kecsegtető megoldás, ha az államok közötti együttműködés helyett inkább a helyi közösségek közötti bilaterális együttműködést segítjük elő. Ilyen programok Románia és Ausztria között már létrejöttek. Tudományos vizsgálat még nem készült ezek kiértékelésére, egyes bizonyítékok mégis arra utalnak, hogy a programok elősegítik a helyi és területi fejlődést, ami indirekt módon döntő szabályozó tényezője lehet a migrációnak.

Az ilyen társadalmi programok jól összehangolhatók a képzési programokkal és kereskedelmi megállapodásokkal. Ebben a tekintetben azonban óvatosságra kell intennünk: több kutatásra van még szükség ahhoz, hogy jól meg tudjuk határozni azokat a tényezőket, amelyek az ilyen programokat sikerre viszik. Ami viszont még tény: kis léptékűk vonzóvá teszi ezeket a programokat. Már eddig is kiderült, hogy az integrációs munkában a helyi kezdeményezések jobban működnek, mint az országosak. A helyi fejlesztési tervek rugalmasabban kezelik a reális igényeket és problémákat is.

C) A nemzetközi szint

Nemzetközi kampány az idegengyűlölet ellen és a kisebbségek jogaiért

Nemzetközi együttműködésre a rasszizmus, a diszkrimináció és az idegengyűlölet elleni küzdelemben is szükség van. Az európai kormányoknak – keleten és nyugaton – olyan államközi szerződések aláírására kell törekedniük, amelyek célja az emberi és kisebbségi jogok támogatása a kelet-európai országokban, ahol – mint már kifejtettük – a nacionalizmus felerősödése és a velejáró potenciális etnikai konfliktusok fenyegetik a demokráciát, miközben erősen ösztönzik a kivándorlást is.

Ezzel egyidejűleg a nyugat-európai kormányoknak közös kampányt kell indítaniuk a Nyugaton egyre növekvő rasszizmus és idegengyűlölet ellen. Vizsgálat alá kell venniük és lehetőség szerint törvényen kívül kell helyezniük a rasszizmust, és támogatniuk kell a szolidáris szellem kialakulását a bevándorlók és a helyi lakosság között.

Az „idegenek” Magyarországon Települések és menekültek

Vizsgálatunk során¹ azt kívántuk feltárni, hogy területileg miként oszlanak el a hazánkba érkező „idegenek”², és milyen területi különbségek mutatkoznak a menekültekkel szembeni előítéletekben, illetve a menekültek szociális támogatásában.

A vizsgálat egységének a települési, területi elemzésekben gyakran használt hat nagy gazdasági régiót választottuk. Tekintettel azonban a vizsgált probléma speciális szempontjaira, a régiókon belül elkülönítettük a határmenti övezeteket. Az alábbi táblázatból jól látható, hogy így viszont bizonyos esetekben az egy egységre jutó településszám nagyon kicsi.

1. táblázat
A határmenti övezetek és a gazdasági régiók

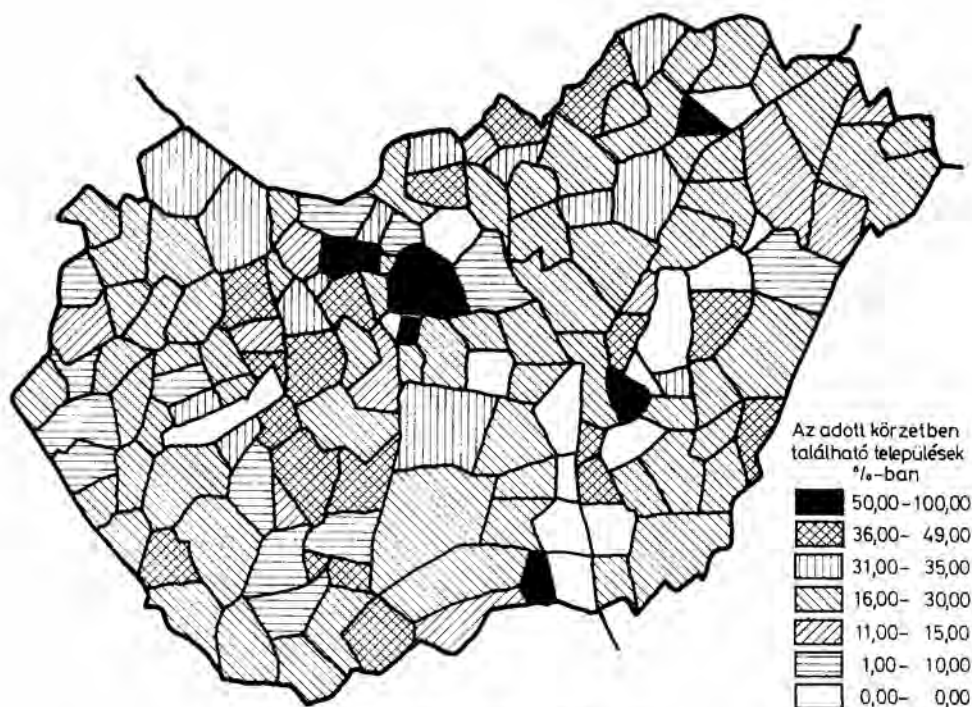
Településszám			
A határmenti övezetek			
1. Osztrák	33		
2. Szlovák	105		
3. Ukrán	24		
4. Román	22		
5. A volt jugoszláviai	98		
A gazdasági régiók			
1. Központi: Budapest, Pest megye	45	35	} A határmenti övezetek leválasztása után
2. Északi: Nógrád, Heves és Borsod megye	171	106	
3. Észak-Alföld: Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar és Jász-Nagykun-Szolnok megye	75	33	
4. Dél-Alföld: Bács-Kiskun, Csongrád és Békés megye	62	41	
5. Dél-Dunántúl: Zala, Tolna és Baranya megye	173	96	
6. Észak-Dunántúl: Vas, Veszprém, Komárom-Esztergom és Fejér megye	183	116	

A határmenti
övezetek
leválasztása után

¹ 1992 második negyedében (május-június) kérdeztük meg a polgármestereket a menekültekkel kapcsolatos véleményükről. Postán keresztül kézbesített önkéntes kérdőívünknek 30 százalékát kaptuk vissza. Így a továbbiakban 932 polgármester véleménye, illetve az általuk biztosított információk és a települések néhány paramétere alapján próbáljuk meg feltérképezni a menekültkérdés területi vonatkozásait. Azokat a vizsgálatokat, amelyekhez a települések azonosítására volt szükség, technikai okok miatt csupán 709 esetre tudtuk elvégezni. Így az azonosított települések az ország településeinek 23 százalékát teszik ki. A beazonosított települések aránya az osztrák határ közelében a legalacsonyabb (17%) és az északi régió (Borsod, Heves és Nógrád megye) nem határmenti részein a legmagasabb (32%). Ezenkívül még alacsony Baranya, valamint Szabolcs megyében (18–19%) és magas Fejér, Nógrád és Csongrád megyében (32–35%) (vö. 1. ábra).

² A kifejezés használatával hosszabban foglalkozom az e kötetben megjelent másik tanulmányomban:

A polgármesterek és az „idegenek”

I. ábra. A válaszoló települések aránya

A kis esetszám miatt kénytelenek voltunk az attitűdkérdések vizsgálatakor az osztrák és a szlovák, illetve a román és az ukrán határszakaszt összevonni.

I. Az „idegenek” Magyarországon

A polgármesterek 69 százaléka állította, hogy településén *hazatért magyarok* vagy *más bevándorlók*, egyszóval „idegenek” élnek, és 38 százalékkuk számolt be *menekültek* helyi jelenlétéről. Tehát a települések több mint kétharmadát érinti a nemzetközi migráció, és egyharmaduk közvetlenül érintett a menekültek befogadásában (2. táblázat). A települések, amelyeket a nemzetközi migráció fokozottan megterhel, jól lokalizálhatók: egyrészt a román határ menti sávban, másrészt az ország központi régiójában (Budapest és Pest megye körzete) találhatók³. Ezeken a helyeken a települések körülbelül 66 százalék élnek menekültek (2. és 3. ábra).

A Jugoszlávia utódállamaival határos körzetben az ilyen települések aránya (44 százaléék), alig haladja meg az országos átlagot. Ennek feltehetőleg az az oka, hogy az

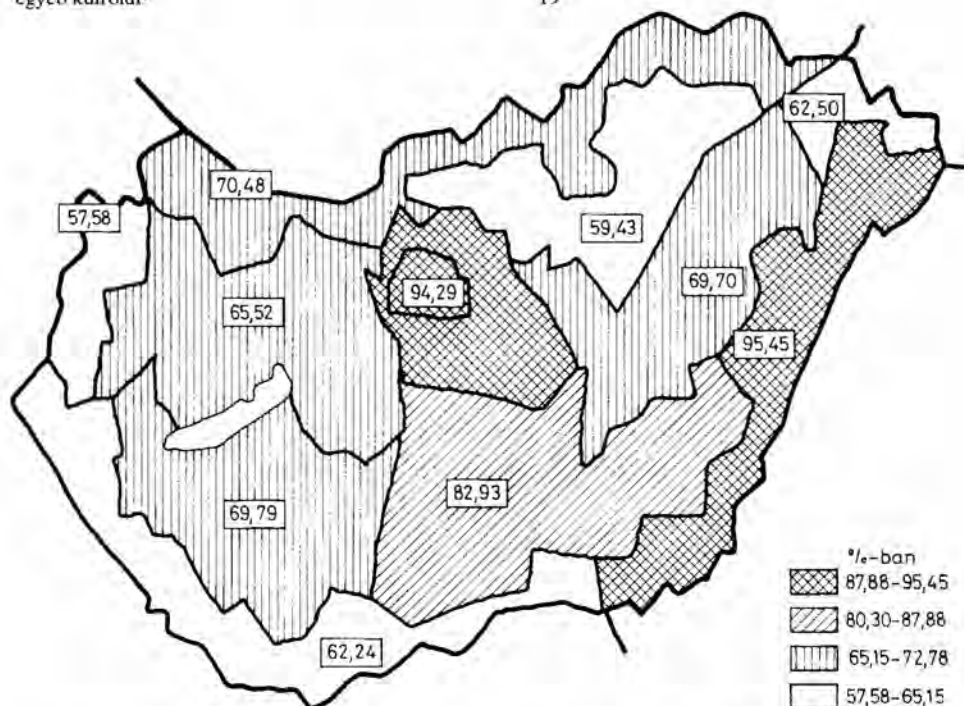
³ Ez az adat megegyezik azzal, amit Dövényi Zoltán egyéb forrásból állapít meg. L. Dövényi Z.: A menekültkérdés néhány területi aspektusa Magyarországon. Menekültek, vándorlók, szerencsét próbálók. MTA Politikai Tudományok Intézete, Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve 1991, Budapest, 1992. 84. old.

utódállamok területéről érkező menekültek, szemben például a Románia felől érkezőkkel, jórészt a hazatérés szándékával jönnek, így kevésbé szóródnak szét (még a határövezetben is), és viszonylag kevés számú településen koncentrálnak.⁴

2. táblázat

A települések hány százalékában fordul elő...

	Válasz, %
Összefoglaló adatok:	
bármilyen bevándorló ⁵	69
bármilyen külföldi bevándorló ⁶	63
Részletes adatok::	
bármilyen menekült	38
bevándorlási engedéllyel rendelkező személy	44
vendégmunkás	7
hazatért magyar	25
egyéb külföldi ⁷	19

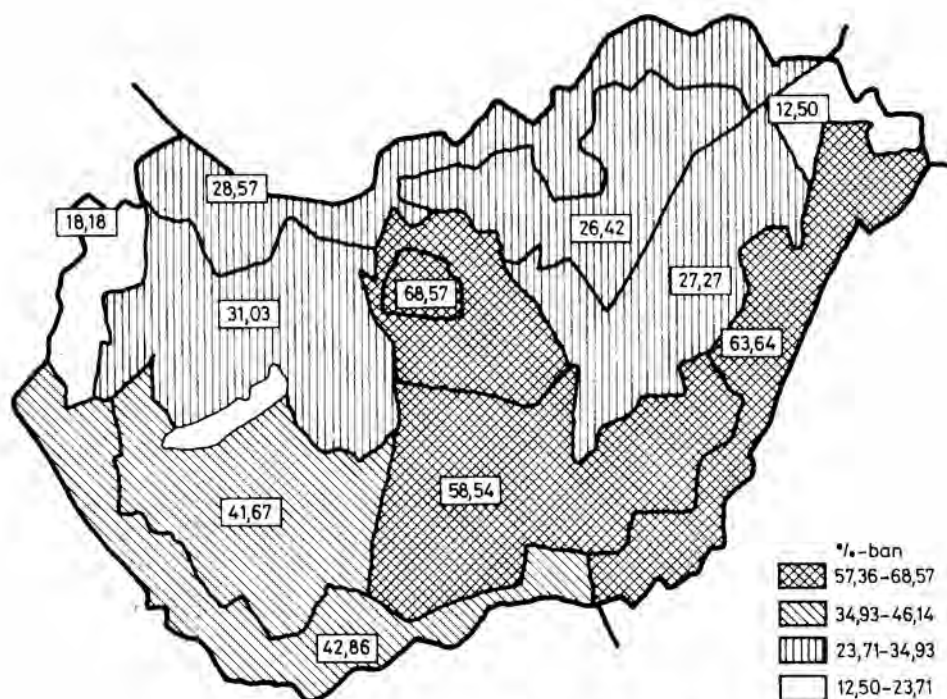
2. ábra. A települések hány százalékában élnek „idegenek”?

⁴ Ugyanakkor erre a kérdésre a vizsgálat teljesen pontos választ nem tud adni, mert sem a menekültek állampolgárság szerinti összetétele, sem száma nem szerepelt a kérdések között.

⁵ A 2. táblázat második felében szereplő csoportok együttesen.

⁶ A 2. táblázat második felében szereplő csoportok a „hazatért magyarok” nélkül.

⁷ Azok az „idegenek” kerültek ebbe a csoportba, akiket a polgármesterek az előbbi négybe nem tudtak besorolni.

3. ábra. A települések hány százalékában élnek menekültek?

1.1. Az „idegenek” különböző csoportjainak területi eloszlása

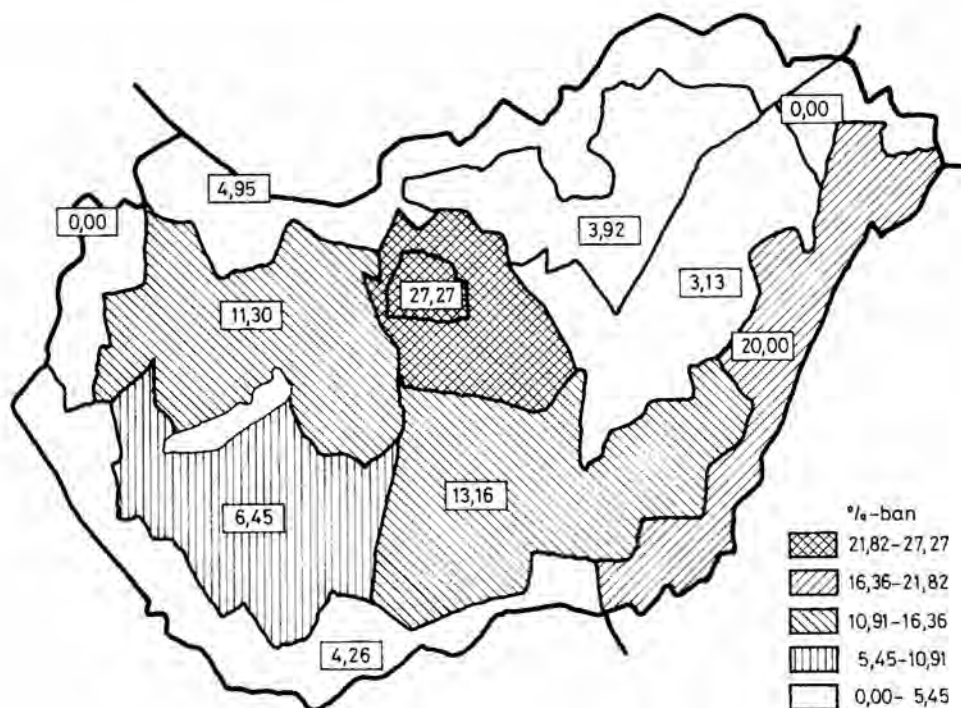
A menekültek és egyéb bevándorlók számát egy-egy településen nem tudjuk a vizsgálat adatai alapján megállapítani, arra viszont van lehetőség, hogy a bevándorlók, „idegenek” különböző státusú csoportjainak területi megoszlását megvizsgáljuk.

3. táblázat

Az „idegenek” egyes csoportjainak aránya a régiók települései szerint

	Esetszám	Bármelyik	Menekültek	Bevándorlók	Vendég- munkások	Hazatért magyarok	Egyéb külföldiek
Összesen	659	68	37	44	7	25	19
Központi	30	94	68	82	27	41	30
Északi	97	59	28	39	3	17	18
Észak-Alföld	29	69	31	45	3	33	25
Dél-Alföld	40	82	58	58	13	30	21
Dél-Dunántúl	90	69	41	38	6	26	17
Észak-Dunántúl	107	65	33	43	11	27	15
Osztárak-szlovák határ	132	67	27	41	3	28	21
Ukrán-román határ	43	78	40	59	9	16	19
Déli határ	91	62	44	34	4	17	17

A 3. táblázatból kitűnik, hogy a *menekültek* és a *bevándorlási engedéllyel rendelkezők* oszlanak szét a legegyenletesebben az ország területén, a vendégmunkások a települések viszonylag kis hányadán, regionálisan erősen koncentráltan élnek az országban.

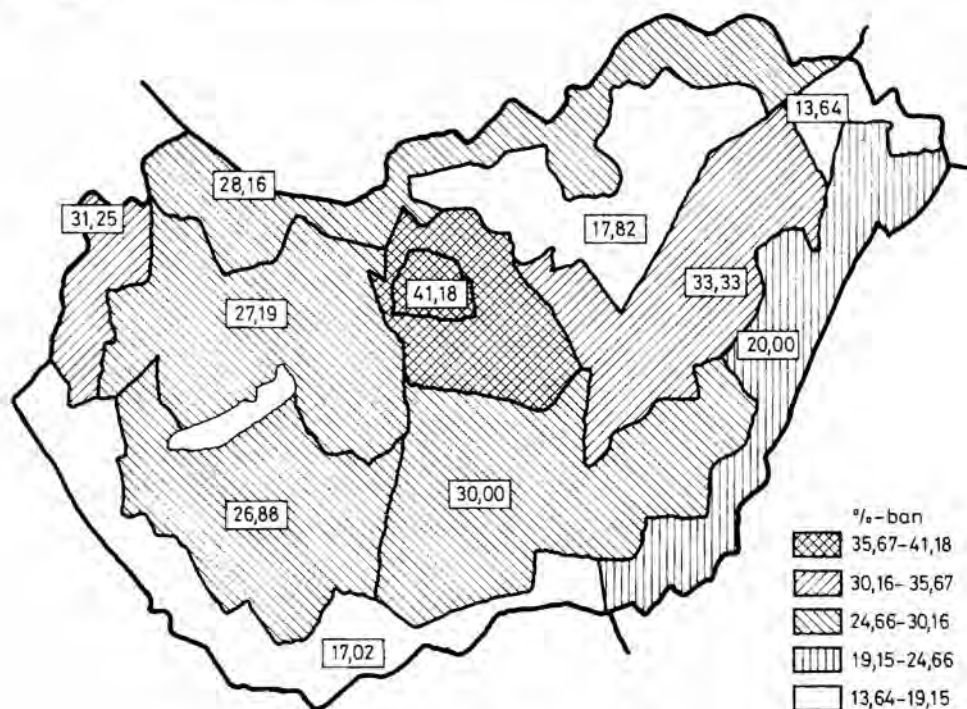

4. ábra. A települések hány százalékában élnek vendégmunkások?

Szembeötlő, hogy a nemzetközi migráció kitüntetett célpontja a főváros és környéke⁸. Láthattuk, hogy a menekültek esetében ez az érték az országosnak csaknem a duplája. Ugyanakkor ha minden bevándorló csoportot figyelembe veszünk (2. ábra), kitűnik, hogy az ország (gazdaságilag jóval fejletlenebb) keleti határvidékére is akkora súly terhelődik (95 százalék), mint a központi körzetre (ahol a települések 94 százaléka érintett). Mindezekelőtt a menekültek, a bevándorlási engedéllyel rendelkezők és az „egyéb külföldiek” azok, akik e térség településein rendezkednek be hosszabb-rövidebb távra. A hazatért magyarok a főváros és környéke mellett leginkább az Észak-Alföldet és az osztrák határ

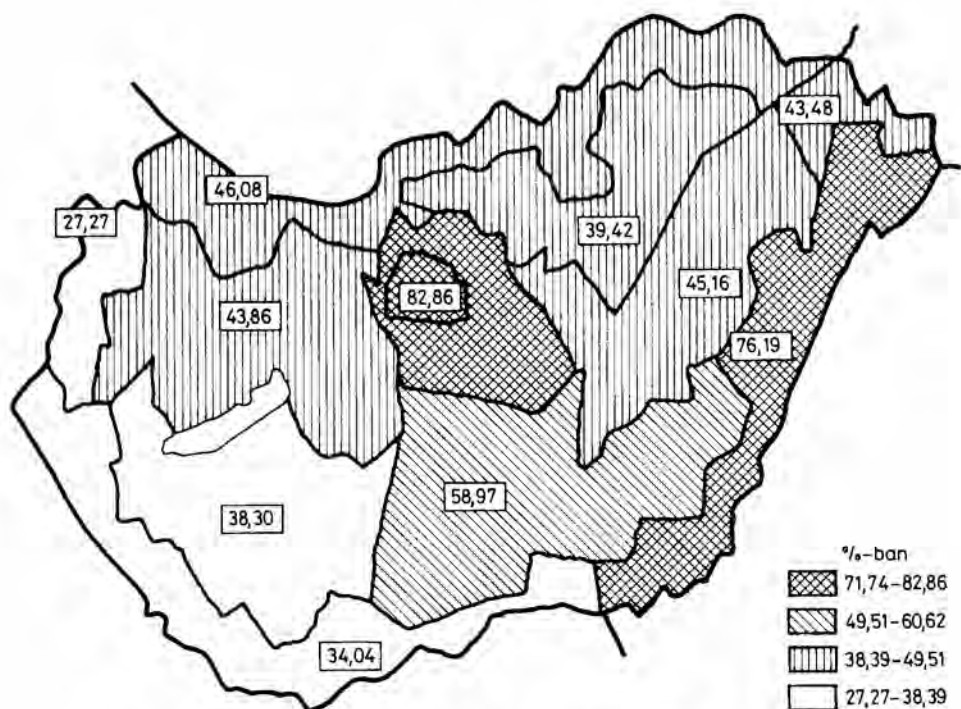
⁸ Egy másik tanulmányomban, amely az ország belső, települések közötti migrációjával foglalkozott, cseppet sem meglepő módon, hasonló következtetésre jutottam. Ott két számottevő „vándorlási irányt” véltem megkülönböztethetőnek: az egyik a régiókon belüli mozgások, a másik pedig a központi régió irányába ható vándorlás. Abban is elég komoly hasonlóság mutatkozik a két vizsgálat eredménye között, hogy a belföldi migrálók is elsősorban az agglomeráció kedvéért hagyják el a fővárost. Vö. Kovács Róbert: Területi egyenlőtlenségek, területi feszültségek, TÁRKI, Budapest, 1992.

körzetét választják. Viszonylag nagy a menekültek által lakott települések aránya a mindkét nagy kibocsátó országból (Romániából és a volt Jugoszláviából) érkezőknek útjába eső Dél-Alföldön is. Ugyanakkor a külföldről érkezők többi csoportja inkább kerülí ezt a régiót. Az országos átlagnál kevesebb menekült él az osztrák és az ukrán határ mentén, és a számuk meglehetősen alacsony az ország északi vidékein is (3. ábra). A *vendégmunkások* a központi körzetet, a román határ melletti településeket Észak-Dunántúlt és a Dél-Alföldet kedvelik (4. ábra). Az ország többi körzetét szinte teljesen elkerülik. Az „*egyéb státusú külföldiek*” területi megoszlása is különbözik némileg a menekültek és a bevándorlási engedéllyel rendelkezőkétől. Sok észak-alföldi és Szlovákiával szomszédos, határmenti településen élnek „*egyéb státusú külföldi bevándorlók*”, noha ezek a körzetek általában kiesnek a többi hazánkba immigráló útjából. A *hazatérő magyarok* leginkább a déli, keleti határvidékeket és az északi régiót (Borsod, Heves, Nógrád megye) kerülík (5. ábra).

5. ábra. A települések hány százalékában élnek hazatérő magyarok?

Mindent összevetve tehát, a korábbi vizsgálatok eredményeivel összhangban adatainkból jól látható, hogy a Románia felől érkező menekültek nem maradtak egy-egy határmenti befogadóközpontban, ugyanakkor az immáron tartózkodási engedéllyel rendelkezők aránya is meghatározó maradt az óhazával szomszédos térségben. Hiszen nem csupán arról van szó, hogy a határ közelében lévő települések közel kétharmada érintett a mene-

6. ábra. A települések hány százalékában élnek bevándorlási engedéllyel rendelkezők?

külték fogadásában, hanem az is látható, hogy a főváros és környéke mellett ebben a térségben a legmagasabb a bevándorlási engedéllyel rendelkezők által lakott települések aránya. Az is látható, hogy az engedéllyel rendelkezők némileg jobban szétszóródtak, több településen laknak (6. ábra). A Románia felől érkező „idegenek” között jelentős számban akadnak olyanok is, akik kizárólag (legális vagy illegális) munkavállalás céljából érkeznek hozzánk, hiszen a „vendégmunkások” aránya is kiemelkedő ebben a térségben. Kevésbé valószínű, hogy a más térségeket is megjárt „idegenek” próbálják meg megkeresni a kenyérre valót ezen az elmaradott vidéken.

1.2. A menekültekkel kapcsolatos problémák területi különbségei

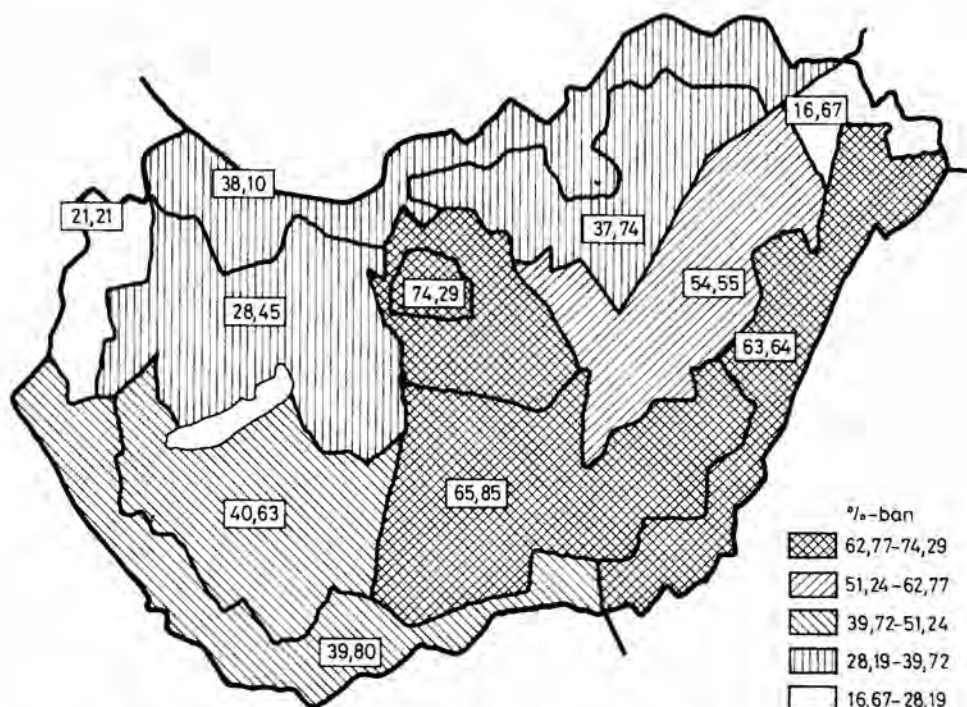
Bevándorlók különböző csoportjaival kapcsolatos problémák (4. táblázat) természetesen ott fordulnak elő nagyobb arányban, ahol a menekültek és a bevándorlók nagyobb számban élnek: a központi régióban, a román határ mentén és a Dél-Alföldön (7. ábra). Érdekes, hogy az Észak-Alföldön, bár jelenlétük aránya viszonylag alacsony, sok polgármester számol be különböző menekültekkel kapcsolatos problémákról. Mindenekelőtt a menekültek kitoloncolásával kellett minden más térségnél nagyobb arányban (10 százalék) foglalkozniuk. (Országosan csak a polgármesterek 2 százaléka adott számot ilyen

jellegű problémákról, a menekültek által sokkal sűrűbben lakott központi körzetben 6 százalék, a román határ környékének települései esetében is csak közel a fele ez az érték.)

4. táblázat

Kellett-e a menekültekkel kapcsolatban foglalkozniuk a...

	Válasz, %
beilleszkedéssel	25
ellátással	35
kitoloncolással	2

7. ábra. A települések hány százalékában merültek fel problémák a menekültekkel kapcsolatban?

II. Az „idegenek” különböző csoportjaival szembeni előítéletek területi különbségei⁹

II.1. Az „idegenek” különböző csoportjaival szembeni előítéletesség¹⁰

Bár a menekültek megjelenése leginkább az ország keleti határvidékein terheli meg a településeket, mégis ott a legnagyobb a fogadókészség és a tolerancia. Az egykori Jugoszláviával szomszédos övezet, ahol – mint az előbbieken is láttuk – lényegesen kisebb az „idegenek” lakta települések aránya, éppen intoleranciájával emelkedik más térségek fölé (5. táblázat).

Úgy tűnik tehát, hogy – hacsak nem tekintjük eleve előítéletesebbnek az ország déli részén lakókat a keleti részen lakóknál –, a romániai és a jugoszláviai menekültek eltérő hatással vannak az „idegenekkel” szembeni általános attitűdökre. A rokonokhoz, barátokhoz érkező és jobbra magyar származású menekültek inkább a toleranciát erősítik, a háborúból gyűjtőtáborokba kerülők és nem magyar származású menekültek (lehet bármennyire is indokolt az otthonuk elhagyása) inkább ellenséges érzületet szítanak az „idegenekkel” szemben. Viszonylag magas az „idegenekkel” szembeni előítéletesség a központi régióban is, amely jellegénél (országos központ) és viszonylag jobb helyzeténél fogva minden migráció célpontja.

Az ország határvidékeire, leszámítva az említett déli övezetet, a nagyobb befogadókészség a jellemző, beljebb (mindenekelőtt az ország déli, keleti részein) a polgármesterek kevésbé szívesen veszik tudomásul a menekültek megjelenését. Meglehetősen erős az észak-alföldi polgármesterek előítéletessége. A térségben – mint az eddigiekből is kiderül – viszonylag alacsony azoknak a településeknek az aránya, amelyekben megjelentek a menekültek, a polgármesterek mégis nagy arányban panaszkodtak velük kapcsolatos problémák jelentkezésére. A két déli régió és az Észak-Alföld menekültekkel szembeni türelmetlensége mögött az is meghúzódhat, hogy e térségek a határövezetek „hátszágai”.

Amennyiben az egyes övezeteken belül hasonlítjuk össze a településeket, azt tapasztaljuk, hogy ott, ahol nem élnek „idegenek”, kisebb a velük szembeni ellenérzés, mint a menekültek által is lakott településeken. Ez mindenekelőtt a központi régióban, az Alföl-

⁹ Itt az „idegenekkel” szembeni előítéletek két típusát fogjuk vizsgálni. Egyrészt a hét csoporttal (bűnözők, cigányok, néger, arabok, románok, oroszok és kínaiak) szembeni visszaütés, illetve befogadó magatartást, másrészt a magyar nemzetiségű menekültekkel szembeni pozitív, illetve negatív előítéletek iránti fogékonyság területi különbségeit vesszük nagyító alá. E mutatókat röviden bemutatjuk az alfejezetek elején, részletes leírásokat azonban az e kötetben található másik tanulmányomban találhatja meg az érdeklődő.

¹⁰ Az „idegenek” meghatározott csoportjaival szembeni visszaütés, illetve befogadó attitűdöket az „idegenekkel” szembeni általános attitűdként értelmeztük, és egy olyan mutatóban dolgoztuk fel, amely az egyes csoportokkal szembeni elutasítás mértékének összegzésével jött létre. Mivel ez a mutató egy összeget takar, amelynek skálája 7-től 35-ig tart, az érthetőség kedvéért százalékos formában közöltük. Így az „idegenek” elutasításának mértékét mutatja. Ugyanezen okok miatt szerepelnek százalékok az erdélyi magyar menekültekkel kapcsolatos pozitív és negatív előítéletek (4-től 20-ig tartó skála), illetve a támogatási hajlandóság (8-től 40-ig terjedő skála) esetében.

dön (az észak-alföldi térségben) igaz, és kevésbé a déli határövezetben. Viszont az aránylag toleránsabb román határ menti vidéken belül nagyobb az „idegenellenesség” ott, ahol nem élnek külföldiek, bevándorlók.

A befogadott és visszautasított csoportok számának térbeli eloszlását vizsgálva (5. táblázat) azt tapasztaljuk, hogy az „idegenek” jelenléte által érintettebb központi és dél-alföldi régió, valamint a migráció fő sodrából kieső északi határvidék polgármesterei a legtoleránsabbak. A legelutasítóbbak e tekintetben is a déli határövezet és az észak-alföldi régió polgármesterei. Noha a keleti határvidéken a polgármesterek az általános előítéletesség mutatója szerint a legtoleránsabbak között voltak, meglehetősen nagy náluk a visszautasított csoportok száma.

5. táblázat
Az idegenekkel szembeni attitűdök átlagértékei településtípusonként és övezetenként

	Esetszám	Előítélet, %	A befogadott csoportok száma	A visszautasított csoportok száma
Összesen	659	39	4,05	2,65
A település típusa				
Város	32	31	5	2
Község	165	40	4	3
Övezetek				
Központi	30	38	4	2
Északi	97	38	4	3
Észak-Alföld	29	46	3	3
Dél-Alföld	40	39	4	2
Dél-Dunántúl	90	43	4	3
Észak-Dunántúl	107	35	4	2
Osztrák-szlovák határ	132	36	4	2
Ukrán-román határ	43	32	4	4
Déli határ	91	45	3	3

II.2. Az erdélyi magyar nemzetiségű menekültekkel szembeni pozitív és negatív előítéletek¹¹

A negatív előítéletek mindenekelőtt az ország északi felét jellemzik: az észak-dunántúli régióban, valamint a keleti határsáv (elsősorban az Ukrajnával szomszédos területek), az északi és az észak-alföldi régió polgármesterei előítéletesek. A magyar nemzetiségű erdélyi menekültekkel szemben a negatív előítéletek mértéke a központi régióban a

¹¹ A menekültek egyes csoportjaival szembeni attitűdjeik mellett megkérdeztük a polgármestereket az erdélyi magyar nemzetiségű menekültekkel kapcsolatos véleményükről is. A polgármesterek a következő nyolc állításról (négy negatívról és négy pozitívról) mondtak ítéletet: a menekültek elveszik a munkát az itthoniaktól, a menekültek cserbenhagyják az otthon maradtakat, a menekültek mindent felesznek, a menekültek nem igazán magyarok, a menekültek fegyelmezettebbek nálunk, a menekültek erősítik az itthoniakban a nemzeti érzést, segíteni kell a nehézsorsúakon, a menekülteknek köszönhető, hogy nem fogy a népesség.

legalacsonyabb. A pozitív előítéletek a keleti (mindenekelőtt a román) határ mentén és az északi régióban gyengék, a Dunántúlon erősek (6. táblázat). Úgy tűnik tehát, hogy bizonyos körzetekben mind a pozitív, mind a negatív előítéletek erősek, ami nem meglepő, hiszen nem egymást kizáró álláspontokról van szó.

6. táblázat
Az erdélyi magyar menekültekkel szembeni attitűdök átlagértékei
településtípusonként és övezetenként (%)

	Negatív előítélet	Pozitív előítélet
Összesen	34	49
Övezet		
Központ	27	49
Észak	36	45
Észak-Alföld	36	48
Dél-Alföld	34	50
Dél-Dunántúl	32	51
Észak-Dunántúl	37	52
Osztrák-szlovák határ	31	50
Ukrán-román határ	36	46
Déli határ	32	49

III. A szociális támogatásra való hajlandóság területi különbségei¹²

A menekültek támogatásának kérdésében kicsik a különbségek az egyes területi egységek között (7. táblázat). A menekültek szociális támogatására leginkább a dél-dunántúli települések polgármesterei hajlandóak, legkevésbé az északi régió (Nógrád, Heves és Borsod megye) és a keleti (román) határ körzetének polgármesterei.

7. táblázat
Az idegenekkel szembeni támogatási attitűdök átlagértékei településtípusonként és övezetenként

	Esetszám	Támogatási hajlandóság
Összesen	659	47
Övezet		
Központ	30	45
Észak	97	43
Észak-Alföld	29	48
Dél-Alföld	40	45
Dél-Dunántúl	90	51
Észak-Dunántúl	107	46
Osztrák-szlovák határ	132	48
Ukrán-román határ	43	45
Déli határ	91	46

¹² A polgármestereknek a menekültek nyolcféle támogatási lehetőségéről kellett véleményyt mondaniuk: információ nyújtása, szociális segély, munkanélküli segély, átmeneti elhelyezés, kedvezményes lakás, GYES, kedvezményes tanulás, napi háromszori étkezés biztosítása.

Az „idegenekkel” szemben toleránsabbnak mutakozó román határövezet településein kevésbé tartják fontosnak a menekültek szociális támogatását, mint az egyébként intoleránsabbak közé sorolható Dél-Dunántúlon. E két térség a magyar nemzetiségű menekültekkel szembeni negatív előítéletek tekintetében azonos értéket kap, ugyanakkor viszonylag komoly különbség mutatkozik „pozitív előítéletelességükben”. A Dél-Dunántúllal kapcsolatos megfigyelések a jugoszláv határzóna településeire is érvényesek. Megfigyelhető az is, hogy az állami forrást jelentő szociális támogatásokat nem a legérzékenyebb körzetek (a központi és a román határ menti), hanem a menekültáradat „második vonalában” lévő települések vezetői lennének hajlamosabbak megadni.

Az általános attitűdök vizsgálata mellett megkérdeztük, hogy mit képesek nyújtani az egyes települések a menekültek számára.

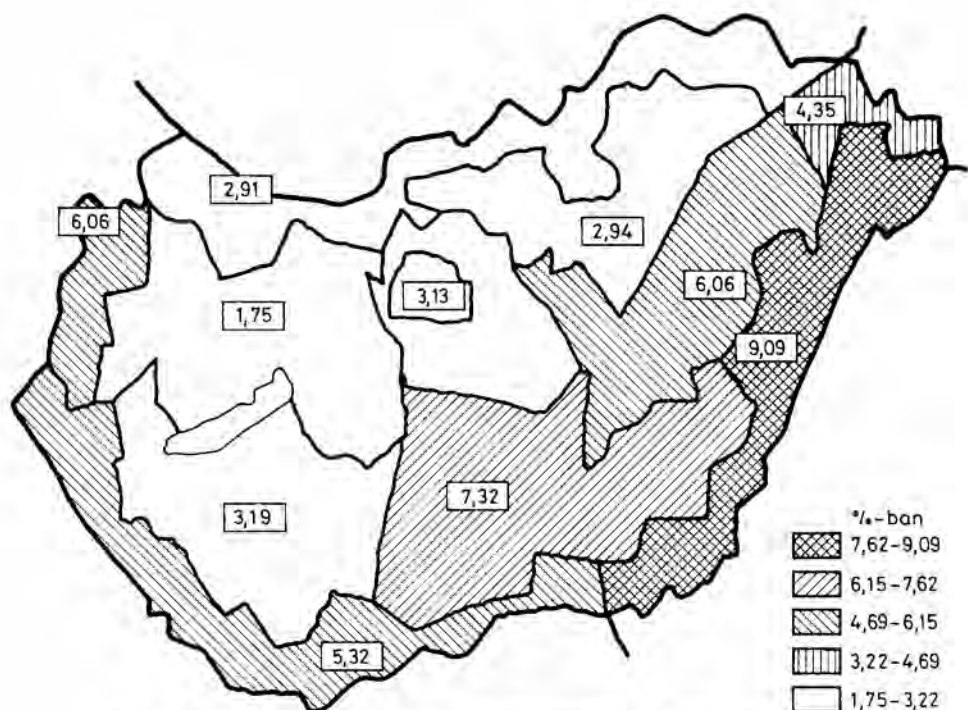
8 táblázat
A menekülteknek nyújtandó konkrét támogatások

	Az „igen” válaszok százalékos megoszlása
Tudnának-e állásra adni... menekülteknek?	1
magyar áttelepülőknél?	4
Van-e esély az Önök településén menekültek elszállásolására?	20
Jelent-e gondot a menekültek egészségügyi, szociális ellátása?	47

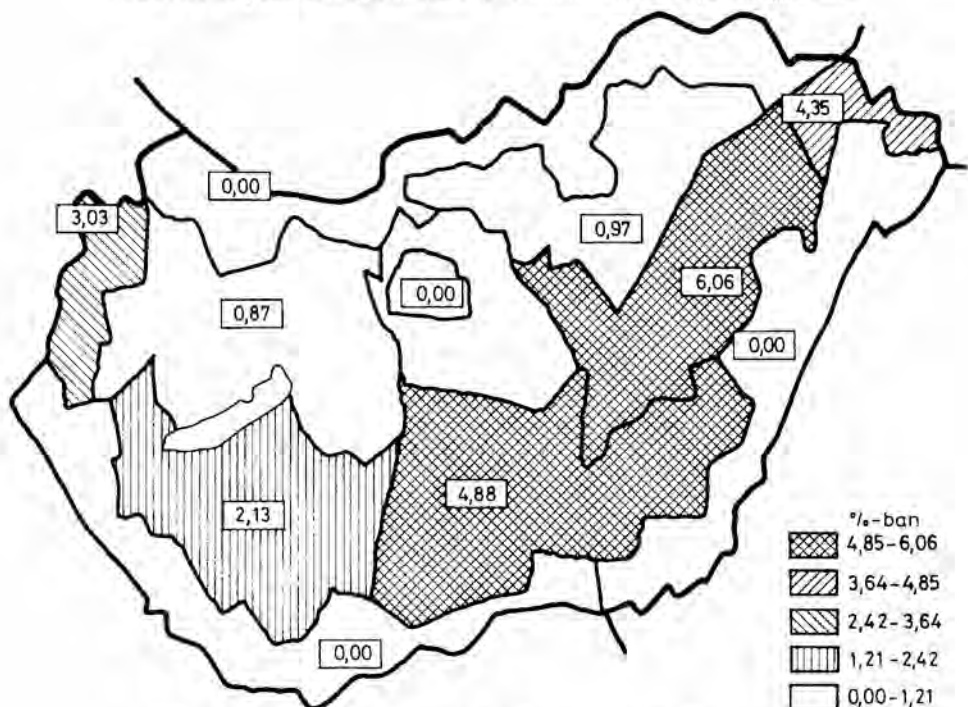
A bevándorlók, menekültek átmeneti szállással való ellátására nagyobb, a munkával való ellátásukra alig van hajlandóság (8. táblázat). Némileg nagyobb a hajlandóság az ország keleti vidékein, az alföldi településeken és az osztrák határ mentén. Az Ukrajnával szomszédos területeken nem tesznek különbséget a magyar és a más nemzetiségű menekültek között az alkalmazhatóságuk szempontjából, mindkét csoportot a régió településeinek négy százaléka fogadná. A keleti és déli határvidéken csak magyar áttelepülőket alkalmaznának (8. és 9. ábra)

A menekültek elszállásolására (10. ábra) a Szlovákiával szomszédos települések és a déli-keleti (a menekültek beáramlása szempontjából legérzékenyebb) régiók önkormányzati vezetői hajlamosabbak, míg az Észak-Alföldön és az Észak-Dunántúlon, valamint a központi régióban a polgármesterek csak nagyon mérsékeltten tennék ezt.

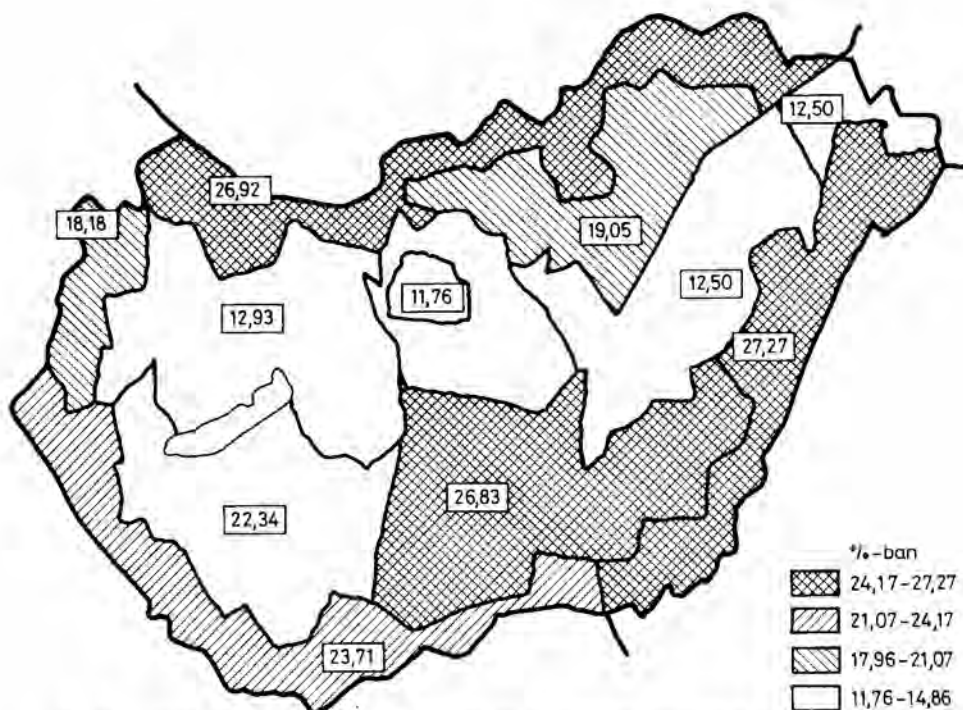
A központi régió a fogadókészség szempontjából egyébként is meglehetősen „tartózkodó” álláspontot képvisel. Minden tekintetben az országos átlag alatti a hajlandóság, és meglehetősen magas azoknak a polgármestereknek az aránya, akik a menekültek egészségügyi és szociális ellátásának nehézségei miatt panaszkodnak (11. ábra). Ez a központi régió kivétel, csak az északi régióban és az ukrán határ mentén jelent még komolyabb problémát. E magatartás mögött feltehetően a régió túlterheltsége áll.

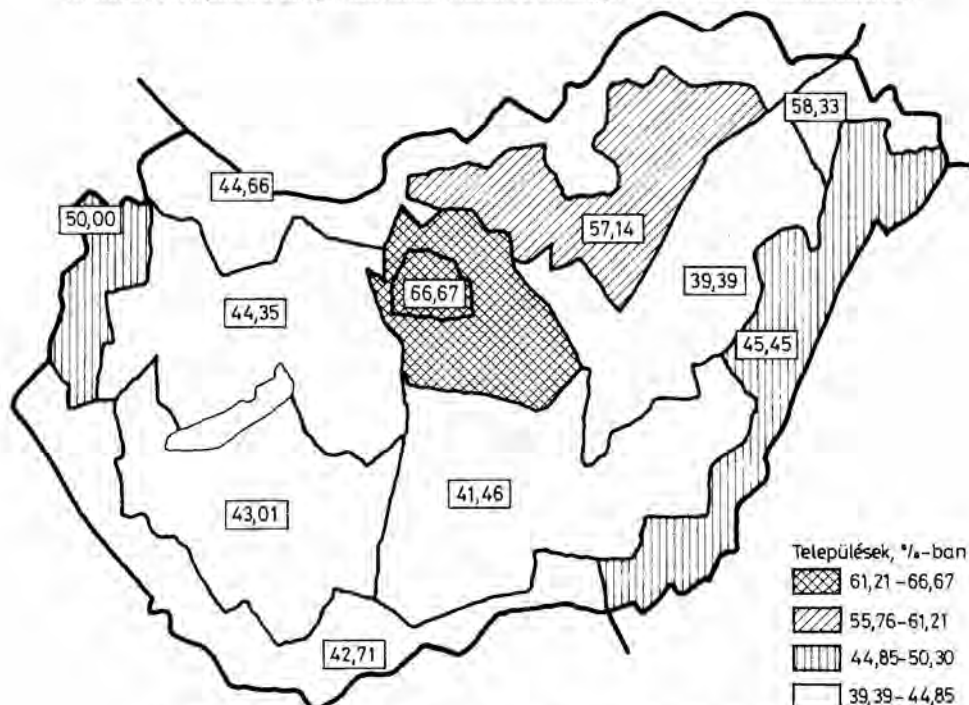
8. ábra. A települések hány százalékában alkalmaznának attelepült magyarokat?

9. ábra. A települések hány százalékában alkalmaznának menekülteket?

10. ábra. A települések hány százalékában látnak lehetőséget a menekültek elszállásolására?

11. ábra. Okozhat-e gondot a betelepülők egészségügyi, szociális ellátása?

IV. Összefoglalás

A menekültek, bevándorlók magyarországi jelenléte – földrajzilag viszonylag jól behatárolhatóan – leginkább a román határ menti sávban, illetve Budapesten és környékén érzékelhető, de jelentős a számuk a dél-alföldi körzetben is. Magas, de nem kiemelkedő a menekültek által is lakott települések aránya a déli határ körzetében, illetve a Dél-Dunántúlon. Feltételezhető, hogy a háború elől menekülők viszonylag kisszámú településen, koncentráltan élnek, és a hazatérés reményében nem próbálnak integrálódni a magyar társadalomba. Így némileg „rejtve” maradnak mutatónk elől.

A menekültekkel szembeni attitűdök magyarázata szempontjából a regionális különbségek tűntek a legfontosabbnak. A központi régióban, a Szlovákiával és Romániával határos övezetben fokozott toleranciával találkozunk, az Észak-Alföldön és a volt Jugoszláviával határos térségben pedig viszonylag nyugtalanabb hangokat hallani. Azt kell tehát megállapítani, hogy két olyan térség van, amely viszonylag jól viseli (bár a központi régióban a telítődés jelei mutatkoznak) a nemzetközi migráció hazai jelentkezését. Ugyanakkor az a térség, amelynek a több mint egy éve dúló polgárháború következtében a prosperáló szomszéd haszonélvezőjéből a megrokkant felebarát támaszává kellett válnia, meglehetősen nyugtalanul veszi tudomásul új helyzetét.

Ellentétben az idegenekkel szembeni fenntartások és előítéletek vizsgálatakor tapasztaltakkal, a menekültek támogatása éppen az északi régió, valamint a központi és a román határ menti települések vezetői körében talál hűvösebb fogadtatásra, és a dél-dunántúliak a bőkezűbbek (ide csak kismértékben áramlanak menekültek, általában a szükséges engedélyek birtokában a komolyan letelepedni szándékozók érkeznek). A menekültek számára biztosítandó szállás- és munkalehetőségeket a főváros és környékének települései ajánlották fel a legkisebb arányban, de az ország egész területéről is csak meglehetősen visszafogott válaszok érkeztek.

Látható tehát, hogy sok szempontból komoly különbségek mutathatók ki a két (a Románia és a volt Jugoszlávia felől érkező) menekülthullám jellege (a határövezetek érintettsége) és helyi fogadtatása között. A nyilvánvalóan jelentkező feszültségek és területi eloszlásbeli egyenlőtlenségek orvoslására *Dövényi Zoltán* már idézett tanulmánya közvetlen központi beavatkozást javasol. Mi ezzel szemben úgy gondoljuk, hogy a helyi problémák és viszonyok nem ismerhetők meg kielégítő módon. Ha viszont érdekeltté próbáljuk tenni az önkormányzatokat a menekültkérdés helyi rendezésében, és a központ legfeljebb céltámogatásokkal segíti a menekültek és az önkormányzatok egymásra találását, a befogadók és a menekültek békésebb egymás mellett élését, akkor egy hosszabb távra szóló megoldás alappilléreit helyezzük le.

A polgármesterek és az „idegenek”

Vizsgálatunk során¹ arra kerestük a választ, hogy ebben a felbolydult világban miként vélekedik a „helyi hatalom”, a polgármester az országba érkező menekültekről. Sajnos az utóbbi hónapok nemzetközi és hazai eseményei miatt a kérdés most is aktuális. Egyrészt ugyanis a korábbi romániai menekülthullámot a jugoszláv összeomlás után egy nagyobb és jellegében más, újabb áradat követte, másrészt a neofasizmus 1992-es reneszánsza, amely az egyesülési eufórián túljutó, a problémákkal szembesülő Németországban jelentkezett, nem hagyta érintetlenül a fiatal, kelet-európai demokráciákat sem.

Három szempontból vettük szemügyre a polgármesterek véleményét:

a) általánosságban vizsgáltuk meg az előítéletességet az „idegenek” különböző csoportjaival szemben²;

b) megkérdeztük, hogy a települések vezetőiben milyen mértékben élnek (pozitív vagy negatív) előítéletek a hazánkba érkező (erdélyi) magyar nemzetiségű menekültekkel szemben;

c) arra kerestünk választ, hogy a polgármesterek milyen mértékben és formában hajlandók az „idegenek” szociális támogatására.

A menekültekkel szembeni általános attitűd vizsgálatakor mértük a hét felsorolt csoporttal szembeni visszautasítás fokát, illetve az ezek alapján számított egyéb változókat³.

Az (erdélyi) magyar menekültekkel szembeni előítéletesség vizsgálata még annak a korszaknak a problémálatását tükrözi, amikor Románia volt a menekültek fő forrása. Nyolc kérdéssel (4 „pozitív” és 4 „negatív” előítéletre vonatkozóval⁴) közelítettük meg a témát.

¹ A polgármestereket 1992 második negyedében (május-júniusban) kérdeztük meg a menekültekkel kapcsolatos véleményükről. Postán keresztül kézbesített önkéntes kérdőívünknek 30 százalékát kaptuk vissza, így a továbbiakban 932 polgármester véleményét foglaljuk össze. Mivel mintánkba az ország összes polgármesterének egyenlő esélye volt bekerülni, ez 30 százalékos véletlen mintának tekinthető.

A polgármesteri minta demográfiai összetétele sok szempontból lényegesen eltér a lakosság egészének összetételétől. 17 százalék rendelkezik egyetemi és 26 százalék főiskolai diplomával. A teljes lakosság esetében ez 4, illetve 6 százalék. Az életkort tekintve is van eltérés, hiszen itt aktívan dolgozó polgármestereket kérdeztünk meg, akiknek kora 24–72 év között.

² A vizsgálat során a következő hét csoporttal szembeni attitűdöket vettük szemügyre: bűnözők, cigányok, néger, arabok, románok, oroszok és kínaiak.

³ Az idegenekkel szembeni előítéletességet kétféle módon dolgoztuk fel. Egyrészt a befogadott és a visszautasított csoportok számát vizsgáltuk, másrészt az előítéletesség mértékét a hét csoporttal szembeni elutasítás összesítésével.

⁴ A negatív előítéletek: a magyar nemzetiségű menekültek elveszik az itt élő magyaroktól a munkahelyeket; cserbenhagyják az ottani magyarságot; felesznek mindent; nem igazán magyarok. A pozitív előítéletek: fegyverezettebbek, mint az itthoniak; erősítik a hazában a nemzeti érzést; segíteni kell a nehézsorsúakon; a menekülteknek köszönhetően nem fogy az ország lakossága.

A szociális támogatás iránti készséget azzal mértük, hogy a polgármesterek a megadott hét állami támogatási lehetőség, illetve néhány helyi forrás közül melyeket hajlandók a menekültek rendelkezésre bocsátani, és melyeket nem.

A polgármesterek véleményei között különbségeket a megkérdezettek kora, iskolai végzettsége, anyagi helyzete és világnézete alapján térképezzük fel.

I. Idegenek – menekültek – bevándorlók

Mindenekelőtt néhány fogalmi problémát kell tisztázni. 1988 óta az addig ismeretlen, illetve csak „disszidenseken”, „amerikás magyarokon” és „elszarmazottakon” keresztül érintett nemzetközi migráció jelensége egyik napról a másikra bekerült a köztudatba. Továbbra is hiányoznak azonban azok a kifejezések, amelyek az „idegenek” szociológiailag helyes leírását tennék lehetővé. Az említett újfasiszta mozgalmak is csak nehezítik a kutató helyzetét: a címben is szereplő „idegenek” kifejezés manapság olyan politikai állásfoglalással ér fel, amely nagyon is messze áll tőlünk.

Az „idegenek” kifejezés tehát nem „szalonképes”, ugyanakkor sok választási lehetőség nincs. Az emberek általában menekültekről, menekültkérdésről beszélnek, ám a „menekültek” kifejezés hivatalosan az idegeneken belül egy sajátos csoportot is jelöl. Decemberben az MTA Politikai Tudományok Intézetében tartott előadásunkon szinte azonnal felmerült a megfelelő kifejezés hiánya, és a megoldás szükségessége. Ott a migránsok, vagy a „Magyarországon tartózkodó külföldiek” kifejezéseket javasolták. Itt – jobb híján – a hazánkba letelepedési szándékkal érkező, illetve harmadik országba menekültként továbbutazni szándékozó külföldi állampolgárokat (anyanyelvüktől, nemzeti hovatartozásuktól, bőruk színétől stb. függetlenül) az „idegenek” kifejezést fogjuk használni.

1. táblázat

Népcsoportok befogadása és visszaütése 1992-ben (százalékban)⁵

	Országos minta Szonda-Ipsos 1992. febr.	Országos minta Medián 1992. ápr.	Polgármester minta MTA PTI 1992. ápr.
Mindenki jöhet	12	-	13
Senkisémet jöhet	15	-	7
Ne jöjjenek...			
bűnözők	87	-	50
cigányok	33	72	18
arabok	29	58	13
néger	21	45	10
kínaiak	-	38	10
románok	22	-	7
oroszok	20	38	6
zsidók	-	25	-

⁵ A MEDIÁN Kft. esetében az egyes népcsoportok elutasításaként közölt értékek azokat a polgármestereket is tartalmazták, akik mindenkit elutasítanak, míg a Szonda-Ipsos és a mi adatunk nem. Ez az egyik oka annak, hogy a MEDIÁN által közölt százalékok magasabbak, mint a Szonda-Ipsosé vagy a jelen vizsgálaté.

Ahol a táblázatban „-” szerepel, az azt jelenti, hogy az adott csoporttal kapcsolatos véleményeket a szóban forgó adatfelvételben nem kérdezték meg.

II. A polgármesterek és az „idegenek” általában⁶

A válaszoló polgármesterek 7 százaléka egyáltalán nem látta szívesen „idegent” Magyarországon. Ez az arány lényegesen alacsonyabb, mint a teljes lakosság esetében, hiszen a Szonda-Ipsos⁷ a mi vizsgálatunknál némileg korábbi, 1992. februári felmérése szerint a magyar lakosság 15 százaléka utasít el mindenféle bevándorlót. Ez a nagyobb tolerancia abban is megmutatkozik, hogy míg a lakossági mintán 12 százalék azoknak az aránya, akik megszorítás nélkül bárkit beengednének, addig a polgármesterek 22 százaléka nem érvényesítene korlátozásokat a bevándorolni szándékozó külföldiekkel szemben (1. táblázat).

II.1. Az előítéletesség demográfiai dimenziói

A polgármesterek „idegenekkel” szembeni előítéletességének mértéke elsősorban a polgármesterek kora⁸ (1. ábra) és vallásossága (2. ábra) alapján különbözik. Amikor azt vizsgáltuk, hogy az egyes polgármesterek általában mennyire intoleránsak az „idegenekkel” szemben, akkor a 44–48 évesek bizonyultak a legtürelmesebbeknek, és a legfiatalabbak, a 24–38 évesek voltak a legelutasítóbbak. Azok, akik magukat „ateistának”⁹ tekintik, kevésbé visszautasítóak, mint a magukat „hívőnek” vagy „nem hívőnek” vallók.

⁶ E fejezetben az „idegenekkel” szembeni előítéletesség átlagos mértékét, illetve a „szélsőséges” attitűdök jelentkezésének gyakoriságát vizsgáljuk.

Az előítéletesség mértékét a különböző csoportokkal szembeni „ellenszenv” pontszámok összege képezi.

A másik mérőszközünk, amelyet ugyanezen a kérdéssorra adott válaszokból állítottunk elő, a befogadott, valamint a visszautasított csoportok száma. E két mérőszám az 1-es (be kell fogadni az adott csoportot) és az 5-ös (nem szabad befogadni a kérdéses csoportot) válaszokat különítette el.

Bár látszólag az előítéletesség mértéke és a befogadott (illetve a visszautasított) csoportok száma ugyanazt a problémát jeleníti meg, ez nincs így. Az előítéletesség mértéke tartalmazza a megkérdezett válaszait mind a hét csoportra, míg a befogadott és a visszautasított csoportok száma csak az „extrém” (1-es és 5-ös) válaszokat tartalmazza.

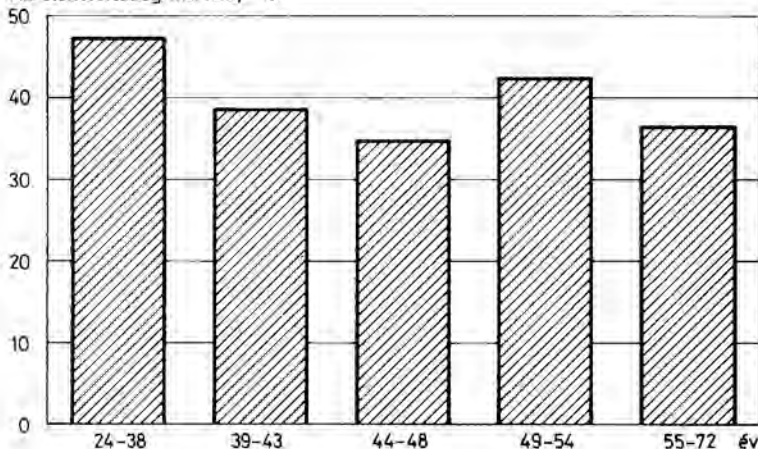
Az „idegenekkel” szembeni előítéletességet mutató ábrákon nem pontok, hanem százalékok szerepelnek¹. El kívántuk kerülni ugyanis azt, hogy az Olvasónak egy bonyolult, 7-től 35-ig tartó skáláról kelljen leolvasnia a megfelelő értékeket. A százalékokat ebben az esetben úgy kaptuk meg, hogy az elért pontszámból kivontunk 7-et és az így kapott értéket elosztottuk 35-7 századrészával. Ezt a módszert alkalmaztuk a negatív és pozitív előítéleteket bemutató ábrák esetében is. A különbség az, hogy ott a minimum 4, a maximum pedig 20 volt, tehát: $x\% = (x \text{ pont} - 4) / ((20 - 4) / 100)$.

⁷ E munka során – az összehasonlítás és a kitékintés kedvéért – többször hivatkozunk majd a Szonda-Ipsos 1992. február elején készített, illetve a MEDIÁN Kft. 1992. április 16-án a HVG hasábjain megjelent publikációjának adataira, eredményeire, amelyek a felnőtt lakosságot reprezentáló mintákon készültek.

⁸ A kor, az iskolai végzettség, illetve a pártpreferenciák szerinti csoportok meghatározásánál arra törekedtünk, hogy az egyes csoportok meghaladják az 50 főt.

⁹ Fölöslegesnek tűnhet a „nem hívők” és az „ateisták” elkülönítése. Tekintettel azonban arra, hogy ezek a csoportok a kérdőívben is szerepeltek: „hívő”-e és milyen gyakran jár templomba; amennyiben „nem hívő”, jár-e templomba; a harmadik lehetőség pedig az „ateista” önmegjelölés volt. Mivel a megkérdezettek egy része az „ateista” jelzőt érezte legpontosabbnak saját maga megjelölésére, nem tartjuk indokoltnak a két utóbbi csoport összevonását, annál is kevésbé, mivel a különböző kérdésekben gyakran ellentétes módon foglalnak állást.

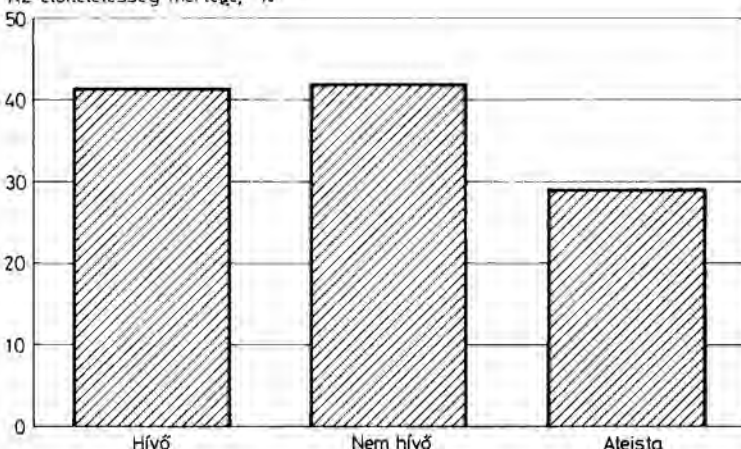
Az előítéletesség mértéke, %

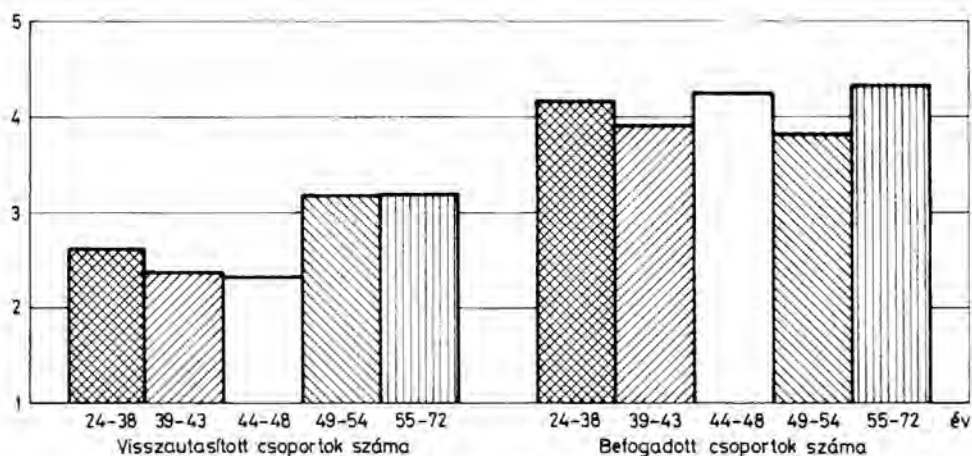
1. ábra. Az előítéletesség mértéke az „idegenekkel” szemben a polgármester kora szerint

Amennyiben a visszautasított csoportok száma felől közelítünk a problémához, az idegenekkel szemben legkevésbé vendégszeretőnek a polgármesterek legidősebb 40 százaléka, a 49-72 évesek mutatkoznak (3. ábra). Itt is a 44-48 évesek voltak a legtoleránsabbak. Úgy tűnik tehát, hogy a legfiatalabbak általában ugyan elutasítóbbak, viszont az idősebbek inkább hajlanak arra, hogy szélsőségesen utasítsák vissza egy-egy népcsoport befogadását.

Az előítéletesség mértéke, %

2. ábra. Az előítéletesség mértéke az „idegenekkel” szemben a polgármester vallásossága szerint

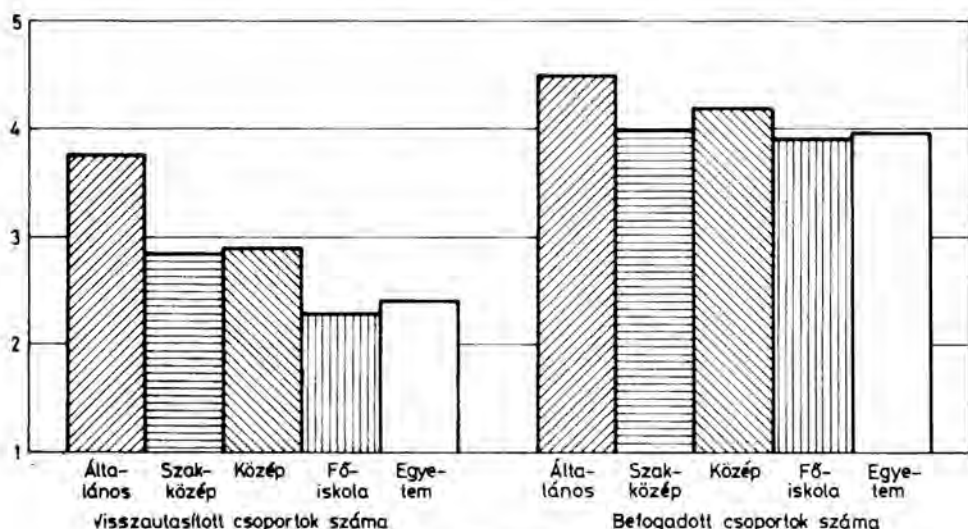

3. ábra. A visszautasított és a befogadott csoportok száma a polgármester kora szerint

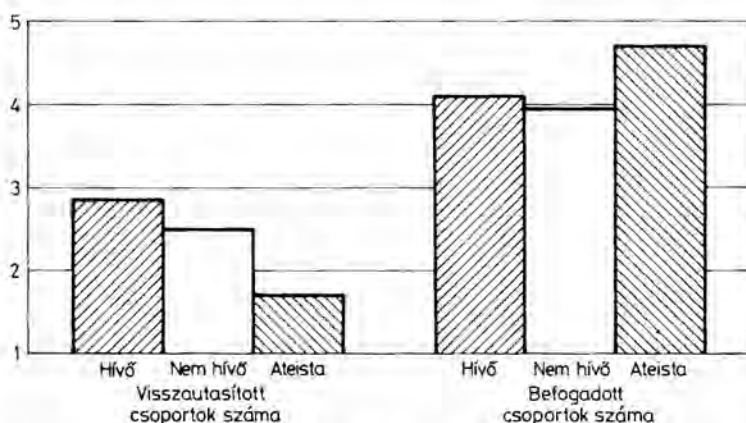
Az iskolai végzettség szerint nincsenek számottevő különbségek a polgármesterek előítéletessége között, viszont a visszautasított csoportok számát (4. ábra) tekintve a magasabban kvalifikált polgármesterek toleránsabbak az „idegenekkel” szemben, mint az alacsonyabb végzettségűek: a felsorolt 7 csoport közül a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők átlagosan 3,75, a közép- vagy szakközépiskolai végzettséggel rendelkezők 2,80–2,90, a diplomások 2,20–2,30 csoportot utasítanak el.

Az eddigieknél sokkal bizonytalanabb a kép, amikor a polgármesterek véleményét a befogadott csoportok száma alapján próbáljuk elkülöníteni.

A polgármesterek kora, amelynek alapján a korábbiakban határozott különbségek mutatkoztak az előítéletesség mértékében, illetve a visszautasított csoportok számában, a „befogadott csoportok” számát tekintve nem meghatározó jelentőségű. Az „ateisták”

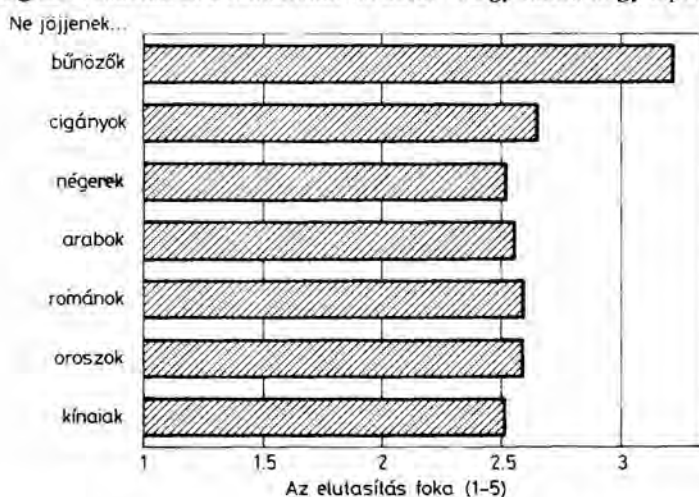
4. ábra. A visszautasított és a befogadott csoportok száma az iskolai végzettség szerint

5. ábra. A visszautasított és a befogadott csoportok száma a polgármester vallásossága szerint

engedékenyebbnek (4,75 befogadott csoport) a „hívőknél” és a „nem hívőknél”, akik 4 csoportot engednének be (5. ábra). Ezzel kapcsolatban a szociálpszichológiai szakirodalomban elterjedt az a nézet, hogy az erősen hierarchikusan szervezett egyházak hajlamosabbak a mássággal szembeni türelmetlenségre, mint mások.

Amennyiben a befogadási készség vagy a menekültekkel szembeni fenntartások vizsgálatában megpróbálunk mélyebbre ásni, azt láthatjuk, hogy azok közül, akik legalább egy csoportot beengednének, 50 százalék semmiképpen nem engedné be a bűnözőket, 18 százalék a cigányokat, 10–13 százalék a kínaiakat, az arabokat és a négereket, 6–7 százalék pedig az oroszokat és a románokat (6. ábra)¹⁰. Úgy tűnik, hogy a polgármesterek

6. ábra. Az előítéletesség mértéke az „idegenek” egyes csoportjaival szemben

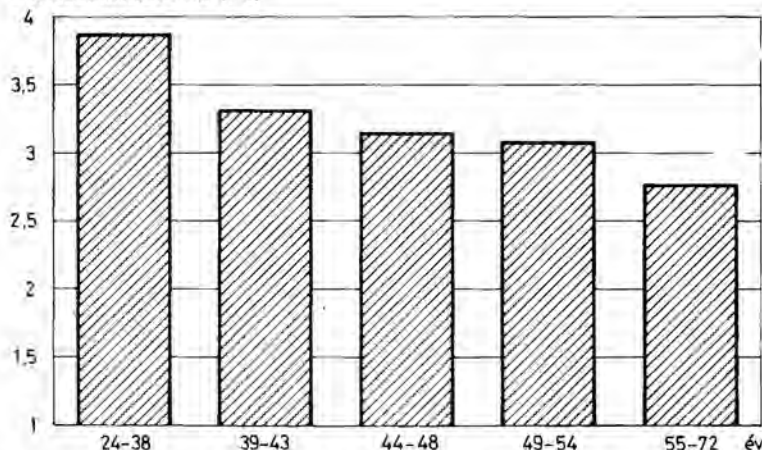
¹⁰ Az ábrában pontértékek szerepelnek, ugyanakkor a Szonja-Ipsos vizsgálatával való összehasonlítást csak százalékos formában tudtuk megoldani.

ugyanazokat a csoportokat engednék be szívesebben, és ugyanazokat utasítják el könnyebben, mint a lakosság egésze, de az elutasítás mértéke mindannyiszor kisebb (v.ö. 1. táblázat).

Bár a polgármesterek meglehetősen hasonló módon kezelik az „idegenek” különböző csoportjait, mégis el lehet különíteni néhány alcsoportot: így külön csoportot képeznek a cigányok („mellettünk élő másság”), a kínaiak, arabok és feketék („távoli másság”), valamint az oroszok és románok (a szomszédban élő „hasonszőrűek”).¹¹

A bűnözők megítélésével kapcsolatban bizonyos csoportok esetében az „idegenekhez” fűződő általános viszonyon túl közrejátszik egy másik elem is, amit „bizonyos deviáns magatartásformák távoltartására való törekvésként” lehetne összefoglalni. Ezek a „deviáns magatartásformák” mindenekelőtt a bűnözés különböző megnyilvánulásaival szembeni elutasítást jelentik. Az 1. táblázatban jól láthatóak e visszautasítás jelei. A köztudatban a bűnözés elsősorban a cigányokkal és bizonyos mértékig az arabokkal kötődik össze. Véleményünk szerint ez magyarázza, hogy a cigányok esetében 8 százalékponttal (közel kétszerese a többi népcsoporttal szembeni visszautasítás mértékének) és az arabok esetében 3 százalékponttal magasabb a visszautasítás mértéke, mint a következő „legelenszenvesebb” csoporté. Ugyanakkor azoknak a népcsoportoknak esetében, amelyeket a közudat nem köt össze hagyományosan a bűnözéssel, nem kiemelkedő az ellenszenv mértéke.

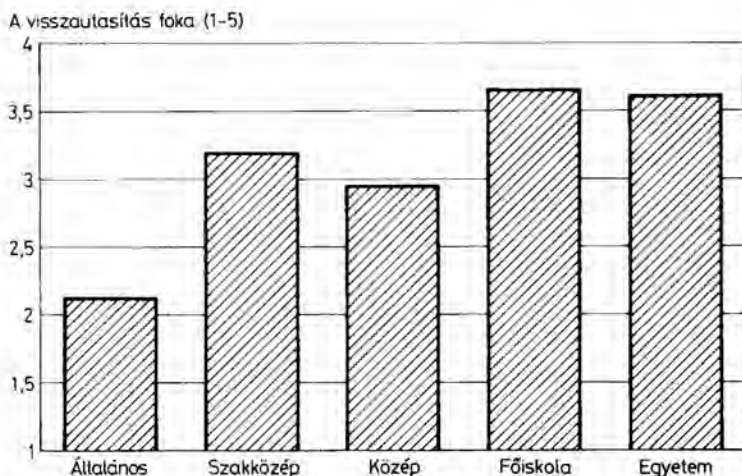
A visszautasítás foka (1-5)

7. ábra. Az előítéletesség mértéke a bűnözőkkel szemben a polgármester kora szerint

A bűnözőktől való elzárkózás mértéke viszonylag jól magyarázható például a korrall vagy az iskolai végzettséggel (7-8. ábrák), míg a cigányokkal vagy a románokkal szembeni attitűdökben gyakorlatilag nem mutatkozik különbség semmilyen metszetben.

¹¹ Ha különböző, többváltozós módszerekkel (például korrespondancia-analízissel) összehasonlítjuk a polgármesterek előítéletességét ezekkel a csoportokkal szemben, mindannyiszor a fenti eredményre jutunk.

8. ábra. Az előítéletek mértéke a bűnözőkkel szemben a polgármester végzettsége szerint

II.2. Az előítéletek ideológiai dimenziói

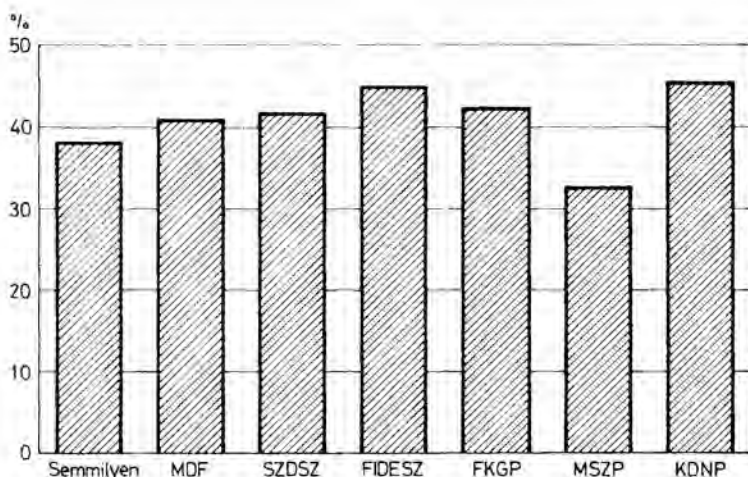
A menekültekhez való emberi viszonyulás, túl a demográfiai, kulturális és anyagi meghatározottságon, összefügg az ideológiai önazonossággal is. Kézenfekvőnek mutatkozik tehát, hogy megvizsgáljuk az előítéletek, vagyis a menekültek befogadására vagy visszautasítására való hajlamosság problémáját a párthoz való tartozás és a világnézeti önbesorolás szerint is¹².

A polgármesterek pártpreferenciái alapján mind az előítéletek általános mértéke (9. ábra), mind a befogadott vagy visszautasított csoportok száma (10. ábra) tekintetében az MSZP-hívek a legtoleránsabbak, a legkevésbé toleránsak az FKGP-hívek (a visszautasított csoportok száma alapján) vagy a KDNP-hívek (a befogadott csoportok száma és az idegenkedés általános mértéke alapján). A FIDESZ-hívek is viszonylag magas értéket kapnak azokon a mutatókon, amelyek a fenntartásokat mérik a külföldiek korlátlan beengedésével szemben. Az SZDSZ- és az MDF-hívek – bár a menekültek beengedésének tekintetében átlagosnak mondható álláspontot képviselnek – a menekültek kizárása szempontjából inkább toleránsak.

Az MSZP-hívek átlagosnál nagyobb toleranciájáról már a MEDIÁN említett felmérése is számot adott. A MEDIÁN Kft. említett cikke szerint a szocialisták és a kiscgazda-hívek

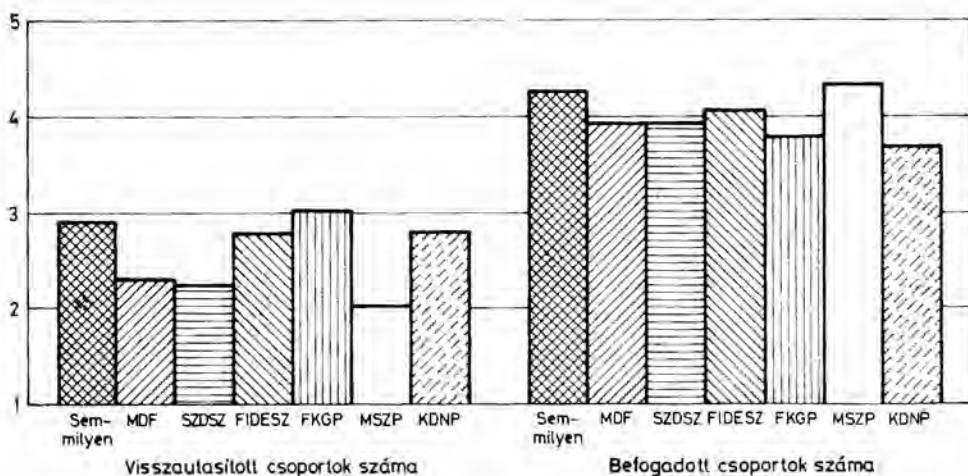
¹² 1990-ben az önkormányzati választásokon a polgármesterek 80 százaléka független jelöltként indult, így párttagság szerint nehéz lenne különbséget tenni közöttük. Amennyiben a megkérdezett nem tagja egyetlen pártnak sem, ahhoz a párthoz soroltuk, amelynek tagja kíván lenni; ha ilyen pártot sem tudott megnevezni, akkor ahhoz soroltuk, amelyikkel szimpatizál. E módszerrel a „pártállás” nélküli polgármesterek aránya 31 százalékra csökkent.

A polgármesterek világnézeti önbesorolása nyolc „ideológikus önkép” (nemzeti érzelmű, hívő, baloldali, demokratikus érzelmű, reformpárti, szabadgondolkodó, rend és stabilitás híve, konzervatív) segítségével történt. Ezekkel a meghatározásokkal kellett a megkérdezetteknek az adott ideológiával való azonosulásukat vagy távolságtartásukat jelezniük (egyőtől ötig tartó skálán).

9. ábra. Előítéletesség mértéke az „idegenekkel” szemben a polgármester pártpreferenciája szerint

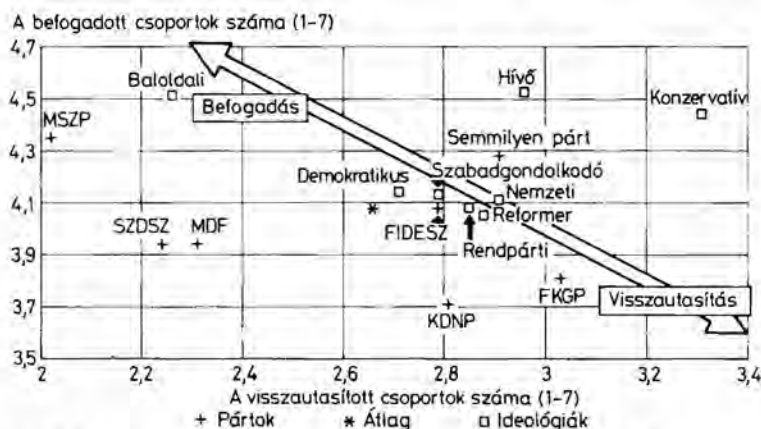
képezik a tolerancia, illetve az intolerancia szempontjából az ellenpólusokat. Az FKGP-sek a leginkább hajlamosak korlátozni az idegenek beengedését, az MSZP-sek ezzel szemben jobban „kitárnák a kapukat”. A MEDIÁN kutatása a FIDESZ-eseket, az SZDSZ-eseket és a KDNP-seket a politikai centrumtól „balra”, az MDF-eseket pedig a kisgazdákkal együtt a centrumtól „jobbra” helyezi el. Ugyanakkor azok a polgármesterek, akik magukat a FIDESZ-hez közel állónak mondják (szemben a lakosság egészére vonatkozó adatokkal), az idegenekkel szembeni legtöbb fenntartást hangoztatók közé tartoznak. A FIDESZ-esek intoleranciája összefüggésben van azzal, hogy a fiatalok a jelen mintában az átlagnál elutasítóbban viselkednek, hiszen a FIDESZ szimpatizánsai között a fiatalabbak felül-

10. ábra. A visszaautasított és a befogadott csoportok száma a polgármester pártpreferenciája szerint

reprezentáltak (a teljes mintában a 24–43 évesek 40 százalékot képviselnek, míg a FIDESZ híveinek több mint 50 százaléka e korosztályokból kerül ki).

Jól látható a 11. ábrán, hogy a „be nem engedés” mutatón magas értéket elérők gyakorlatilag az átlag körül mozognak (annál alig érzékelhetően intoleránsabbak), míg az átlagtól azok térnek el számottevően, akik ellenzik a korlátozásokat (MSZP-sek, SZDSZ-esek és MDF-esek).

11. ábra. Befogadás és visszautasítás a polgármester világnézete és pártpreferenciái szerint

A három mutató (az előítéletesség mértéke, illetve a befogadott és a visszautasított csoportok száma) együttes vizsgálata alapján tehát azt láthatjuk, hogy a tolerancia-intolerancia tengely az MSZP-től (legtoleránsabb) a FIDESZ-en át (átlagos) az FKGP-ig (legintoleránsabb) tart, és ettől a tengelytől ilyen-olyan irányban térnek el a többi párt követői, illetve azok, akik egyetlen párttal sem azonosulnak.

Az ideológiai háttér, vagyis nem a pártokhoz, hanem az eszmékhez való közelség alapján¹³ a „baloldaliak” a legengedékenyebbek, vagyis hajlamosabbak az „idegenek” beengedésére, és a „konzervatívok” képviselik leghatározottabban a be nem engedés politikáját.

Az egyes csoportokkal szembeni visszautasítás mértéke sem érdektelen. A bűnözőkkel szemben például a kiskazda-szimpatizáns polgármesterek a legtoleránsabbak (50 százalékos visszautasítás) és az SZDSZ-esek a legelutasítóbbak (68 százalékos elutasítás). Ugyanakkor a románokkal szemben az MSZP-sek (31 százalék) és a kereszténydemokraták (48 százalék) képezik a két végletet. Ugyanez érvényes az arabokkal szembeni attitűdökre is. Itt az elutasítás mértéke 28, illetve 44 százalék. Mindkét esetben erőteljesen visszautasítóak a FIDESZ-es és a kiskazda polgármesterek is. Hasonló mértékben utasít-

¹³ Az „eszmékkel” való azonosulást úgy vizsgáltuk, hogy a polgármesterek számára felsoroltunk nyolcféle politikai-ideológiai önazonosságképet, amelyek iránti szimpátiájukat ötös skálán fejezhették ki. Az alábbiakban egy-egy címke alatt azokat vizsgáljuk, akik az adott eszmével teljesen (ötös érték) azonosultak.

2. táblázat

A különböző változók szórásanalízissel mért hatása az előítéletességre
és a befogadásra, illetve a visszautasításra¹⁴

		Előítéletesség				A befogadott csoportok száma				A visszautasított csoportok száma			
Esetszám		1	B1	2	B2	1.	B1	2	B2	1	B1	2	B2
Átlag		18,54				4,02				1,95			
Kor													
24–38 év	119	1,78		1,78		0,08		0,08		0,12		0,12	
39–43 év	116	0,53		0,51		-0,28		-0,25		-0,18		0,19	
44–48 év	112	-0,86		-0,85		0,41		0,33		-0,12		0,09	
49–54 év	106	-0,29		-0,32		-0,13		-0,05		0,11		0,07	
55–72 év	101	-1,45		-1,41		-0,18		-0,22		0,11		0,12	
		0,13				0,12				0,08			
Végzettség													
Általános	55	-2,64		-2,54		-0,96		-1,16		0,74		0,81	
Szakközépisk.	121	1,38		1,37		-0,69		-0,68		0,90		0,90	
Középisk.	122	-0,71		-0,69		-0,89		-0,88		0,11		0,11	
Főiskola	148	0,33		0,32		0,29		0,29		-0,16		0,16	
Egyetemi	108	0,14		0,11		0,8	0	0,82		-0,56		0,57	
		0,12				0,32				0,30			
Vallásosság													
Hívő	346	0,72		0,73		0,13		0,14		0,00		0,00	
Nem hívő	185	-1,06		-1,07		-0,30		-0,29		0,00		0,00	
Ateista	23	-2,62		-2,31		0,14		0,06		-0,03		0,00	
		0,11				0,10				0,01			
Vagyon													
1–3 db tulajdon	102	-0,93		-0,85		-0,61		-0,57		0,59		0,58	
4–6 db tulajdon	340	0,28		0,27		-0,04		-0,04		0,04		0,04	
7–10 db tulajdon	112	0,00		-0,04		0,49		0,46		-0,28		0,27	
		0,05				0,16				0,16			
Pártpreferencia													
MDF	122	-0,21		-0,19		0,07		0,05		0,07		0,08	
SZDSZ	52	-0,68		-0,72		0,22		0,31		-0,43		0,46	
FIDESZ	192	0,50		0,50		0,2		10,15		0,07		0,09	
FKGP	56	0,30		0,32		-0,99		-0,96		0,18		0,17	
MSZP	65	-1,82		-1,82		0,62		0,67		-0,31		0,33	
KDNP	67	0,99		0,96		-1,07		-1,10		0,53		0,54	
		0,09				0,25				0,16			
R ²		0,06				0,22				0,18			
R		0,24				0,47				0,43			

¹⁴ A 2–3. táblázatban 1-essel jelölt oszlop az átlagtól való standardizált eltérést mutatja, a 2-es oszlop ugyanezt az eltérést tartalmazza, ugyanakkor figyelembe veszi az „idegenek” adott településen való jelenlétének vagy hiányának a hatását is. A B1 és B2 oszlopok az 1. illetve 2. oszlop alapján számolt standardizált bétákat tartalmazták, amelyek az egyes változók magyarázó erejét fejezik ki. Végül a táblázat utolsó két sorában található mérőszám az egyes modellek magyarázó erejének tekinthető.

ják vissza a cigányokat is, de az egyes pártok nézete közötti különbségek kisebbek. A cigányok esetében tehát az MSZP-sek 31 százalékos elutasításával szemben a legradikálisabbak a FIDESZ-esek (45 százalék).

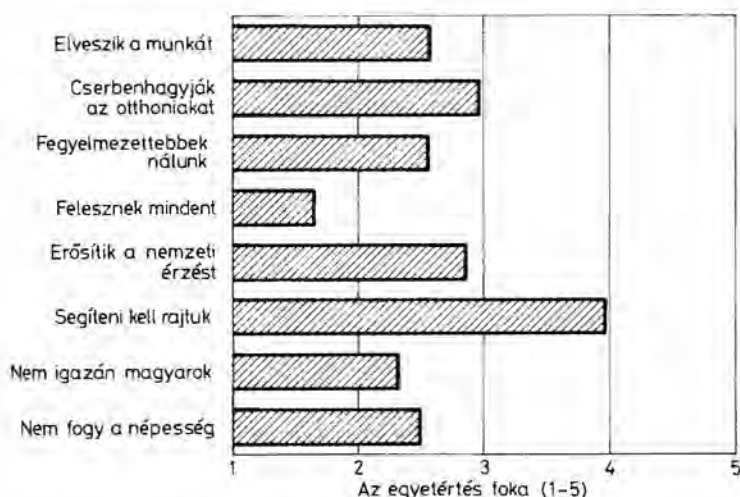
A beengedés szempontjából, amennyiben továbbra is az egyes eszmékkel magukat teljesen azonosító polgármestereket vizsgáljuk, hasonló jelenséget tapasztalunk, mint a pártok esetében a be nem engedésnél. Azok, akik egy-egy ideológiai eszménnyel teljesen azonosulnak, vagy könnyen engednek be menekülteket („hívők”, „baloldaliak”, „konzervatívok”), vagy az átlaggal közel azonos mértékben, tehát nincs közöttük lényegi különbség. A „baloldaliak” és az MSZP-sek hasonló álláspontot képviselnek e kérdésben, a KDNP-sek és a „hívők” csak a visszautasítás tekintetében vannak egy véleményen, a beengedés szempontjából már jelentősek közöttük a nézetkülönbségek.

A 2. táblázatban foglaltuk össze a második fejezetben vizsgáltakat. Modellünk legkevésbé az általános előítéletességet magyarázza, a másik két dimenziót sokkal jobban, de még mindig nem kielégítő mértékben. Az előítéletesség esetében a vagyoni helyzet egyáltalán nem számít, míg a polgármester többi tulajdonsága (kora, végzettsége, vallásossága és pártállása) viszont gyakorlatilag egyforma magyarázóerővel bír.

A befogadás és a visszautasítás tekintetében egyaránt az iskolai végzettség a legmeghatározóbb. A pártpreferenciák a befogadási attitűdben játszanak leginkább szerepet. A vallásosság – bár fontos mind a befogadás, mind az előítéletesség szempontjából –, lényegtelen az „idegenek” visszautasításában. A befogadás és a visszautasítás szempontjából a vagyoni helyzet hatása sem elhanyagolható.

III. A pozitív és a negatív előítéletek a magyar nemzetiségű (erdélyi) menekültekkel szemben

Megkérdeztük a polgármestereket a(z erdélyi) magyar nemzetiségű menekültekkel kapcsolatos néhány előítéletükről is. A nyolc előítélet (12. ábra) közül a „segíteni kell a rászorulókon” és a „mindent felesznek a menekültek” kérdésekben volt a leghatározottabb a minta véleménye. Az előbbiben 75, az utóbbiban 13 százalék volt az átlagos egyetértés. Nagymértékben egyetértenek a polgármesterek azzal a véleménnyel is, hogy a magyar nemzetiségű menekültek „cserbenhagyják az otthon maradottakat”, bár „nekik köszönhetően nem fogy az itthoni lakosság”, és „erősítik a hazai magyarság nemzeti érzését”. Nem találkozott a polgármesterek egyetértésével az, hogy magyar nemzetiségük ellenére „nem igazán magyarok”, valamint az sem, hogy „fegyelmezettebbek, mint az itthoni magyarok”. A polgármestereknek csupán 10 százaléka értett egyet azzal, hogy a menekültek „elveszik a hazaiaktól a munkalehetőségeket”. A Szonda-Ipsos országos reprezentatív vizsgálatában a lakosság sokkal nagyobb része (48 százalék) féltette a munkalehetőségeket a menekültektől.

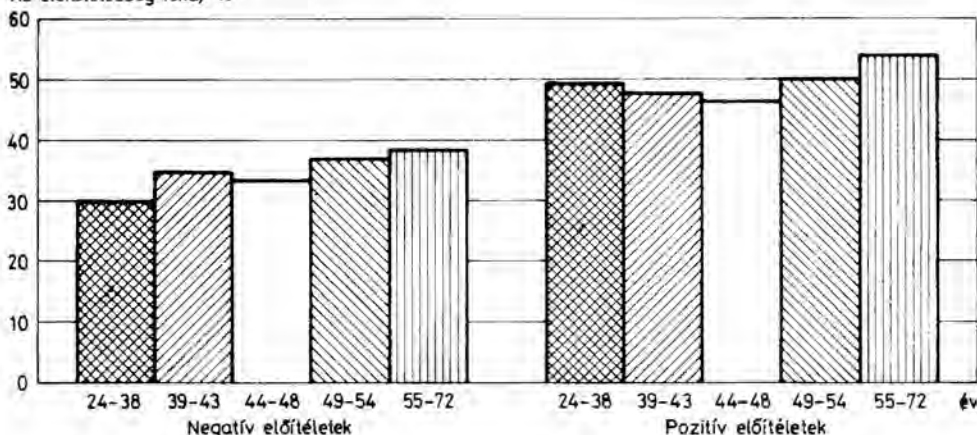
12. ábra. Az erdélyi magyar menekültekkel szembeni előítélesség

III.1. A demográfiai dimenziók szerint kimutatható különbségek

A negatív és a pozitív előítéletek valamivel gyengébbek a fiatalabbak között, mint az idősebbek esetében. Az iskolai végzettség alapján semmiféle különbség nem mutatható ki a polgármesterek pozitív előítéletekben. Ugyanakkor a negatív előítéletek valamivel erősebbek a kevésbé iskolázottak között (vö. 12-14. ábrák).

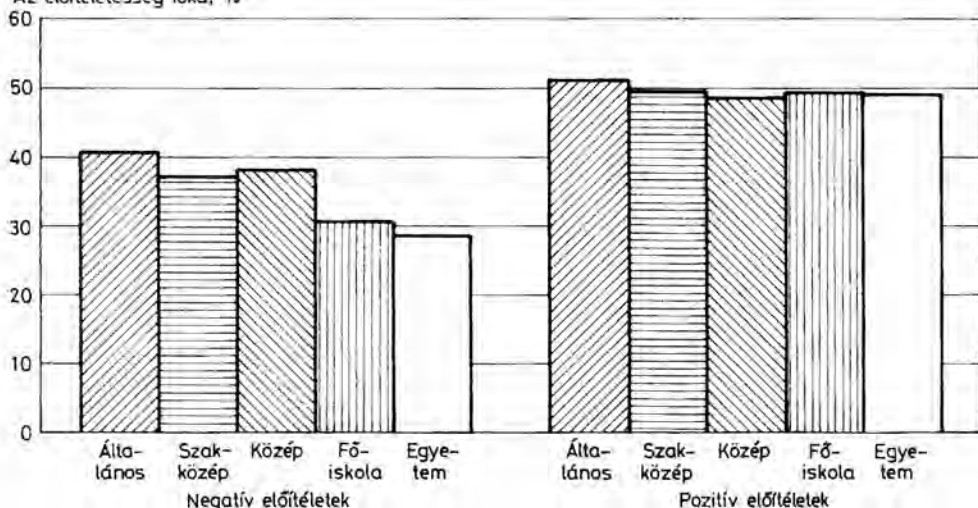
Egy-két konkrét példa árnyaltabbá teheti a kérdésről kialakuló képet. Azzal a megállapítással, miszerint „a menekültek elveszik az itthoniaktól a munkát”, az idősebbek

Az előítéletesség foka, %

13. ábra. Az erdélyi magyar menekültekkel szembeni előítéletesség a polgármester kora szerint

Az előítéletek foka, %

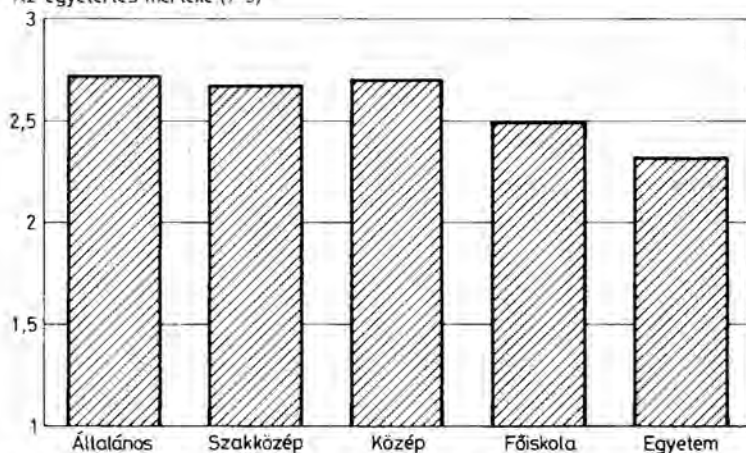
14. ábra. Az erdélyi magyar menekültekkel szembeni előítéletek a polgármester végzettsége szerint

valamivel inkább, a fiatalok valamivel kevésbé értenek egyet, de ezek a különbségek nem jelentősek. Az iskolai végzettség szerint sokkal nagyobb eltérések vannak. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők kevésbé értenek egyet a negatív előítéletet tükröző kijelentésekkel (15. ábra).

III.2. Az előítéletek és a polgármesterek világnézete

A negatív előítéletek az SZDSZ-hívek körében a legalacsonyabbak, a szocialisták és a kereszténydemokraták között a legmagasabbak. A pozitív előítéletek tekintetében az MSZP, a FIDESZ és az SZDSZ hívei (gyengébb pozitív előítéletek) állnak szemben a kisgazdákkal (erősebb pozitív előítéletek) (16. ábra). Az erdélyi magyarokkal szembeni előítéletek vizsgálata során tehát nem érvényesül az MSZP-sék és a baloldaliak toleranciája az „idegenekkel” szemben: a negatív előítéletek hangoztatásában a KDNP-vel együtt első helyet foglalnak el a pártok között. A kérdés megítélésakor figyelembe kell venni, hogy a negatív előítéletek között két gazdasági jellegű is van. Amikor a kijelentés úgy szól, hogy „a menekültek elveszik a munkát az itthoniaktól”, az MSZP-sék értenek a leghatározottabban egyet (48 százalék), és az SZDSZ-esek körében a legalacsonyabb (31 százalék) a hazai munkahelyeket féltők aránya. A FIDESZ-esek is osztják a szocialisták aggodalmát, mint ahogy ők a befogadás-visszautasítás tekintetében is az intoleránsabbak között voltak. A pozitív előítéletek tekintetében a visszafogottabbak között vannak a szocialisták, ezúttal mindkét liberális párt híveinek társaságában, hiszen a „nehézsorsúaknak adandó támogatás szükségességén” kívül a többi pozitív előítélet olyan kérdéseket taglal, amelyek meglehetősen távol esnek ezeknek a pártoknak a gondolatvilágától. Amikor „a

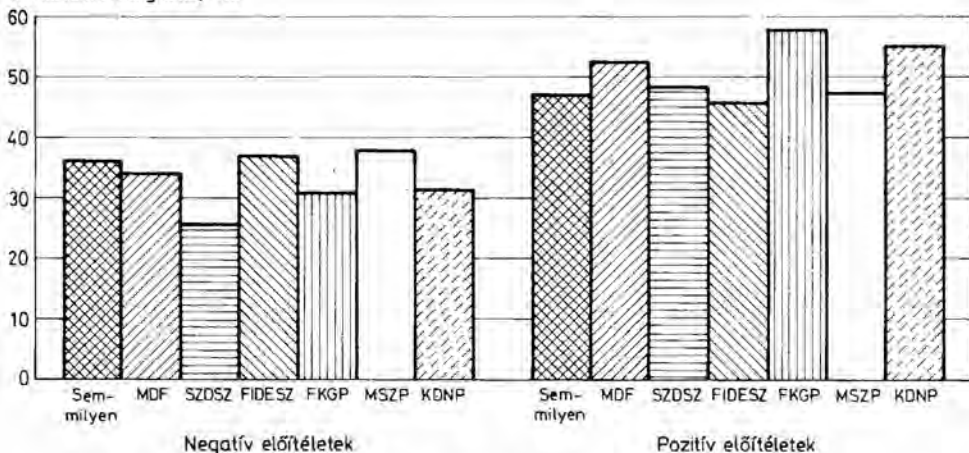
Az egyetértés mértéke (1-5)

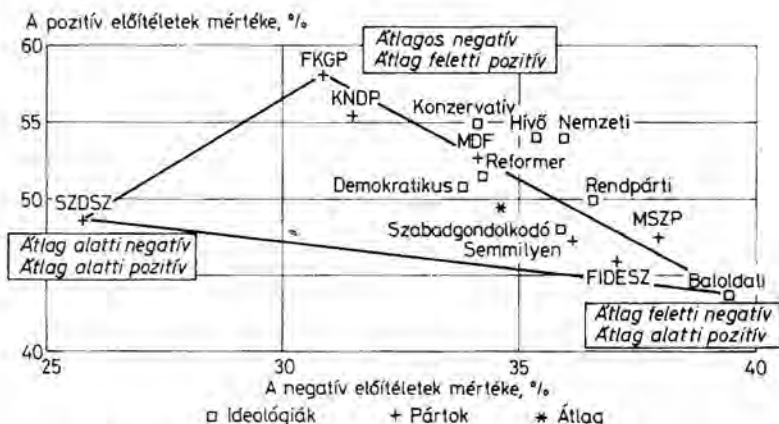
15. ábra. Mennyire ért egyet azzal, hogy „a menekültek elveszik tőlünk a munkát”?
A polgármester végzettsége szerint

menekülteknek köszönhetően nem fogy az ország lakossága” kijelentéssel való egyetértést vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy a kisközségi és a kereszténydemokraták viszonylagos egyetértésével szemben a fiatal demokraták és a szocialisták a legelutasítóbbak. Az MDF-es polgármesterek véleménye ugyanakkor inkább közelít a liberális nézetekhez, mint a „nemzeti problémavilág” iránt fogékonyabbnak tűnő FKGP- és KDNP-hívekéhez.

Az előítéletesség foka, %

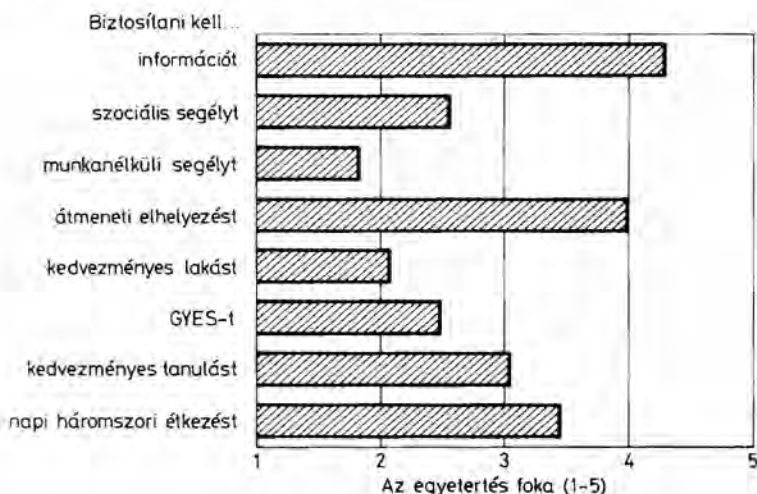

16. ábra. Az erdélyi magyar menekültekkel szembeni előítéletesség
a polgármester pártpreferenciája szerint

17. ábra. Az erdélyi magyar menekültekkel szembeni előítéletek és a polgármester világnézete és pártpreferenciája szerint

A 17. ábrán jól látható, hogy a negatív előítéletek az ellenzéki pártok közötti különbségeket emelik ki, a pozitív előítéletek pedig az ellenzéki és a kormánypártok közöttiek. Az is kitűnik az ábrából, hogy a „beengedés–visszautasítás” problematikájának megértése szempontjából oly hasznos világnézeti önazonosság–változók az előítéletek tekintetében inkább a mintaátlag közelében helyezkednek el, és így nem mutatnak számottevő különbségeket. Leginkább – a korábban is tapasztalt módon – a „baloldaliak” távolodnak el a többiekől, és a FIDESZ-hez és az MSZP-hez közeli értéket vesznek fel. Bizonyos mértékig a „konzervatívok”, a „hívők” és az „erős nemzeti érzésűek” is közelítenek a keresztény-nemzeti koalíció pártjai által elfoglalt pozícióhoz, azonban még így sem különülnek el eléggé határozottan a többi eszmeáramlattól.

18. ábra. A menekülteknek nyújtandó szociális támogatás

3. táblázat
A különböző változók szóráselemzéssel mért hatása
az erdélyi menekültekkel szembeni előítéletességre

Esetszám	Negatív előítélet				Pozitív előítélet			
	1	B1	2	B2	1	B1	2	B2
Átlag	9,42				41,95			
Kor								
24–38 év	119	-0,43	-0,45		-0,25	-0,24		
39–43 év	116	0,22	0,24		-0,20	-0,22		
44–48 év	112	-0,01	-0,00		-0,51	-0,49		
49–54 év	106	-0,07	-0,04		0,16	-0,13		
55–72 év	101	-0,33	-0,30		0,92	0,96		
		0,08	0,08		0,15	0,16		
Végzettség								
Általános	55	1,39	1,30		0,01	0,11		
Szakközépisk.	121	0,63	0,62		-0,22	-0,21		
Középisk.	122	0,60	0,59		-0,08	-0,07		
Főiskola	148	-0,94	-0,90		0,25	0,21		
Egyetem	108	-0,91	-0,89		0,00	-0,02		
		0,27	0,26		0,05	0,05		
Vallásosság								
Hívő	346	-0,01	-0,02		0,36	0,36		
Nem hívő	185	-0,02	-0,01		-0,46	-0,47		
Ateista	23	0,36	0,36		-1,56	-1,55		
		0,02	0,02		0,16	0,16		
Vagyonosság								
1–3 db tulajdon	102	-0,15	-0,22		-0,07	-0,01		
4–6 db tulajdon	340	0,16	0,17		0,11	0,10		
7–10 db tulajdon	112	-0,39	-0,36		-0,30	-0,33		
		0,07	0,07		0,05	0,05		
Pártpreferencia								
MDF	122	0,01	0,00		0,28	0,29		
SZDSZ	52	-1,25	-1,18		-0,10	-0,17		
FIDESZ	192	0,42	0,41		-0,42	-0,42		
FKGP	56	-0,66	-0,67		0,92	0,94		
MSZP	65	0,69	0,67		-0,11	-0,09		
KDNP	67	-0,43	-0,40		0,16	0,14		
		0,18	0,17		0,13	0,13		
R ²		0,13	0,14		0,09	0,10		
R		0,36	0,37		0,31	0,32		

Mint ahogy az előző részben már írtuk, a különböző demográfiai szempontok az előítéletességet csak meglehetősen gyengén magyarázzák (3. táblázat).

A negatív előítéletek az iskolai végzettség és a pártpreferenciák szerinti különbségekkel írhatók le a legjobban, a pozitív előítéletek szempontjából pedig a vallásosság, a kor és a pártpreferencia a meghatározó. Mindkét esetben egyformán elenyésző a vagyoni helyzet szerepe.

IV. A polgármesterek hajlandósága a menekültek szociális támogatására

A polgármesterek és a menekültek viszonyának fontos területét képezi a menekültek szociális támogatása (18. ábra). A vizsgálat egyetlen kérdésében sem talákoztunk olyan határozott (80 százalékos) egyetértéssel, mint abban, hogy a polgármesterek az egyébként igen költséges támogatások közül a menekültek informálását helyezik a legelső helyre.¹⁵ Szintén fontos helyet foglal el az átmeneti elhelyezés biztosítása (75 százalékos támogatottság), amely a hazánkba érkező menekültek számára alapvető jelentőségű. Viszonylag komoly támogatottságot kap a kedvezményes tanulás (53 százalék), és a napi háromszori étkezés biztosítása (63 százalék). A polgármesterek – csakúgy mint a lakosság egésze – legkevésbé munkanélküli segínyt (20 százalék) és kedvezményes lakást (28 százalék) adnának a menekülteknek. De a GYES és a szociális támogatás biztosítása sem népszerű a helyi előljárók körében. A polgármesterek demográfiai adatai, iskolai végzettsége vagy vagyoni helyzete szerint nem lehet különbséget kimutatni abban, hogy milyen mértékben hajlandóak a menekültek szociális támogatására. A pártpreferenciák szerinti különbségek is elhanyagolhatóak.

V. Összefoglalás

Az adatok átfogó vizsgálata alapján megállapítható, hogy a helyi hatalom képviselői toleránsabbak a magyar átlagpolgárnál.

A polgármesterek menekültekkel szembeni attitűdjei koruk és iskolai végzettségük alapján viszonylag jól magyarázható, bár gyakran fordult elő, hogy a kapcsolatok gyengék vagy ellentmondásosak voltak. Érdekes különbségeket lehet feltárni a párthoz tartozás (világnézeti önbesorolás) segítségével is. Általában a középkorú (44–48 éves), alacsony végzettségű, magát ateistának valló polgármesterek a toleránsabbak, és az ugyancsak középkorú, felsőfokú végzettségű, ateista polgármestereknek van a legkevesebb számú (nép)csoport ellen kifogása. A polgármestereket leginkább a bűnözők befogadásának kérdése polarizálta, méghozzá a hagyományosan toleránsabbnak tartott csoportok (a fiatalabbak és iskolázottabbak) emelték ellenük a legtöbb kifogást.

A polgármesterek meglehetősen egyöntetűséggel vallják (a magyar nemzetiségű menekültekkel kapcsolatban), hogy „segíteni kell a nehézsorsúakon”, és vetik el azt a nézetet, miszerint a menekültek „felesznek mindent”. A negatív előítéletek sokkal gyengébbek az iskolázottabbak között. A polgármesterek pártpreferenciáinak, illetve negatív és pozitív előítéleteinek kapcsolatát vizsgálva a következőket figyeltük meg: a „negatív előítéletek-ként” elemzett vélemények mindenekelőtt az ellenzéki pártok közötti eltéréseket, míg a

¹⁵ A Szonda-Ipsos már említett vizsgálatában a lakosság meglehetősen hasonló módon vélekedett a menekültek szociális támogatásáról. Biztosítani kell... információt a letelepedéshez 65%; átmeneti szállást 84%; pénzügyi segínyt 44%; munkanélküli segínyt 12%; kedvezményes lakást 16%; GYES-t 25%; kedvezményes tanulást 36%; napi háromszori étkezést 59%.

„pozitív előítéletek” a kormánypártok és az ellenzék közötti véleménykülönbségeket emelték ki. A befogadás–visszautasítás dimenziója az ellenzék–koalíció tengelyen valamiféle bal–jobb skála szerint helyezte el a pártokat, bár az MDF és a FIDESZ szimpátiázásai a mi vizsgálatunkban más képet mutattak magukról, mint a MEDIÁN Kft. felmérésében.

A menekültek támogatását mindenekelőtt információ és átmeneti szállás biztosításával oldanák meg a polgármesterek, és gyakorlatilag ellenzik, hogy munkanélküli segéllyel vagy/és kedvezményes lakással lássák el őket.

Visszatérve a bevezetőben felvetett problémára, megállapíthatjuk, hogy az utóbbi időben külföldön és itthon egyaránt megnyilvánuló idegengyűlölet nyomai a vizsgálat adatai alapján nem mutathatók ki a polgármesterek körében. Elképzelhető természetesen, hogy a lappangó, eltitkolt érzelmek, feszültségek a szeptember eleji kétegyházi, illetve a turai „robbanások” alkalmával a semmiből tűntek elő, ugyanakkor mi ezt nem tartjuk valószínűnek, sőt inkább azt tartjuk csodálatos szerencsének, hogy a vihar nem söpört tovább. Az is elképzelhető, hogy a helyi hatalom képviselőiben a kérdéses időpontjában is jelen voltak a mássággal szembeni ellenérzések, de ezeket „szégyelték” vagy valamilyen más okból eltitkolták. Ezek az okok, amelyek a kérdéses pillanatában „visszafohadták” a düh kitörését, adott esetben a lappangó feszültségek levezetésében való közreműködésre sarkallhatják őket.

Előítélet és xenofóbia a helyi vezetők értékrendjében (Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat tapasztalatai alapján)

1992 tavaszán Magyarország is csatlakozott a helyi vezetők értékrendjét kutató *New Democracy and Local Governance* című¹ nemzetközi vizsgálatához. A felvétel során harminc város 15–15 vezetőjével készítettünk felvételt egy többszörösen kipróbált, standardizált kérdőív segítségével. A mintában a helyi vezetés három jellegzetes csoportja: az önkormányzati testület választott tagjai (a polgármestert is beleértve), az önkormányzatok kinevezett vezetői, valamint a helyi politikai elit egyéb vezetői volt képviselve, lényegében azonos arányban. A helyi vezetők értékrendje azért meghatározó jelentőségű, mert befolyásuk feltehetően erősen érzékelhető a település egészének helyi társadalmában.

A felvétel kérdései között természetesen olyanok is szerepeltek, amelyek a másságra, a kisebbségre, valamint az etnikai különbségekre vonatkoztak. Tanulmányunkban ezeket a kérdéseket fogjuk bemutatni és elemezni.

Az egyik kérdésünkben például különböző kisebbséggel kapcsolatos állításokat kínáltunk föl a megkérdezetteknek elfogadásra vagy elvetésre. Ezek közül hármat mutatunk be:

a) „A kisebbség jogai olyan fontosak, hogy a többség cselekvési terét korlátozni kellene.”

b) „El kellene kerülni a különböző kultúrákból jövők keveredését, mert az csak gondot okoz.”

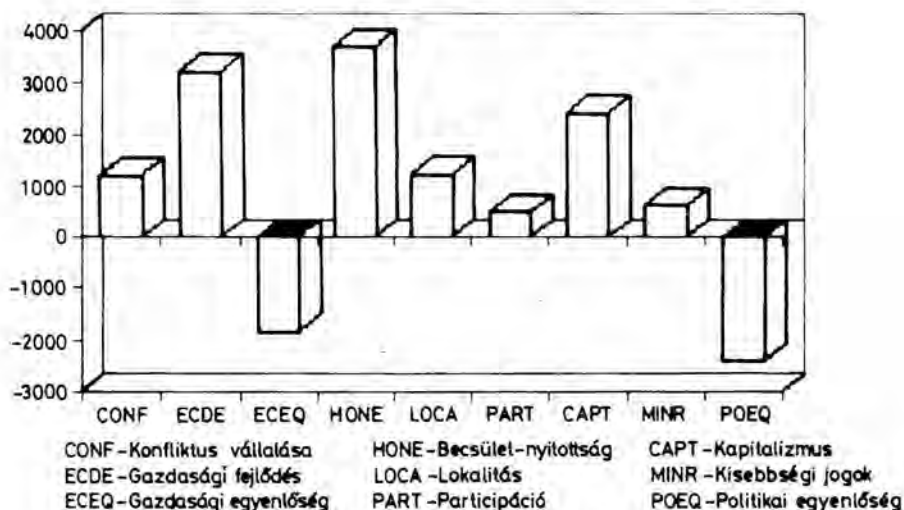
c) „Úgy érzem, hogy engem gazdagabbá tesz, ha más országokból jövő emberekkel kerülök kapcsolatba.”

1 táblázat

Az a) b) c) kérdése adott válaszok megoszlása százalékban (n = 450)

	a)	b)	c)
Egyáltalán nem ért egyet	15,3	32,4	4,0
Nem ért egyet	56,9	56,7	15,3
Egyetért	19,1	5,7	49,6
Teljesen egyetért	4,8	1,6	29,1
Válaszhiány	3,8	3,6	2,0
Összesen	100,0	100,0	100,0

¹ A felvétel Henry Teune, Betty Jacob és Kristof Ostrowski irányításával több országban egyidejűleg készült, s ma már hagyományosnak tekinthető, mivel a 60-as évek közepe óta több országban is eredményesen végezték el. A jelenlegi felvételen Svédország, Oroszország, Lengyelország, Litvánia, Belorusszia, Ukrajna, Szlovénia, Kazahsztán és Magyarország vesz részt. Több más ország (Ausztria, Dánia, Németország) is jelezte részvételi szándékát.

1. ábra. Magyar helyi vezetők értékei

Az 1. táblázatból látható, hogy a megkérdezetteknek közel háromnegyede a kisebbségi jogokat nem helyezi a többség cselekvési lehetősége elé.

A különböző kultúrákból jövők keveredését a megkérdezettek túlnyomó többsége elfogadhatónak tekinti, s csupán 7,3 százalék utasítja el; s igen nagy arányban (közel 80 százalék) fogadják el azt az állítást, hogy „a külföldiekkel való kapcsolat gazdagabbá teszi az embert”. Összességében tehát a helyi vezetők háromnegyede, négyötöde elfogadja a más országokból jövő embereket, s nem tekinti veszteségnek a velük való kapcsolatot. Ugyanakkor a vezetők egyötöde ellenzőképpen vélekedik.

A nemzetközi felvétel – mint említettük – a helyi vezetők értékrendjét vizsgálta. Az értékek között gazdasági, politikai, morális, kulturális, a kisebbséggel kapcsolatos stb. értékek szerepelnek. Mérésükre a szociológiában szokásos skálákat használták, amelyek alapján pozitív és negatív értékeket lehetett kiszámítani. Az értékszámításra TACT-programot használtunk, az értékek +10 000 és -10 000 mozoghatnak.

A magyar helyi vezetők értékrendjét az 1. ábra² mutatja.

Látható, hogy a „kisebbségi jogok” fogalom az értéklista alsó felében található, igaz, pozitív értékkel. (A politikai egyenlőség viszont negatív előjellel az utolsó helyet foglalja el.)

A kisebbség jogainak megítélése nemzetközi összehasonlításban a 2. ábráról³ olvasható le.

Hasonló kérdéseket, némileg konkrétabb formában a település egészére vonatkoztatva is megkérdeztünk (2. táblázat).

² Forrás: A nemzetközi felvétel előzetes adatai (kézirat). 1992. A felvétel metodológiáját H. Teune–K. Ostrowski dolgozta ki. A felmérés egészéről lásd: B. Jacob–P. H. Jacob: Leader's Values and Community Activeness: The International Studies of Values in Politics. In: Cross National Comparative Survey Research. Pergamon Press, 1977.

³ Forrás: A nemzetközi felvétel előzetes adatai (kézirat). 1992.

2. táblázat

Mennyire osztják meg a faji és etnikai különbségek a város lakosságát?

A válaszok megoszlása százalékban ($n = 450$)

Egyáltalán nem osztják meg:	69,1
Eléggé megosztják:	24,9
Nagyon megosztják:	4,7
Válaszhiány:	1,3
Összesen:	100,0

A vezetők harmadának véleménye szerint a lakosságot megosztják az etnikai különbségek. Egy másik kérdésünk még ennél is konkrétabban hangzott (3. táblázat)

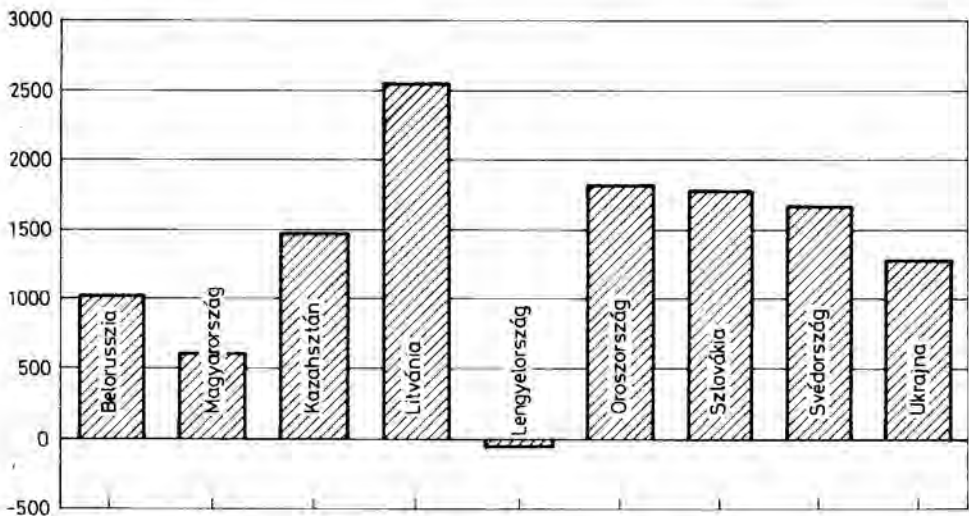
Az intézmények rangsorában – érthető módon – a saját kulturális szervezetek, a saját iskola, sajtó és képviselő került előtérbe túlnyomó többség véleményében. A kisebbség saját politikai párthoz való jogát a megkérdezetteknek több mint kétharmada jogosnak ítélte meg, viszont nyelvük hivatalosként való elismerését és a saját egyházat ennél kevesebben – a cigányok esetében jóval kevesebben.

3. táblázat

A megkérdezettek véleménye szerint kellene-e jogot biztosítani a kisebbségek számára az alábbi intézmények működtetéséhez

Az egyetértő válaszok százalékos aránya

	Német	Szlovák	Román	Cigány
Saját egyházhoz	65,3	64,4	64,4	58,7
Saját iskolához	90,0	89,3	88,0	80,4
Saját sajtóhoz	88,4	88,0	87,6	84,4
Saját képviselőkhöz a választott testületekben	86,4	86,2	85,8	85,8
Nyelvük hivatalosként való elismeréséhez	61,3	61,1	60,9	55,3
Saját kulturális szervezetekhez	91,8	91,3	90,9	91,3
Saját politikai pártokhoz	69,3	69,1	69,3	70,4

2. ábra. A kisebbségi jogok fontossága országonként

Ugyanezt a kérdést Svédországban a muzulmánokra, a finn bevándorlókra és a lappokra vonatkoztatták (4. táblázat).

A svéd helyi vezetők válaszai jóval polarizáltabbak a magyarokénál. A saját kulturális szervezetekhez, sajtóhoz és egyházhoz való jogot ismeri el a többség – az iskola kérdésében, valamint a kisebbség nyelvének hivatalosként való elfogadásában viszont jóval kevesebb toleranciát tapasztalunk. A megkérdezett helyi vezetők a három bevándorló kisebbség közül leginkább a lappokkal szemben megértőek, a muzulmánokkal szemben a legkevesbé.

4. táblázat
Az előbbi kérdésre adott svéd válaszok⁴

	Muzulmán	Finn	Lapp
Saját egyházhoz	84	68	73
Saját iskolához	30	33	61
Saját sajtóhoz	78	79	76
Saját képviselőkhöz a választott testületekben	42	45	48
Nyelvük hivatalosként való elismeréséhez	18	30	42
Saját kulturális szervezetekhez	85	87	88
Saját politikai pártokhoz	47	49	52

Az idegenekkel, a másfajta emberekkel, a deviánsokkal kapcsolatban a legkonkrétabb kérdésünk az volt, hogy a különböző – előre felsorolt – embercsoportokból kiket *nem szeretne szomszédjának* a megkérdezett. Összehasonlításképpen megadjuk a svéd felvétel adatait is (5. táblázat).

5. táblázat
Nem szeretnének szomszédjukban... (százalék)

	Magyar helyi vezetők	Svéd helyi vezetők
iszákosokat, alkoholistákat	73,6	32
kábítószereseket	68,0	60
büntetett előéletűeket	50,0	52
homoszexuálisokat	47,3	8
cigányokat	41,6	–
neurotikusokat	39,8	15
AIDS-eseket	39,1	13
jobboldali szélsőségeket	38,9	31
arabokat (muzulmánokat)	17,1	5
kommunistákat (baloldaliakat)	9,6	14
színesbőrűeket	9,3	1
bevándorlókat	8,4	2
nagycsaládosokat	3,1	1
menekülteket	2,2	5
zsidókat	1,8	5

⁴ Forrás: L. Strömberg–S. Szűcs: National Report–Sweden (kézirat) 21. old. 1992.

⁵ A svéd kérdőívben nem szereplő kategória.

A magyar helyi vezetők értékrendjében igen magas arányú elutasítás az alkoholistákkal, a kábítószeresekkel, a büntetett előéletűekkel, a homoszexuálisokkal, a cigányokkal, a neurozisan szenvedőkkel, az AIDS-esekkel és a jobboldali szélsőségesekkel szemben. Ebben a blokkban sajátosan keverednek deviáns magatartásformák, életmódok etnikai és politikai előítéletekkel.

Érdeemes megfigyelni, hogy a bevándorlókkal kapcsolatban lényegesebben nagyobb előítélet tapasztalható, mint a menekültekkel kapcsolatban. Azaz, akiket menekültként elfogadnak, nem valószínű, hogy bevándorlóként is elfogadnák a megkérdezettek.

A svéd válaszokkal összevetve szembevetendő, hogy a *svéd vezetők lényegesen kisebb arányban fejezték ki ellenszenvüket*, mint a magyarok. A kábítószereseket és a büntetett előéletűeket utasították el a legnagyobb arányban, majd lényegesen kevesebben az alkoholistákat és a jobboldali szélsőségeket. A magyar–svéd különbség a homoszexuálisok, a neurotikusok és az AIDS-esek esetében a legnagyobb. Vajon mi lehet ennek a magyarázata? Miért látszanak a magyar vidéki vezetők intoleránsabbaknak a svédekénél? A választ nyilván a két ország *polgári fejlettségének különbségében* kereshetjük. A svéd vezetők nyitottabbak, toleránsabbak, a magyar vezetőkben sokkal több a gyanakvás, a félelem. Jellemző erre az AIDS-esek csoportja, hiszen az AIDS veszélye (ma még) a magyar lokális vezetés esetében jóval kisebb, mint a svédekénél.

Ezekben a válaszokban persze benne van Kelet-Európa nyomorúsága, évszázadunk ismétlődő traumáinak hatása, a stabilitás hiánya, a belénk rögzült gyanakvás és félelem mindentől, ami rejtélyes, ami más, mint amit megszoktunk vagy szeretnénk.

A *kiket szeret – kiket nem szeret* kérdését népekre és országokra is értelmeztük (6. táblázat). A kép az elutasítással lesz teljes (7. táblázat).

6. táblázat

Mely népeket szereti a leginkább?

A választott népek sorrendje (a választás százalékában)

A németeket	22,9
Az osztrákokat	17,6
A lengyeleket	15,3
Az olaszokat	13,8
Az angolokat	11,6
A franciákat	10,9
A cseheket	4,7

7. táblázat

Mely országokat nem szereti?

A választott országok sorrendje (a választás százalékában)

Romániát	27,1
Irakot, Líbiát, s más arab országokat	13,6
Szerbiát, Jugoszláviát	12,2
A volt Szovjetunió országait	3,3
Az agresszív országokat	3,3
A balkáni országokat	2,7

A német, osztrák, lengyel szimpátia hagyományosnak tekinthető, viszont figyelemre méltó az angolok és a franciák iránt megnyilvánuló rokonszenv, valamint az, hogy az osztrákokon kívül más, közvetlen szomszéd nincs a leggyakrabban említettek között.

Az antipátiát illetően az *első helyen Románia szerepel*, amelyben természetesen szerepet játszik egy adott gazdasági-társadalmi berendezkedés, politikai rendszer és a magyarsághoz való viszony, a kisebbségi politika megítélése egyaránt. Románián kívül Irak, Líbia, s általában az arab országok, valamint a most háborúzó Szerbia (Jugoszlávia) ellenszenves a megkérdezetteknek. A helyi vezetők 51,6 százaléka különben nem nevezett meg egyetlen országot sem antipatikusként; 18,4 százalék egyetlen országot, 15,1 százalék kettőt, a többi 14,9 százalék három vagy több országot is említett.

A fentiekhez (szimpátia-antipátia) egy egészen pragmatikus kérdést is csatoltunk (8. táblázat).

Minden helyi vezető több országot (országcsoporthoz is) megnevezhetett, s többségük élt is a lehetőséggel.

8. táblázat

Mely országokkal kellene szorosabban együttműködnie Magyarországnak?

A szorosabb együttműködésre vonatkozó válaszok rangsora (százalékban az említések aránya)

Ukrajnával	59,6
Ausztriával	50,3
Cseh és Szlovákiával	47,1
Romániával	40,7
Jugoszláviával ⁶	38,7
Németországgal	32,2
Nyugat-Európával	26,9
A FÁK országaival	21,6
Észak-Európával	13,3
Angliával	11,6
Dél-Európával	11,1
Japánnal	10,4
Az Amerikai Egyesült Államokkal	9,3

Rokonszenv ide, ellenszenv oda, a helyi vezetők mindenekelőtt a szomszédos országokkal, s közülük is kiemelkedő mértékben Ukrajnával akarnak szorosabb együttműködést. A szomszédos országok után jönnek: Németország, Európa egyes régiói, majd Japán és az Egyesült Államok. A pragmatikus kérdésre tehát pragmatikus válaszok születtek.

Végezetül azt kérdeztük minden helyi vezetőtől, hogy *mely csoporttal tudna azonosulni* (9. táblázat). Felsoroltuk a helyi, települési közösséget, az országot, Európát stb. Mindenki két választ adhatott. (Ennél a kérdésnél is felhasználjuk a felvétel svéd adatait.)

A magyar és a svéd válaszok ebben a tekintetben eléggé közel állnak egymáshoz: a legtöbben a városukkal azonosulnak, majd csak ezután az országukkal, az országrésszel, Európával, s csak ezután a világgal. Érdekes megfigyelni, hogy a kelet-európai vagy a skandináviai régió ebben a tekintetben nem számottevő. Mindenesetre a válaszok erős lokális identitásra utalnak.

⁶ Jugoszlávia utódállamait is idesoroltuk.

9. táblázat
Mivel azonosulnak a helyi vezetők?
A válaszok százalékos aránya

	Magyarországon		Svédországban	
	elsősorban	másodsorban	elsősorban	másodsorban
A várossal, ahol él	45,1	22,0	59	22
Az országrésszel	4,4	8,0	6	19
Magyarországgal	38,4	34,9	26	37
Kelet-Európával ⁷	0,2	1,8	1	6
Európával	6,0	18,4	2	11
A világgal	3,6	8,2	6	6
Mással	4,3	1,1	-	-
Nem tudja	-	5,6	-	-
Összesen	100,0	100,0	100	100

Befelezésül: egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat során alkalmunk volt néhány kérdéssel helyi vezetők kisebbséggel kapcsolatos ítéleteit, előítéleteit, esetleges xenofóbiáját vizsgálni. A magyar mintában szereplő helyi vezetők kétharmada szellemi foglalkozású, s azon belül 44,4 százaléka értelmiségi származású is, s több mint háromnegyedük egyetemi végzettségű. Véleményeik, állásfoglalásuk ezért a helyi értelmiség általános véleményének is felfogható, noha nem reprezentálják az értelmiség egészét. A svéd adatokat kontrollként szeretnénk volna fölhasználni, hogy egyértelmű legyen egy fejlett polgári demokrácia és egy éppen csak születő demokrácia helyi vezetőinek nézetkülönbsége. A magyar véleményekben – mint láttuk – több az előítéletesség mint a svéd válaszokban, s ez feltehetően a két ország demokratikus fejlettségének különbségéből fakad. Ezen túl néhány esetben talán a félelem is motiválta a magyar válaszokat – például a szomszédsággal kapcsolatos kérdések esetében. Ugyanakkor a magyar vezetők véleménye is tükröz bizonyos józan pragmatizmust, s mindennek alapján leszögezhetjük, hogy a vizsgálat alapján az előítéletek mögött nem érzékeltünk nyílt xenofóbiát.

⁷ A svéd kérdőívben értelemszerűen Skandinávia szerepel.

A romániai menekültek és a civil szféra változó szervezetei¹

Dolgozatunkban azt szeretnénk bemutatni, hogy a polgári öntevékeny szféra hogyan tudott élni szabadságával, milyen szervezeti „megoldásokkal” reagált egy kihívásra, nevezetesen a Romániából Magyarországra megindult és felgyorsult migrációra². A jelenséget elemző írások³ részletesen bemutatták, hogy milyen hatással voltak ezek a szerveződések az állami intézményekre, a gazdasági és a politikai szervezetekre. Közismert az is, hogy a tömegesen megjelenő menekültek támogatására sok alapítvány és egyesület alakult akkoriban, további – sok szempontból megváltozott – tevékenységükről azonban az utóbbi időben keveset hallunk. Azt a kérdést is fel kell vetnünk, vajon az intézményrendszerben milyen feltételek mellett maradnak fenn az öntevékeny szerveződések, szervezetek, melyek azok a szervezeti jellemzők vagy szervezeten kívüli tényezők, amelyek a megváltozott viszonyokhoz való alkalmazkodást elősegítik, és milyen tényezők hatására vesztek el működésük létalapját.

Bár ebben a vizsgálódásban elsősorban a szervezetek jellegzetességei érdekelnek bennünket, nem kerülhetjük meg azt, hogy a menekültügy akkori helyzetéről és magáról a társadalmi jelenségről néhány tényrt közöljünk.

Szigorúan le kell szögeznünk mindenekelőtt, hogy nem általában a menekültek és a magyar társadalom viszonyáról van szó, hanem kimondottan a Romániából érkező, itt dolgozni, letelepedni vagy innen továbbmenni szándékozó magyar – vagy éppen román, szász, cigány nemzetiségű – román állampolgárok és a magyar közösség viszonyáról. (A vizsgált szervezetek többsége a magyar menekültek megsegítésére szerveződött. A román ajkúak speciális problémáira kevésbé volt fogékony a hazai intézményrendszer).

¹ A tanulmány egy változata „A civil szféra változó szervezetei” címen A nonprofit szektor Magyarországon című tanulmánykötetben (szerk. Kuti Éva, Nonprofit Kutatócsoport, Budapest, 1992.) jelent meg.

² Elemzésünk a romániai menekültekkel foglalkozó intézményrendszer kutatása során készített interjúkra épül, melyeket részben a hazai parlamenti választások után, részben később készítettünk. A beszélgetéseket körülbelül egy, másfél év múlva folytattuk, hogy egy későbbi, az alapítványokkal és egyesületekkel foglalkozó extenzív statisztikai felvételt megalapozzunk. Ez az interjúelemzés tehát két kutatás „mellékterméke”.

A megkérdezett alapítványok és egyesületek statisztikailag nem reprezentálják sem a nonprofit szektort, sem a menekültekkel foglalkozó öntevékeny szervezetek alapsokaságát. Részben az Alapítványi Almanach tevékenységi besorolása alapján választottuk ki őket, részben az intézményrendszer kutatása során – az úgynevezett hólabdamódszer alkalmazásával ők kerültek a kutatók szeme elé. Az így összegyűjtött empirikus anyag kvalitatív elemzésével igyekszünk állításainkat igazolni.

Az interjúkat *Bossányi Katalin, Dorkai Borbála, Morvay Beáta, Számely Gábor és Vajda Zsuzsanna* készítették.

³ *Sik Endre*: Adalékok a menekültekkel foglalkozó szociális intézményrendszer szerkezetének és működésének vizsgálatához (kézirat). 1990.

1987 végétől kezdtek tömegesen átjönni a menekültek, akiket szép számmal rögtön haza is toloncoltak a magyar hatóságok. (Ez a tény tiltakozásra készítette az éppen szerveződő, emberi jogokat védő szervezeteket, alternatív – még földalatti – politikai mozgalmakat.) Majd két évvel később, miközben a párt álláspontja is megváltozott e kérdésben, Magyarország is csatlakozott a genfi konvencióhoz, és igen gyorsan elkezdődött a menekültekkel foglalkozó hivatalos szervezethálózat kiépítése és az országos koordináció megszervezése: Tárcaközi Bizottság alakult, letelepedési alapot szavazott meg a parlament, helyi koordinációs bizottságok jöttek létre, később megalakult a Menekültügyi Hivatal is. Mindenki komoly erőfeszítéseket tett azért, hogy az állami szervezetek munkáját összehangolják az öntevékeny szervezetek, a helyi önkormányzatok, a pártok, a Vöröskereszt és az egyházak karitatív tevékenységével.

Jogi szempontból nézve a dolgokat a menekültügy egy óriási vákuumban⁴ létezett, s ez a szabályozatlanság az ügyintézés előnyére vált: általában gyors és hatékony volt a segítségnyújtás.

Magánszemélyek és gazdasági szervezetek adományokkal segítettek, azon felül, hogy a költségvetésből – közvetlenül a választások előttig – lehetett pénzhez jutni a menekültek segélyezésére, lakásépítésre.

A romániai forradalom megváltoztatta a helyzetet: „jön a nagy béke, a hazatérés, elég volt a menekültekből...” – foglalta össze egy megkérdezett. A hétköznapi tapasztalatok – és a lakosság körében végzett közvélemény-kutatások is – azt érzékeltették, hogy a romániai magyarok iránti érdeklődés alábbhagyott, az úgy a lakosság számára lassan elvesztette fontosságát. Kevesebb támogató akcióról lehetett hallani, a letelepedési alap elfogyott, csakúgy, mint a többi támogató szervezet pénze.

Mindezek ellenére továbbra is sokan jönnek át, akik letelepülni, munkát vállalni szándékoznak Magyarországon, mert az életkörülmények itt jobbak, mint odaát. A bevándorlási ügyeket mostanában igen szigorú szabályok szerint intézik, a határon is szigorodtak az ellenőrzés szempontjai.

A menekültkérdésben Romániával kapcsolatban (is) az a hallgatóságos kormányzati (és lakossági) álláspont kerekedett felül, hogy az áttelepülni akarók maradjanak inkább otthon. Ennek számtalan okát jelölték meg a hazai migrációval foglalkozó szakemberek, ennek részleteivel azonban mi nem foglalkozunk⁵.

A jelenlegi helyzetben az a legfontosabb tény, hogy mindazok, akik Romániából most átjönnek, és itt dolgozni, letelepedni szeretnének, immár nem „menekültek” a szó eredeti értelmében, hanem potenciális munkavállalók (vendégmunkások, feketemunkások), akik többnyire igyekeznek elkerülni a hivatalokat, önerőből, rokoni, ismerősi segítségen keresztül próbálnak meg boldogulni.

⁴ Sik Endre: Az Érdektelenség és a Komorodás kora. Beszélő, 8. old. 1991. március 9.

⁵ i.m. Sik Endre, 1991.

I. Formális szervezetek és szervezeti autonómia

A menekültekkel foglalkozó szervezetek életében igen fontos mozzanat, hogy formális (hivatalosan elismert, bejegyzett) szervezetekké váltak. Most tekintsük át ennek folyamatát!

A hetvenes, nyolcvanas években Romániából kis számban vándoroltak ki értelmiségiek, és telepedtek le Magyarországon. Bár ők hivatalosan engedélyezett formában jöttek át, semmilyen „különleges” támogatásban nem részesültek. Mindennapi életük megszerzéséhez főleg a hazai másként gondolkodóktól kaptak támogatást. Tudvalevő az is, hogy az erdélyi magyarok alkalmi vagy rendszeres segítése mindig is jelen volt a hazai „földalatti” közéletben, mert a súlyos represszióban élőknek ennivalóval, gyógyszerrel, könyvekkel, ruhával stb. támogatni, erkölcsi kötelességnek számított. A hazai közgondolkodásban azon az alapon vált elfogadottá ez a társadalmi norma, hogy Romániában a magyarokat, a magyar kultúrát és hagyományokat pusztítja el a diktatúra. Az azonos nemzeti identitás ébresztett felelősséget sokakban, s ez hozott létre segítő hálózatokat. Ezekről a hálózatokról tudomásunk szerint nincsenek szisztematikusan összegyűjtött, rendszerezett ismeretek. A második nyilvánosság azonban sokat foglalkozott tevékenységükkel: létezésükről, működésükről sok mindent meg lehetett tudni.

Az atomizált civil szféra morális alapon „termelt ki” e hálózatokon belül koalíciókat⁶, amelyekben az emberek egyénenként vettek részt, s természetesen igen sokféle elkötelezettségük is volt (lehetett) egyidejűleg.

Az ilyen laza szerveződésű koalíciók működtetésében természetesen sokan vettek részt olyanok is, akik alternatív politizáló ellenzéki csoportok tagjai voltak egyébként, mert direkt politikai tevékenységük valahogyan érintkezett az erdélyi magyarok életével, problémáival.

Annak hatására, hogy az erdélyi menekültek ügyében mind az MSZMP, mind a kormány engedményeket tenni látszott, ezek a felszín alatti koalíciók mozgalmaként aktivizálódtak. Az aktivizálódás feltétele, hogy létezzen valamilyen szervezeti bázis⁷, amelyet meg is talált az említett önszerveződés az akkor már meglévő emberi jogvédő, szegényeket támogató, a kulturális tradíciók ápolása mellett elkötelezett szervezetekben, s nem utolsósorban az egyházakon belül.

Mindezek a szervezetek időlegesen központi tevékenységüknek tekintették az erdélyiek létkérdéseinek megoldását, politikai, emberi jogaik védelmét. Egyúttal erős nyomást gyakoroltak a magyar kormányzatra. A menekültügyektől független tevékenységű szerve-

⁶ A koalíció – *Boissevain* megfogalmazása szerint – átmeneti szövetségzés egy cél elérése érdekében. Időleges a koalíció élettanama, mert a résztvevőket alkalmi, bizonytalan kapcsolatok fűzik össze. Ez a szerveződés igen alkalmas a változó körülmények követésére, illetve az adódó helyzetek kihasználására. A cél elérése után a koalíció megszűnik, vagy stabilabb szerveződéssé alakul. A koalícióban résztvevők célja igen sokféle lehet, s mindnyájan egyénileg vesznek részt. Nincs egységes ideológia, amely a tagokra nézve „kötelező” lenne. Van azonban a koalíciónak vezetése, lehetnek kisebb körű és van perifériája. *Boissevain, J. – Mitchell, G. J.: Network Analysis Studies in Human Interaction. Mouton, The Hague, Paris, 1973.*

⁷ *Coleman: Social Capital in Creation of Human Capital. ASI Supplement, Vol. 94. pp. 95–120. [1988].*

zetek, például pártkezdemények, szakszervezetek, különféle politizáló társaságok is az ügy támogatóivá váltak, és a kisebbségi kérdésekben magukat már exponált tagjaik által részt vállaltak az engedményeket kikényszerítő akciókból.

A kimondottan erdélyi szervezetek – mint a következő interjúrészek mutatják – az eseményekkel egy időben alakultak meg egyesületek vagy alapítványok formájában, sokszor éppen azért, hogy a lehetséges támogatásokhoz formális megalakulásuk révén hozzájussanak.

„1988 legelején alakultunk. Az átkos pártállami időben egy ideig visszaadták az embereket a románoknak. Ez váltotta ki a mi megalakulásunkat. Itt dekkolt vagy ötven ember, és ki akarták őket toloncolni. Akkor megalakultunk, hogy tiltakozhassunk ez ellen...

Maga a tény, hogy ez az egyesület megalakulhatott, az maga pozitívum. Én a rendszerváltozást már 88 elejére teszem. Az az igazság, hogy mi nemigen fértünk hozzá olyan állami támogatásokhoz, mint ami szerintem egy ilyen egyesületet, mint a miénk, megilletne. Például a társadalmi szervezetek költségvetési támogatására gondolok.”

Az egyesületeket, alapítványokat nemcsak magánszemélyek támogatták pénzzel, hanem a már meglevő egyesületek, önkormányzatok/tanácsok, külföldiek és az egyházak is.

A menekültekkel kapcsolatos jogi eljárás akkor még meglehetősen hézagos formában létezett. A játékszabályok kialakításában is nagy szerepe volt/van az autonóm csoportoknak.

Szabályozás és formális eljárások híján igen sok múlt azon, hogy a konkrét ügyekben éppen kik vettek részt, milyen személyes elkötelezettséget vállaltak. Ez lehet a magyarázata annak az „abszurd helyzetnek”⁸, hogy a hivatalnokok aktívan dolgoztak a menekültek informális szociális ellátásában.

Az állampolgári öntevékenység szerveződéseit tehát egyesületként vagy alapítványként működtek formálisan. A szervezet, mivel hivatalosan rögzített módon végzi tevékenységét, lényegesen eltér a „szerveződéstől”, a formális szervezet ugyanis kifelé zárt, szabályokkal korlátozott társadalmi kapcsolat. E kapcsolatok rendjének betartását az biztosítja, hogy vezetőik, alapítóik vagy a döntéshozók viselkedésének fő célja: érvényt szerezni ennek a rendnek⁹.

A szervezet lehet autonóm, amennyiben a szervezet rendjét nem kívülről állók, hanem a szervezet tagjai társi minőségükben írják elő, vagy heteronóm, amennyiben ugyanezt a kívülről állók teszik¹⁰.

A létrejött szervezetek különböznek egymástól autonómiájuk szempontjából.

Szociológiai szempontból az alapítvány elsősorban nem szervezet, hanem célvagyont, amelyet az alapítók, támogatók tartós közérdekű cél megvalósítására tesznek az alapítványba, amely tőlük aztán az alapító okiratban rögzítettek szerint használnak fel. Az

⁸ L. a 3. lábjegyzetet.

⁹ Weber, M. Gazdaság és társadalom I. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1987.

¹⁰ L. a 9. lábjegyzetet.

alapítványnak úgymond nincs „személyi eleme”¹¹. Ez azt jelenti, hogy nem szükséges olyan társaságot az alapítvány mellé rendelni, amelyben szavazással döntenek. Más kérdés, hogy a vagyon kezelését, felhasználását a rögzített rend szerint meg kell oldani. Létre kell hozni tehát a cél megvalósítására egy szervezetet, amelyek ma Magyarországon kuratórium, elnökség, vagyis nem a céltevékenység szervezete. (Ha például az alapítvány könyvtárt működtet, ahhoz elsősorban könyvtári szervezetre, és nem alapítványi kuratóriumra van szükség.) Az alapítók és támogatók saját embereik kuratóriumba való delegálásában látják a személyi biztosítékát annak, hogy a kitűzött cél megvalósul. A hangsúly tehát – a hazai viszonyokat jellemzően – nem a tevékenység célszerű megszervezésén, hanem a személyi garanciákon van. Éppen ezért csupán viszonylagos autonómiáról beszélhetünk az alapítványi szervezet, illetve célvagyon esetében.

Ugyancsak nehezen valósul meg ilyen körülmények között a szervezetek autonómiájával általában együttesen megvalósuló jelenség: a szervezet vezetőjét a szervezet saját rendjének megfelelően nevezik ki, s ebbe kívülálló nem szólhat bele. (Autokefáliának nevezi ezt a tényrt *M. Weber*, míg ellentettjét heterokefáliának hívjuk.) Könnyen belátható, hogy az autokefália csak akkor jöhet létre az alapítványi szervezeteknél, ha az alapítók, a célvagyon elkülönítői a kuratóriumon keresztül nem töreksenek saját – külső – szempontjaik érvényesítésére.

Az egyesületek esetében a közös cél megvalósítására összeállt tagság elvileg nagyobb biztosítékot jelent mind az autonómia, mind az autokefália megvalósulására. Ők ugyanis szavazataikkal dönthetnek, képviselőket delegálhatnak a döntéshozó testületekbe, illetve a belső rend megvalósítását ellenőrizhetik.

A befolyásolás problémájának vizsgálatakor a kormányzattól való függés–függetlenség kérdése a releváns probléma. Az autonómia elvesztése az államhatalom „beleszólása” formájában az állampolgári kezdeményezés hitelét rombolja le. A függések más típusai – a pártokhoz való viszony, a szakszervezetekkel való esetleges közösségvállalás, vagy az egyházakhoz fűződő szálak társadalmi jelentősége egészen más; ez utóbbiak is a civil szféra szervezetei, s a végrehajtó hatalom gyakorlásától elkülöníthetők.

A menekültügyben közvetlenül érdekelt szervezetek autonómiáját vizsgálva sajátos helyzetet írhatunk le. Nem létezett jogi szabályozás és hivatalos intézményrendszer, de megvoltak az alternatív szerveződések és a szocialista társadalom gleichschaltolt társadalmi szervezetei. A problémát megoldani igyekvő pártállami racionalizás végső soron szükségesnek ismerte el az autonóm kezdeményezéseket, egyeseket kimondottan támogatott, mások megalakulását legalábbis nem akadályozta.

„Sokan fintorognak, hogy a Hazafias Népfront épületében vagyunk, de hát akármit is mondunk a Hazafias Népfrontról, azért mindig is ők adtak nekiünk helyet. Magyarországon, talán az első között, mi alakítottuk meg az Erdélyi Kört. Már a kezdet kezdetén úgy határoztunk, hogy ez a Kör ne csak egyszerűen menekültüggyel foglalkozó szervezet legyen, hanem ennél sokkal több.”

¹¹ *Sárközy Tamás*: Az alapítványok jogi szabályozása Magyarországon. Alapítványi Almanach, 57–64 old. 1990.

Voltak persze olyan szervezetek is, amelyeket – nyilvánvalóan politikai okokból – először nem jegyezték be.

Az egyesületek és alapítványok autonómiájáról leírt fejtegetésünkkel ellentétben éppen az egyesületek voltak jobban rászorulva a külső támogatásra, hiszen tagságuk nem tudott volna összejönni, ha nincs helyük, mégpedig nem akármilyen, hanem sok ember befogadására alkalmas, könnyen elérhető. A tanácsok, a tárcaközi bizottság és az „állami” társadalmi szervezetek segítségére igenis nagy szükség volt.

„A klubok, körök nagy része úgy jött létre, hogy egy intézmény támogatta ezeket valamilyen formában. Ezek az intézmények (Népfront, KISZ stb.) megszűntek, így ezek a klubok, körök is nagyon legyengültek.”

Az interjúkból az derül ki, hogy egyáltalán nem véletlen, melyik önszerveződés kinek az esernyője alatt talált otlatmat. A támogatók–támogatottak jellemző együttese az alábbi három csoportba sorolható:

a) A tanácsok, a Hazafias Népfront és a Vöröskereszt általában azokat az erdélyiek által szervezett, magyar nemzetiségűekkel foglalkozó társaságokat támogatták, amelyek nem voltak vádolhatók rendszerellenes felforgatással, s kifelé kulturális, hagyományőrző csoportnak látszottak, vagy az Erdéllyel kapcsolatos történelmi ismeretek terjesztését tekintették fő hivatásuknak, de tagságukat információkkal, segélyekkel ellátni igyekeztek. E szervezetek autonómiája az úgynevezett múlt rendszerhez kötött társadalmi szervezetek védnöksége alatt kezdett kibontakozni. (Hangsúlyozottan szerepelt programjukban a nemzeti identitás fontossága, védelmezése.)

b) Talán előbb jelentek meg azoknak a szervezeteknek a csirái, amelyek az előbbi „esernyőszervezetekkel” meglehetősen rossz viszonyban voltak. Ennek az volt az oka, hogy – mint a következő interjúrészlet mutatja – az erdélyi problémáról beszélni, Erdélyből menekülteket befogadni addig, amíg a felső vezetés meg nem engedte, kifejezetten ellenzéki tevékenységnek számított, nem pedig karitatív cselekedetnek.

„1988 októberében vagy decemberében vagy tízen, akiknek nagy része ma már nincs Magyarországon, kaptunk némi sugallatokat, hogy jobb lenne, ha elmennénk a búsba. Akkor még az MDF Lakitelki Demokrata Fórum volt, és ezen belül megalakítottuk a Fórum Erdélyi szekcióját és a Bethlen Közösséget. Mikor ezt a Hitelben nyilvánosságra hoztuk, csak négyen mertük aláírni.”

Világos, hogy ezek a szerveződések a SZETA, az alternatív egyházak és más ellenzéki politikai tömörülések felé orientálódtak. Megalakulásukhoz, sokszor további működésükhöz sem kívánták a hivatalos támogatást, csak a törvényes engedélyezést. Ők tudatosan nem akartak senkihez sem tartozni. A támogatók esetleges beleszólási kísérleteit is határozottan elhárították. Egyik interjúalany erről így számol be:

„Az alapítvány létrehozásához azonban többféle adminisztratív feltételnek eleget kellett tenni, például alakuló közgyűlés, kuratórium stb. Ezt nehézkesnek találták, ezért a szervező egyenként nyerte meg az alapító tagokat, elment a különböző egyházi felekezetekhez, hogy legyenek alapító tagok, és adjanak egy kis pénzt. Ezer-ötezer forinttal szálltak be magánemberekként, rajtuk kívül pedig benne volt a magyar értelmiség színe-jáva. Litván György, Hanák, Vezér Erzsébet és mások. Ezek valamennyien saját pénzükből és magánlehetőségeikkel áldozatkészen igyekeztek segíteni, pedig igazán nem álltak olyan jól anyagiilag.

1988-ban közös szüreten voltak Sz. B. telkén a reformkommunisták egy részével és az egész ellenzékkal együtt, és itt alakították meg a kuratóriumot.”

c) A harmadik típusú próbálkozásokat az egyesületek között találtuk. Azok a menekültek, akiknek sikerült Romániából pénzt is áthozniok, s szakképzettségük – mindnyájan magasán kvalifikált értelmiségiek – okán állást is kaptak, házépítésbe fogtak. Ezek a szerveződések inkább lakásépítő szövetkezetek lehettek volna, ha a jogi feltételek világos kezelést biztosítottak volna az igénylő családok számára. Csak az egyesületalapítás vagy alapítvány létrehozása tette számukra lehetővé, hogy a Menekültügyi Hivatalon keresztül mint menekültek megkaphassák a házépítéshez szükséges támogatást.

Ennek viszontagságait érzékelteti a következő interjúrészlet:

„Én beszéltem a Makoveczékkal. Úgy gondoltam, hogy erdélyi jellegű legyen, olyan koóskárolyos. Ők vállalták is, hogy ingyen megtervezik. Ahogy beindult a közösség, úgy kezdtek eltolódni az elképzelések mindenféle betonépítkezés felé. Így aztán nézetkülönbségbe kerültünk egészen addig, hogy elváltunk. Tudommal az ő építkezésük megy is. Azért váltam el tőlük, mert én ilyen betonit építkezést nem akarok, nem csak azért, mert belekölt a patkány, hanem mert nem tetszik. De azok négyen elkezdtek klikkeket, frakciókat csinálni. Pedig én szerveztem az egész alapítványt.”

E három típusba sorolt szerveződések természetesen nem örök időkre kötöttek szövetséget támogatóikkal. Volt, amelyik végleg „saját lábára állt” és elhagyta a patrónust, s volt, amelyik az egyik mellől a másikhoz pártolt át.

Összességképpen azt állapíthatjuk meg a szervezetek formálissá válásáról, hogy az életképesség minimális feltételeinek megteremtésében komoly külső támogatásra volt ugyan szükség, de ez nem jelentette feltétlenül a szervezeti autonómia csorbítását, feltételezésünk szerint azért, mert menekültügyekben mindenki kezdő volt, s a megoldások a különféle szereplők megegyezéséből születtek.

II. Változatok a szervezeti átváltozásokra

Az öntevékeny szerveződések formai megalakulása után – éppen a formalizált működés következtében – új vonások jelennek meg a szervezet tevékenységében. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a bejegyeztetés formai megtörténte egy csapásra változásokat idéz elő, sőt az is elképzelhető, hogy a napi munkát végzők számára ez nem is jelent változást. A tevékenység feltételeinek megteremtése – az erőforrásokhoz való hozzáférés, a támogatók és támogatottak körének tágíthatósága vagy szűkítése, és a támogatásnak mint szolgáltatásnak a világos körülhatárolása – céljából a formalizáltság szükséges, de nem elégséges feltétel.

A romániai menekültekkel foglalkozó szervezetek változásait elemző kutató munkáját igencsak megnehezíti az, hogy a társadalmi „háttér” – mint azt korábban már említettük – forradalmi változások színtere volt: parlamenti választások és rendszerváltozás Magyarországon, forradalom Romániában, önkormányzati választások Magyarországon, szigorodó menekültügyi jogszabályok. Ezeken túl pedig a sok-sok egyidejű változás a gazdaság és a politika intézményrendszerében nehezíti annak empirikus igazolását, hogy egy-egy menekültekkel foglalkozó öntevékeny szervezet tevékenységének megváltozását mennyiben „okozta” a szervezet „önfejlődése”, és mennyiben függ össze a külső körülmények gyors és egyidejű változásával.

Mégis kísérletet teszünk a hazai önkéntes egyesületek tevékenységének értékelésére úgy, hogy analitikusan szétválasztjuk a tevékenység változásának szervezeten belüli összefüggéseit a külső politikai történésektől¹².

Leíró elméleti hipotézisünkhöz az ideáltípus (*M. Weber*) megalkotásának módszerét hívjuk segítségül. Elképzelésünk szerint az önkéntes szerveződések ideáltípusa leírható szociológiai és gazdasági jellemzőkkel. Ezek a jellemzők a szervezet, a tevékenység és a társadalmi háttér változásával – amely változások egymástól elkülöníthető tendenciák – úgy alakulnak át, hogy végül egy szolgáltató kvázipiaci szervezet ideáltípusát közelítik meg.

Szociológiai értelemben az önkéntes egyesülés ideáltípusára először is az jellemző, hogy a szervezet és a tagság érdeke közvetlenül összekapcsolódik. A szervezet tagjai önként válnak taggá. Ez azt is jelenti, hogy bármikor elhagyhatják a szervezetet. Leginkább olyan célok megvalósítására társulnak a tagok, amelyet nem lehet vagy nem értelmes „anyagi” szolgáltatásként számbavenni. A szervezet igazgatását önkéntesek vagy felkért aktivisták ellenszolgáltatás nélkül végzik, tiszteletbeli megbízatásuknak szabadidejükben tesznek eleget. A szervezetre vonatkozó döntések meghozatalában széles körű kontroll érvényesül a demokratikus játékszabályok szerint. A szervezet természetes, a személyes kapcsolatok alapján szerveződő kiscsoport-struktúrában működik.

Gazdasági, gazdálkodási szempontok szerint az önkéntes egyesületek ideáltípusában a célok csak másodlagosan gazdaságiak, az előállítandó jószág – szolgáltatás – használati értékén van a hangsúly. Ezt akár közvetlen szükségletkielégítésnek is nevezhetjük.

¹² *Horch, H. D.*: Ressourcenzusammensetzung und Oligarchisierung freiwilliger Vereinigungen. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Socialpsychologie*, No. 40, pp. 505–526. 1988.

A működéshez felhasznált erőforrások kötöttek, így az önkéntesek munkaidő-ráfordítása és a támogatók által átengedett természetbeni erőforrások nem alakíthatók át más erőforrássá. A résztvevők társadalmi cselekvése tradicionális vagy értékracionális gazdasági cselekvés, ami azt jelenti, hogy a szervezet működésében a gazdálkodásra vonatkozó döntések meghozatalában nem a kalkulatív gazdasági racionalitás dönt. A fenti jellemzőkből következik az is, hogy a tevékenység, a „szolgáltatás” megszakítható, szüneteltethető, és a körülmények hatására újra folytatható. Az előállított javak, szolgáltatások nem árúak, vagyis nem értékesítés útján, hanem közvetlenül kerülnek a kedvezményezettekhez.

A szervezetek működési módját és magát a tevékenységet elméletileg a következő változási tendenciák befolyásolják:

Politizálódási tendenciáról akkor beszélünk, ha az önkéntes egyesülés a helyi- vagy a kormányzati hatalom befolyásolásában céljai révén érdekeltté válik, vagy fordítva, a hatalom felismeri az önkéntes egyesülésben rejlő, számára fontos és kiaknázható erőforrásokat, és fel kívánja használni azt. A politizálódás „ideáltipikus” esetében tehát a szervezet maga válik a politikai szféra szereplőjévé annak ellenére, hogy elsődleges célja nem a politikai hatalom megszerzése.

Ökonimizálódik a szervezet tevékenysége, ha az általa nyújtott szolgáltatások iránt megnő a kereslet, vagy azért, mert teljesen új, addig még nem létező szolgáltatásaival eleve „piacképessé” válik, vagy azért, mert alternatív kínálatot teremt a gazdálkodói szféra szolgáltatásaival versenyezve. Ebben az esetben a szervezet materiálisan kifejezhető előnyöket nyújt tagjainak és/vagy kedvezményezettjeinek. Működésében a gazdálkodást addig jellemző tradicionális vagy értékracionális megfontolásokat az ökonómiai racionalitás szerinti mérlegelés váltja fel.

A szervezetek vizsgálatában leggyakrabban előforduló jelenség – amelyet a köznapis ember is észrevesz – a *bürokratizálódás* tendenciája. Ellentétben a hétköznapi értelemben vett bürokratizálódás fogalmával, a szervezetek fejlődésében ez a tendencia – különösen, ha az öntevékeny egyesületek szerveződési formáinak kezdeti stádiumára gondolunk – egyet jelent a rendezett, hivatali, „üzemszerű” ügyintézősséggel. A kezdeti fázisban a szerveződés célja sem teljesen világos, nem rögzíti sem törvény, sem valamilyen szabály. A tagság az aktív vezetők ad hoc döntéseit követi, s ennek megfelelően alakul a tevékenység maga. Sem a szervezeti eljárások, sem a szervezeti apparátus munkája nem szabályozott, nincsenek rögzített, állandó, és a kívülálló számára is világos utasítási és kommunikációs csatornák. A szervezeten belüli tekintélyhierarchia nem a racionális–legális uralmi viszonyokon nyugszik, az uralmi viszonyok legitimitása a vezető személyi tulajdonságaihoz kötött. A bürokratizálódás tendenciájával együtt jár a szervezeti apparátus szakszerűvé válása, amit a szervezet *professzionalizálódásának* nevezhetünk. A szervezeti ügyintézők csoportjának megjelenésével elkülönült érdekeik módosíthatják a belső érdekviszonyokat. Jelentőségük abban is tetten érhető, hogy a döntések előkészítésében és meghozatalában – a szakszerűsésre hivatkozva – a demokratikus döntési struktúra ellenére is egyre nagyobb befolyásra tesznek szert. Ezt a tendenciát nevezi a szervezetszociológia *oligarchizálódásnak*.

A leírt változási tendenciák többé-kevésbé egy irányba mutatnak: az önkéntes egye-

sülések ideáltípusa szembeállítható az ökonomizálódás, a bürokratizálódás, a professzionizálódás stb. ellentétes „végpontján” kialakítható ideáltípussal, a piaci–kereskedelmi szolgáltató szervezet ideáltipikus „üzemmenetével”.

Szociológiai értelemben a szervezeten belüli tagolt érdekviszonyokból eredő különbözőségek áthidalására megjelenik a csere intézménye. Fennáll a lehetőség arra, hogy a szervezet csak tagjai számára nyújt szolgáltatást. Ez a jelenség például a szakszervezeti kényszerszolgálat. Mindez azt is jelenti, hogy a szervezet monopóliummá válik. A nem fizetett, szabadidőben végzett munkát felváltja a fizetett szakalkalmazottak foglalkoztatása. A hivatalnokok formalizált, differenciált és centralizált hivatali struktúrában dolgoznak.

Gazdasági szempontból a kötött erőforrások – idő és természetbeni juttatás – helyébe a folyamatok monetarizálása révén a flexibilis pénz kerül. A szervezeti tevékenység hatékonyságának megítélésében a gazdálkodási célok megvalósítása válik elsődlegessé, vagyis a célracionális viselkedés váltja fel a tradicionális vagy értékrationális viselkedést. Az előállított jószág – termék – vagy egyénileg elsajátított privát jószág, vagy a közösség számára a politikai szféra közvetítésével hozzáférhető közjószág. A szolgáltató tevékenység ökonomiai alapon való szervezése okán célszerűtlen a gazdálkodás tetszés szerinti megszakítása, ami az önkéntes egyesületek működésében megtörténhet.

Mint az előbbieken már szóltunk róla, a menekültekkel foglalkozó önkéntes szervezetek rendkívül rugalmasan dolgoztak, azt adták a jelentkező rászorultnak, amire éppen szükség volt: kinek információt, kinek szállást, kinek házhelyet, kinek munkahelyet szereztek. Még arra is akadt példa, hogy az iparos menekültek szerszámokat kaptak az egyik alapítvány támogatásával, hogy bekapcsolódhassanak az akkor még létező második gazdaságba. Itt arról most nem szólnunk, hogy persze nem minden egyesület vagy alapítvány volt erre a sokszínű keresletre felkészülve, de nagyon is fel voltak készülve arra, hogy – főként az önkéntesek személyes kapcsolatait felhasználva – a megfelelő helyre beajánlják a menekülteket. A társadalmi kiscsoportok igen hatékonyan működtek tehát a szükségletek közvetlen kielégítése tekintetében.

A szervezeti autonómia tárgyalásakor elkülönítettük az öntevékeny szervezeteket. A már említett három csoport – úgy tűnik – abból a szempontból is eltér egymástól, hogy milyen típusú szükségletek kielégítését vállalta. A menekültekből a menekültekért megszervezett egyesületek hangsúlyt fektettek a már ittlévők tájékoztatására (városnézés megszervezése, jogi tanácsadás, klubestek szervezése), valamint arra, hogy az otthon maradtakkal folyamatos információs kapcsolatban legyenek az áttelepülők. Fontos céljuk volt mindvégig az, hogy világossá tegyék a hozzájuk fordulók számára: Magyarországon sincs kolbászból a kerítés. Tevékenységüket jól illusztrálják a következő interjúrészletek:

„Ha a klubtagok többen kérik, hogy egy témáról adjanak már felvilágosítást, akkor jönnek, de ez már nagyon régen fordult elő. A kéthetente megtartott foglalkozásokon stabilan tizenöt–húsz fő vesz részt. Még a nyáron is csináltunk egy pár budapesti városnézést, de őszől szétment a régi csapat. Csak arra tudok gondolni, hogy akik régen ide jártak, azok már megtalálták a helyüket, beilleszkedtek, baráti kört alakítottak ki, munkahelyen, lakóhelyen. De éppen a múlt alkalommal jött egy új csoport (tíz–tizenöt

ember). Egy népművelő kolléga hozta őket egy tízenötödik kerületi munkásszállásról. Ők nagyon örültek a lehetőségnek, többségük most jött át, újak és lelkesednek a klubért. A régiékből is vannak, akik hűségesen jönnek, minden alkalommal itt vannak.” (1990)

„Régen még az otthoni információkat is itt szerezték be, ha valaki jött a faluból, és elmesélte, hogy mi van otthon. Ez most már nem érdekes, most már inkább az itteni nehéz helyzetről beszélgetünk. Azt lehet mondani, hogy ez már olyan, mint egy bármilyen más klub, csak itt erdélyiek vannak. Hát most már látják, hogy ez nem a Kánaán. Van, hogy nem szeretik őket, vagy többet végeztenek velük, mint velünk, persze van az ellentéte is, mikor ők hiszik azt, hogy nekik mindent szabad, mert ők menekültek. Ők is csak emberek, rosszak és jók.” (1989)

A második csoportba sorolt alapítványok, egyesületek – akiknek munkáját a SZETA, az alternatív egyházak segítették kezdetben – hangsúlyozottan emberi jogi alapon segítettek románoknak, cigányoknak éppúgy, mint a magyar nemzetiségűeknek. Igyekeztek igen aktívak lenni – az anyagi lehetőségeik függvényében – a telekvásárlásokban, munkaközvetítésben, és egyúttal támogatták a menekültek körében szerveződő mozgalmat (*Romania Libera*). A megkérdezett szervezetek vezetői külföldi támogatókat is szereztek, így kiegészíthették az életkezdéshez kiosztható összegeket.

„Felmerült, hogy itt vannak ezek a menekültek, nincstelenek, szöttek, és rossz körülmények között találják magukat, tehát valami dologi segítséget is kellene hogy nyújtsunk. Így kezdődött el a karitatív működésünk.

Eszmeileg, politikai elképzeléseiben a demokratikus ellenzékhez álltunk közel, vagyis a mostani SZDSZ szellemi irányához tartoztunk. Megalakult az SZDSZ, és novemberben, a brassói lázadás első évfordulója alkalmából tartott tüntetésünket Grósz utolsó cselekedeteként szétverte. Ezt a tüntetést azért tartom fontosnak, mert itt alakult meg a *Romania Libera*. Ezt románok alakították meg, és mi állandó kapcsolatban voltunk velük. Volt augusztusban a Thököly úton egy éhségstrájkjuk, amiben mi erkölcsi támogatóként részt vettünk. A tüntetés szétverése kézzel foghatóvá tette az állam viszonyát a kérdéshez.” (1988)

„A pénzségélyek elosztását mindig az határozta meg, hogy mennyire volt pénzünk, és nekik mennyire volt szükségük. Amikor volt pénzünk, akkor jobban adtunk egyedülállóknak is, a frissen érkezettnek nem lehetett elküldeni egy fillér nélkül, hogy ne tudjon villamosjegyet venni, vagy egy darab kenyeret. A családosok jobban kaptak, egy-, két- vagy ha olyan volt a helyzet, akkor háromezer forintot is. Amit lehetett, igyekeztünk elintézni méltányossági alapon, például gyerekgondozási segélyt, nyugdíjkérelmet hivatalos úton elindítani. Felvilágosító munka is volt, ami nem esett nehezemre, mivel én a SZETA-ban is dolgoztam megalakulásától. Volt gyakorlatom benne, hogy mit lehet kipróbálni az államból. Amit lehetett, kijártunk telefonon, ami összeköttetés volt, azt mind felhasználtuk. A lényeg az volt, hogy igyekeztünk mindenkivel személyre szólóan bánni, tehát nem volt az, hogy kinek mennyi jár, vagy hogy valami adható vagy sem.” (1989)

A harmadik csoportba sorolt házépítő egyesületek (álegyesületek) teljesen eltérnek az önkéntes egyesülések ideáltípusától, mivel első pillanattól fogva a hazai szociálpolitika lehetséges forrásait és az illetékes önkormányzat (kezdetben tanács) anyagi juttatásait vették célba. A támogatások megszerzése saját erőt is feltételezett, tehát szigorúan „gazdasági tevékenységet” folytattak.

„Az kellett volna eldöntenie az önkormányzatnak, hogy mennyiért adják a telkeket. Ötmilliót a Menekültügyi Hivatal adott közműre, infrastruktúra fejlesztésre. Mire ezt a pénzt megkaptuk, addigra az érdek elkezdtek filozofálni, hogy ennyiért nem adják. Abban maradtunk, hogy egy telekkel odébb ugyanarra a közműre építünk. Nem az utca mellett, hanem beljebb adják a területet, s nem háromzerért, hanem háromezerhatszázért adják négyszögölét. Meg kellett venni a közterületeket is, amit az előző Tanácstól nem kellett megvenni. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy duplája lett a telekár. A százhusz családból hatvan van kijelölve, mivel a hercehurca miatt óvatosak voltunk, hogy hátha nem jön össze. Az első lépésben hetven százalékban áttelepült, és nem csak Erdélyből, mert most már vannak a Szovjetunióból is áttelepültek, harminc százalék pedig érdi lakos, hogy a helyiek ellenállása ne legyen nagy. A második lépcsőben fordítva, harminc százalék az áttelepülteknek és hetven az érdieknek.

A kijelölési úgy szerveztük, hogy a Menekültügyi Hivatallal megállapodásunk van, hogy a tízenötmillión kívül, mivel mindenki maga épít, s ezért az építkezés harminc százalékkal olcsóbb, és gyorsan megy, beengedik, ha eljön Erdélyből az építkező harminc rokona. Az is dolgozhat kalákában. A Hivatallal az volt a megállapodás, hogy ha az építőközösség megalakul, akkor a letelepedési alaphól kérhető segély, amit egy összegben megkapnak, és utána már egyénileg történik az építkezés. Mindenkinek van egy kis magánpénze, kérhet mindent, mint egy magyar állampolgár, OTP-kölcsönt, vállalati kölcsönt, szociálpolitikai támogatást.

A kijelölésnél a szempontjaink a következők voltak: Letelepedési alaphól leginkább az igényelhet, akinek több gyereke van. Tehát a szociális szempont nálunk is érvényesült, annak ellenére, hogy tudjuk, nem biztos, hogy annak a legnehezebb, akinek mondjuk három gyereke van, hanem esetleg annak, aki egyedül van. Mert a sok gyereket mindenhol figyelembe veszik, sok kölcsönt kap, szükséglakást is adnak nekik. Másrészt figyelembe vettük a jelentkezési sorrendet is. Ha valaki jelentkezett, és úgy ítéltük meg, hogy nem fogja tudni önerőből megépíteni, akkor megpróbáltuk lebeszélni. Itt az kezdheti el az építkezést, akinek van pénze. Gyakorlatilag a piszkos anyagiak voltak az elsőrendűek. Végül is be kell vallani, hogy nem szociális megfontolásból kerültek előtérbe a gyerekesek, hanem az anyagiak miatt. Csak az szépen hangzik, hogy szociális megfontolás. Aztán vannak olyanok is akik most jöttek, és jól meggondoltan előre ámentettek pénzt, s így most jobb helyzetben vannak. Olyan is van, akinek most van öt-hatszázezer forintja. Vannak olyan szakemberek, akiknek a vállalat adott ötszázezer forint kölcsönt, mert megérte, hogy hosszú időre lekösse őket. Ha volt egy orvos, akkor elhittük neki, hogy összehoz annyi pénzt, hogy építkezni tud majd. A diplomásokról is elhittük, hogy nem kell nekik havat lapátolni.” (1989–1990)

Az interjúrészek egyúttal azt a tényt is illusztrálják, hogy az ökonómiai szempontok többnyire másodlagosak voltak. Egyes öntevékeny szervezeteknek még az is sikerült, hogy a karitatív szolgáltatásokba gazdálkodó szervezeteket is bevonjanak – szimbolikus ellenszolgáltatás fejében.

„Közben béreltünk egy lakást, egy háromszobás lakást. Ott mindig telt ház volt. Volt egy férfi-, egy női- és volt egy családos szoba. Több mint egy évig megvolt ez a lakás. A Delfin Tourist olcsón adta, és nem emelte a béreket. Ők így gondolták, hogy segítenek minket. Havi tizenkétezer forintért béreltük, ami már akkor is nagyon méltányos volt. Másfél évig ment ez így, aztán adtak egy másik lakást hasonló feltételekkel, de kicsit rosszabbat, a Thököly úton. Ez, azt hiszem, '90 január-februárban szűnt meg. Felmondunk, mert mi akkor már elkezdtünk halódni, és nem volt értelme tovább tartani.

Gondjaink lettek a hivatali helyiségünkkel is. A Prokommersz Kft, aki kölcsön adta eddig a saját helyiségét, már 89 elején leválasztott magának egy irodára valót, így felére csökkent a mi működési terünk. Eddig nagyon áldozatkészek voltak, de most már úgy gondolták, ők megtették a magukét. Aztán már a mi helyiségünkbe pakoltak, hogy kell a hely, aztán kikapcsolták a telefont. Addig még a telefonért sem fizettünk. A végén már letagadtak minket, hogy ott vagyunk. Így húztuk ki a 89-es évet. Ennek ellenére hálás köszönet nekik.”

A szervezetek működésének megváltozása elsősorban azzal magyarázható, hogy a kormányváltást követő intézkedések – vagyis a menekültügyek intézményi kereteinek, szabályainak kialakítása – után jelentős forráshiányt kellett tapasztalniuk. A pénz hiánya önmagában még nem jelenti azt, hogy az egyesületek, alapítványok azonnal piaci tevékenységbe fogtak volna. A létükben fenyegetett csoportok mindenesetre pénzszerző akciókat szerveztek.

Azok, akik még a helyiség bérleti díját sem tudták kifizetni, elsősorban patrónusaikhoz, az önkormányzathoz és a Menekültügyi Hivatalhoz fordultak. A forráshiány minőségileg más esete az, ha a segélyezésre szánt összegek fogytán a szervezet adománygyűjtő akciókba kezd. Az a tapasztalatunk, s az interjúk is azt mutatják, hogy az alapítványok – talán mert működésük a vagyonnal, adományokkal veszi kezdetét – sokkal otthonosabban mozognak a potenciális adományozók között, s nem csupán más alapítványok támogatásáért jelentkeznak pályázataikkal.

„A helyiségbérletet próbáljuk úgy megoldani, hogy pályázatokat nyújtunk be. Például megpályáztuk a Közművelődési Alapnál, de nemleges választ kaptunk erre is. Most az Illyés Alapítványt pályáztuk meg. Itt is nemleges volt a válasz. Talán a harmadik bejön, az Etnikai Kisebbségi Kollégium pályázata. A másik irány, amivel próbálkozunk, a vállalkozás. A helyzet úgy áll, hogy a FIDESZ-szel közösen lett volna egy építkezés. De a FIDESZ feladta ezt a dolgot, mindenesetre halogatják, vagy nem is tudom. Nekik ez most nem annyira sürgős. Gyakorlatilag egyedül kellett tovább csinálnom.”

„A pénzt végül is a Mezőbanknál helyezték el, amely nagylelkűen még hozzáadott ötszázezer forintot. A tőke körülbelül kétmillió összesen.”

„Szerették volna, ha az egyházak rendszeresen támogatják, és külföldről is szerettek volna pénzeket. Ez végül nem jött be igazán. De adott pénzt a TDDSZ, több bank, akiket T. E. bankszociológusi munkássága során megismert. A külföldi magyarok nemigen akartak fizetni. Reménykedtek a bankárok külföldi kapcsolataiban, de ezt a megváltozott politikai helyzet elcsöpörte.”

A megkérdezett szervezetek akciói között egy olyan példát találtunk, amelyiket profi adománygyűjtésnek nevezhetünk, bár adminisztratív nehézségeket itt is le kellett küzdeni:

„A híres képzőművészeti aukció és kiállítás '89 januárjában volt. A bevétel körülbelül kétmillió forint volt. A Képzőművész Szövetség azért, hogy rajta keresztül menjen a gyűjtés, az egymillió forinton felüli rész valahányad részét kérte. Erre az előszerződésre azért volt szükség, mert mi mint féllegális szervezet, egyedül nem tudtuk volna az aukciót megcsinálni. Nem ment volna ilyen nagy nyilvánosság előtt, nem lett volna ott a TV stb. Úgy viszont nem érte volna el a célját. Mi magunk legfeljebb egy magánlakásban rendezhettük volna, és akkor bejön az összeg századrésze. Az előszerződésben mi viszont kikötöttük, hogy csak a mi céljainkkal megegyező célra használhatják ők is a pénzt, például a menekült képzőművészek számára.

A kétmillió forint egy része még mindig a bankban van. Azt hiszem hat-hétszázezer forint az, ami a Képzőművész Szövetségé, nekünk körülbelül van háromszázezer forintunk, ami nincs felhasználva. A többi elment segélyezésekre, lakásbérletre stb.”

A pénzeszközök folyamatos biztosítását több egyesület úgy képzei, hogy tagjai számára különféle piacképes tanfolyamokat szervez. Angol nyelvet, számítástechnikát tanulhat, aki akar, és meg is tudja fizetni. A megkérdezettek között volt egy olyan alapítvány, amelyet még a Németh-kormány hozott létre a határon túliak megsegítésére. Az új kormány némileg módosította az alapítvány „alkotmányát”, és lényegesen átalakította a kuratóriumot (a kormánypárti értelmiség prominens képviselői döntenek az adományokról). Ez az alapítvány is rákényszerül forrásainak bővítésére, kétségtelenül – a tanfolyamszervezésnél sokkal nagyratörőbb – üzleti vállalkozással is.

Tavaly tizenötmillió forint költségvetési támogatást kaptak, jövőre harmincmilliót várnak. Még egyszer ennyit adományokból szedtek össze, azon kívül pedig tizenötmillió forintnak megfelelő természetbeni adományt. Nyugatról nem túlságosan nagy összeget, tizenötezer dollárt kaptak. Szeptemberben módosították az alapszabályt, hogy gazdálkodásra is feljogosítson, de ehhez nagyobb összegre volna szükség. Olyan vállalkozást képelnének el, mint közös könyvkiadás vagy hasonló. Egyelőre egyetlen vállalkozás jellegű dologba fogtak bele: a Gulyás testvérek Széki filmjéhez úgy adtak ötszázezer forintot, hogy koprodukciós szerződést kötöttek, így majd részesülnek a forgalmazás hasznából. De nem valószínű, hogy a Gulyás testvérek filmje túlságosan nagy tömegeket vonzana. A

gazdálkodással kapcsolatban sok vita van. Dilemma, milyen nyomást próbáljanak gyakorolni. lehet, hogy, ha megfelelő pénzeszközhöz jutnának egyszer, akkor már meg tudnának élni. Ugyanakkor tisztában vannak a kényes pénzügyi helyzettel.

(Az említett alapítványt nem vontuk be az elemzett szervezetek körébe, mert nem civil kezdeményezés az, ha a kormány a költségvetésből exkluzív alapítványt tesz. A célul kitűzött támogató tevékenység is meglehetősen szűk körben érint kedvezményezetteket, különösen a kultúra és a művészetek, a hagyományápolás területén.)

Az előbbi pénzszerzési akciók főként azért kezdődtek, mert világossá vált az egyesülések számára, hogy kemény költségvetési korláttal kell hosszabb távon számolniuk. Feltűnő azonban, hogy az öntevékeny egyesületeket támogatók közül hiányoznak a hazai vállalkozók, a privát gazdálkodói szféra. Mivel adataink nem reprezentatívak, ezt lehetne akár véletlennek is tekinteni. Megjegyezzük azonban, hogy a piacgazdaságok polgárosodási tendenciáival foglalkozó kutatók vélekedése szerint az első generációs vállalkozók mindenekelőtt meggazdagodni szeretnének, az adakozás, jótékonykodás csak a következő generációk számára lesz természetes.

Az ökonomizálódás ideáltípusát leginkább két szervezet közelítette meg: az egyik alapítvány, a másik egyesület. Meglepő, de mindkét szervezet a munkaközvetítés piaci elven való megszervezésében vesz részt, igen aktívan. Az egyesület eredetileg politikai, ideológiai célokat követő szerveződés volt, ma már az a meggyőződésünk, hogy az erdélyiek érdekeit úgy képviselhetik legjobban, ha biztosítják számukra az áhított magyarországi munkavállalást. Az egyesület ezért tagjainak olyan szolgáltatást nyújt, amely lehetővé teszi az itteni legális munkavégzést (engedélyeket, felkéréseket küldenek megbízóiknak, akik a román hatóságokkal el tudják intézni az itteni munkavállalás engedélyezését). A munkaközvetítés nem szigorúan, de egyesületi tagsági viszonyhoz kötött. A közvetítő egyesület munkaadóként lép fel a romániai hatóságoknál, de a már engedélyezett munkavállalás legtöbbször további közvetítés útján valósul meg, vagyis a kiengedett munkavállalót továbbadják a magyarországi munkáltatóknak. Az egyesületi tagsági díjon kívül fel számolnak még közvetítési díjat is.

Az alapítvány eredetileg a határon túl élő magyar művészek támogatását tűzte ki célul. Az alapítók főfoglalkozásként külföldi művészeket impresszáltak. Azért választották az alapítványi formát, mert reménykedtek: egy alapítvány számára könnyebb pénzt szerezni. Nem sikerült. Így a művészek segítése egyelőre elmaradt.

„Júliusban kibővítettük a tevékenységünket, és ma elsősorban munkanélküliek támogatásával és közvetítésével foglalkozunk. Kizárólag külföldön próbálunk nekik munkát szerezni, de ezt is nonprofit tevékenység keretében. A feltételek: megpróbálunk bizonyos összegért munkalehetőséget találni az illetőnek, ő pedig a bruttó fizetése négy százalékát odaadja az alapítványnak. Ezt az összeget is munkahelykeresésre fordítjuk.

Erdélyieket is közvetítünk. A román állampolgárok gyakran előnyt élveznek, mert megbízhatóbbak és igénytelenebbek, mint a magyarok, és a többségük tud vagy angolul, vagy franciául, míg a magyarok egyik nyelven sem.

Nehéz dolgunk van, a külföldi munkáltatók igyekeznek az árakat a végtelenségig

leszorítani. A munkaközvetítés sok helyütt állami monopólium, és mindenütt van saját munkanélküli is, különösen Németországban, amely az egyik legfrekvenciáltabb terület. Időközben két irodát nyitottunk Magyarországon (Egerben és Szegeden), és most készülünk egyet nyitni Németország nyugati felében. Ott él egy magyar, akivel kapcsolatban állunk, és aki magára vállalta az ottani álláskeresést, annak fejében, hogy osztozunk a kiközvetítettek által fizetett négy százalékon.”

A karitatív tevékenység piacivá válásának „tisztá” esetei azt mutatják, hogy a munkaközvetítés jó üzletnek látszik. Kétségtelen, hogy a magyarországi, viszonylag jobb életkörülmények sokakat vonzanak Romániából. Sokan engedély nélkül, turistaként vállalnak alkalmi fekete munkát, vállalva ezzel a kockázatot, hogy a munkaadó végtelenül kiszámányolja őket, és betegség esetén nincs kihez fordulniuk, vagyis minden téren kiszolgáltatottak. Kevésbé kockázatos, ha munkavállalási engedélyük van. Így kiszolgáltatottságuk lényegesen csökkenthető.

E probléma megoldása előbb-utóbb politikai rendezést kíván. Sokan vitatják ugyan annak a várható megoldásnak a helyességét, hogy államközi szerződés keretében rögzíteni kellene kontingenseket, amelyek meghatározott szakmákban meghatározott létszámú foglalkoztatottra vonatkoznának. Ez bizonyára sokkal alacsonyabb létszám lenne, mint a ma itt dolgozóké, de gazdasági kiszolgáltatottságuk feltétlenül csökkenne. Ha egy ilyen gazdaságpolitikai akcióban a kormányzat szerepet szánna valamelyik ma működő öntevékeny egyesülésnek, az az egyesülés tiszta típusú politizálódását, esetleges közvetítői monopóliummá válását, a kényszertagság intézményének meghonosodását jelentené. Mindezt csak gondolatmenetünk teljessége céljából vetettük fel, ez irányú politikai próbálkozások – ha egyáltalán komolyabban felvetődtek – igen embrionális állapotban lehetnek.

A hazai politizálódási tendencia – az előbbivel ellentétben – nem az öntevékeny szerveződés megerősödéséhez, tevékenységének professzionalizálódásához vezet, hanem a segítő munka ideiglenes vagy végleges feladásához. A hazai rendszerátalakítás ugyan – úgy tűnik – rendkívül sok közéleti „aktivistát” termelt, azonban nem eleget: a politikai pártok megerősödése, a helyi önkormányzatok létrejötte, a parlamenti választások – mivel mindez szinte egyidőben történt – elvonta a segítőket (főként a vezető személyiségeket) az öntevékeny szervezetektől. Nem a szervezetek, hanem aktív tagjaik „politizálódtak”.

Az erdélyi menekültekkel foglalkozó szervezetek – melyek napjainkban nemigen találkoznak a szó eredeti értelmében vett „menekültekkel” – hazai aktivitása nemcsak a „személyzeti okok” miatt csökkent. A romániai forradalom megváltoztatta a szerveződések célját: mint a következő interjúrészlet is mutatja, a rövid távú, azonnali problémamegoldás helyett a hosszú távú, az otthon maradást preferáló segítségnyújtás került a középpontba.

„1989 végén, Ceausescu bukása után megváltozott az alapítvány célja. A továbbiakban nem volt cél az, hogy az áttelepülést segítsük, hanem a romániai magyar szellemi életet igyekeztünk támogatni. Aki itt megtelepszik, az biztosan nem fog már hazamenni. De ha ott sikerül javítani a körülményeket, talán kevesebben fognak átjönni. Ezen túl segítjük az

ottaniak nyelvtanulását, és érintkezését a modern kultúrával, közgazdasági és bankismeretek elsajátítását, amely hozzásegíti őket, hogy csatlakozzanak az európai kultúrához. Pillanatnyilag a megfelelő gazdasági kapcsolatokhoz nincs sem infrastruktúra, sem tudás.

1989 végén nyitva volt a határ, ott volt az egész világ, mi 22-én mentünk ki az első rakománnyal. A regionális tv-rádió működtetéséhez kamerákat, hangberendezéseket, kazettákat vittünk. Marosvásárhelyen a pogrom idején ezekkel készítették a jól ismert felvételeket.

Később a kivitel nehezebb lett, de még ma is megvannak az utak. Egyházi ajándékozólevéllel szinte bármit ki lehet vinni.

A kivitel jelentős része volt számítógép. Kaptunk leselejtezett gépeket az OKHB-tól és másoktól is. A számítógépeket vagy tulajdonba adtuk, elsősorban egyházaknak, vagy használatba, számítógépes kluboknak. Legalább hét városban működik számítógépes klub. Volt olyan is, hogy a számítógép-tanfolyammal összekötötték az angol nyelv tanulását: az mehetett számítógépet tanulni, aki angolul is tanult.

A lekötött pénz kamataiból ösztöndíjakat kaptak, vagy azoknak az útiköltségét fedeztük, akik ide jöttek tanulni. Tíz fiatalt áthoztunk bankokba és közgazdasági intézményekbe dolgozni, mert ott nincs közgazdászképzés egyáltalán."

Kevés olyan szerveződést találtunk, amely az előbbihez hasonló szakszerűséggel intézi a külügyeket. Az egyház mint potenciális partner, a polgári szerveződések ottani legszalonképesebb patrónusa, igen kooperatív. Az egyéb civil romániai kezdeményezésekről csak igen hézagos ismereteink vannak. A kulturális területről az interjúkból az derült ki, hogy a magyar kisebbségi értelmiség megosztott. A magyar kormány elképzeléseivel egyetértő kinti politikai szerveződések nemcsak a kormány alapítványaitól, hanem másoktól is könnyebben segítséget kapnak, mert Magyarországon ők az ismertebbek.

Egyes alapítványok vállalkozások kinti megszervezésével próbáltak javítani az ottaniak helyzetén (például papírgyárat akartak építeni), ez azonban a bizonytalan gazdasági szabályozók és környezet miatt megghiúsult. Tervek születtek arra is, hogy a román és a magyar vállalatokat gazdasági kapcsolataik kiszélesítése céljából egy egyesületi konferencián hozzák össze a hazai Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Minisztériuma támogatásával. A gazdasági ábrándok megghiúsulása mindenestre elgondolkodtatta az érintetteket: a magyarországi tőkeexport első lépéseinek megtétele talán mégsem alapítványi feladat.

III. A román ajkú menekültek támogatása

Mint korábban már utaltunk rá, a romániai magyar áttelepülők társadalmi mozgalomná terebélyesült megsegítése a nemzeti önazonosítás jelenségével függ össze. Felvetődik a kérdés, hogyan tudta kezelni a magyarországi intézményrendszer a román ajkú menekültek problémáit.

A megkérdézés időpontjában (1992. május) a románokra már nemigen használták a menekült szót, és szinte lehetetlennek látszott olyan sajátos szolgáltatásokat nyújtó szervezeteket találni, amelyek kifejezetten a román ajkú áttelepülők bajaival foglalkoztak.

Először a „hivatalos” hivatalok ügyintézőit kerestük fel, mert feltételeztük, hogy ők igazán járatosak a különleges esetek megoldásában, és eligazítanak minket ahhoz a szervezet-hez, amelyik a románok ügyeiben a leginkább illetékes. Azt tapasztaltuk azonban, hogy sem a Menekültügyi, sem pedig a Miniszterelnöki Hivatal illetékese nem tudja, mi történik akkor, ha az áttelepülő nem magyar, hanem román nemzetiségű. Személyes ismerőseik segítségét ajánlotta egyikük. Tőlük megtudtuk, hogy a Romániából átköltözött románok a kiutasítástól való félelmük okán nem szívesen beszélnek senkinek azokról a körökről, amelyek baráti társaságként gondoskodnak róluk. Úgy tudjuk, van ilyen hálózat Békéscsabán és Hajdúszoboszlón, ugyanott, ahol nagy menekülttáborok találhatók. Ezekben a menekülttáborokban azonban akkor már egyetlen romániai család sem tartózkodott, sem magyarok, sem románok.

A többi menekülttáborból is azt az információt kaptuk, hogy aki tudott, már továbbment nyugatra, mindössze egy család vár egyesítésre még Csillebércen. A menekülttáborokat egyébként igyekeznek elkerülni az áttelepülni vagy itt dolgozni akaró románok, mert a táboron belül működő rendőrsőn igen hamar döntenek arról, hogy ki nem kívánatos Magyarországon, és ezt az útlevelébe is bepecsételik (ez természetesen megnehezíti a következő beutazási kísérletet).

Ezt a nehézséget kerüli el a beutazó, ha nem a hivatalos hatóságokhoz, hanem rögtön a munkaközvetítő egyesülethez fordul. A korábban már részletesen bemutatott szolgáltatásokat igénybe vevők harminc százaléka román nemzetiségű, akiket egyébként magyar nyelvre is tanítanak egyesületi szervezésben.

Az egyházak szintén semmit nem tudnak a románokról, hiába kérdeztük az ortodox, a református és a katolikus egyházak menekültügyekben egyébként igen aktív képviselőit. Mindnyájan úgy vélték, hogy a másik egyház illetékese foglalkozik a románok bajaival.

A Vöröskereszt és a Máltai Szeretetszolgálat azokkal a románokkal került kapcsolatba, akik gyógykezelés céljából kénytelenek hosszabb időt Magyarországon tölteni. Tolmácsot, zsebpénzt adnak a rászorulóknak, és természetesen szállásukról is gondoskodnak.

Feltételeztük azt is, hogy az áttelepülni akarók között azok a cigányok vannak többen, akik nem beszélnek magyarul. Mivel a cigányok között valószínűleg kevesen vannak olyanok, akiket a korábban már bemutatott egyesület külföldi munkára közvetíteni tudna, gondoltuk, hogy ők talán a hazai cigányszervezetekkel veszik fel a kapcsolatot, ha nehézségeik adódnak. Kiderült azonban, hogy a Roma Parlament egyetlen szervezete sem alakított számukra valamilyen segítő szolgálatot annak ellenére sem, hogy tudtak nehézségeikről. Igaz, a magyar hatóságok a határon kérdésünk idején már igen szigorúan megszürték a beutazókat, és egyre kevesebb cigány jutott be az országba.

IV. Összegzés helyett

A Romániából jött áttelepülőket támogató megkérdezett szervezetek – alapítványok és egyesületek – tevékenysége 1988 és 1992 között részben az áttelepülés okaiban, részben az okok minősítésében bekövetkezett változások hatására gyökeresen átalakult. Kez-

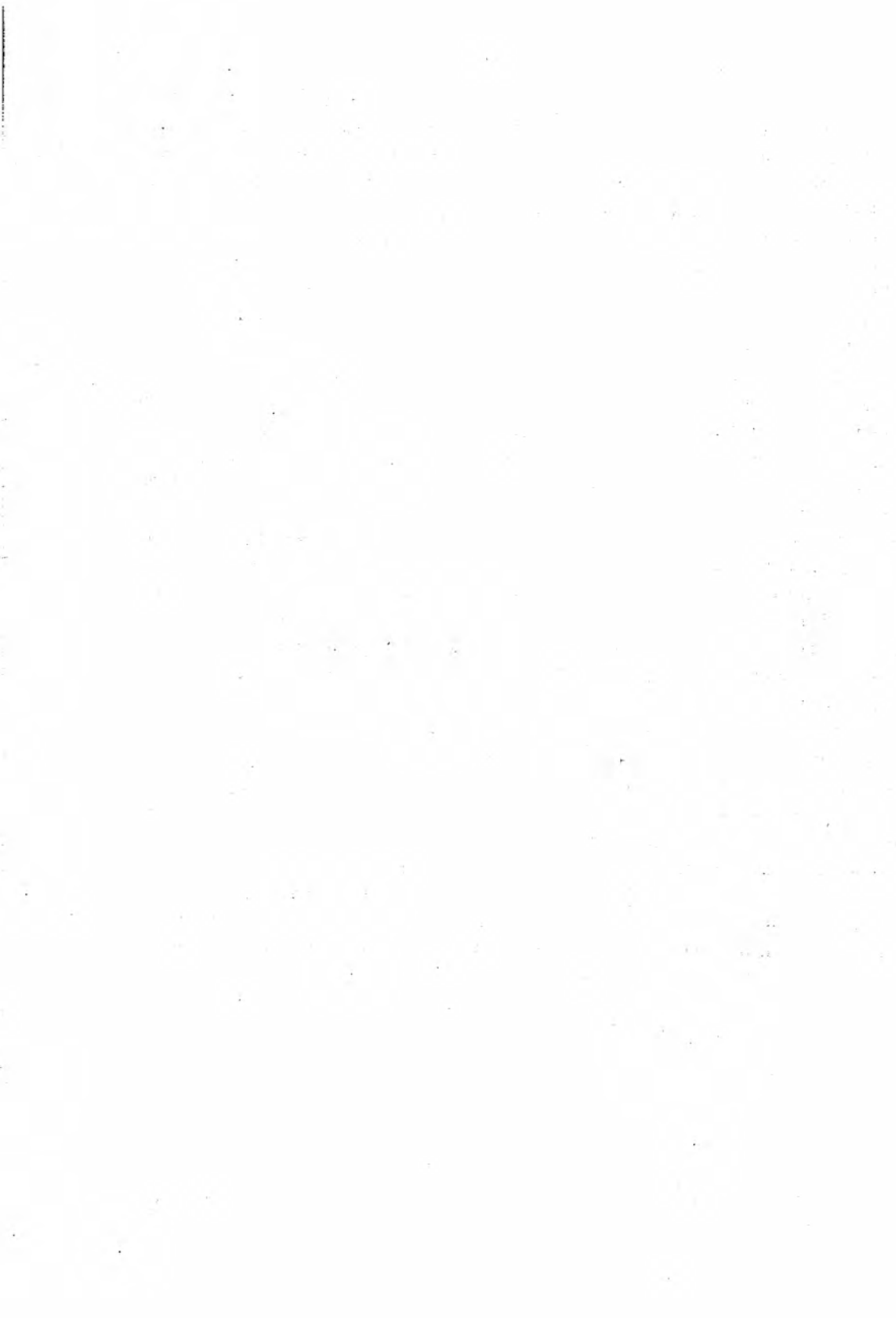
detben a szükséges gyorssegélyek iránt volt igen nagy a kereslet, manapság inkább a hosszabb távú egzisztenciateremtés és/vagy a hazaiak, a Romániában maradt család anyagi segítésének feltételeit kell Magyarországon megteremteni. A támogató szervezetek egy része követte ezt az igényt, „piacosította” szolgáltatásait, professzionalizálta működését – és fenn tudott maradni szervezetként. Formálisan – pénzügyi-elszámolási szempontból feltétlenül – igyekeznek a nonprofit szervezetek kritériumait (értsd: ennek előnyeit) megőrizni. A legális hazai piacok között, ahol az áttelepülni akarók akár eladóként, akár vevőként megjelenhetnek, a legélénkebb a munkaerőpiac, hiszen a Magyarországon munkát keresők legfontosabb gazdasági erőforrása a munkaereje. A romániaiakat támogató szervezetek munkaerőpiaci szolgáltató tevékenységének „életképessége”, ez irányú szakszerűsödése ezzel magyarázható. (Az áttelepülőket elvileg érintő lakás- illetve ingatlanpiac, az oktatási és egészségügyi szolgáltatások piaca azért nem válhatott eddig az említett szervezetek stabilizáló tényezőjévé, mert ezeken a piacokon ők nem fizetőképesek.) A piacivá és szakszerűvé válást mint stabilizáló lehetőséget „választó” szervezetek anyagi függetlenségük okán kevésbé vannak más szervezetek támogatására utalva.

A gazdasági és szervezeti stabilizálódás másik útja a kormányzati, önkormányzati szervezetek vagy más alapítványok, egyesületek támogatásának megszerzése, ami – mint korábban már láttuk – paradox módon éppen az alapítványok működésének autonómiáját csökkentheti. Úgy látjuk, hogy a sikeres stabilizálódásban sokkal kisebb súlyú a szervezet politizálódása, politikai, explicit érdekkifejező céljainak megfogalmazása. Ezt azzal magyarázzuk, hogy a hazai politikai szférát az ideológiák és a pártok tagolják, és kisebb jelentősége van a civil szféra pragmatikus problémakezelést igénylő aktivitásának.

Bizonyos szervezetek aktivitása a vizsgált időszakban alábbhagyott. Ez több tényező együttes hatásával magyarázható. Kimerültek az erőforrások: elfogyott a pénz és a támogatók kedve, ideje, mára már másként látják a Romániából érkezők rászorultságát, az aktivisták most másutt aktívak, vagy a szervezet laza koalíció maradt mindvégig, el sem jutott abba a fejlődési fázisba, amelyben megszilárdulhatott volna.

A harmadik szektor vizsgálatban megkérdezett valamennyi szereplőjének szüksége van a partnerek – akár az állam, akár a piaci szervezetek, vagy más harmadik szektorbeliek – támogatására, mert enélkül egyszerűen nem létezhet. Az öntevékeny civilek anyagi erőforrásai ehhez nem elegendők. Autonóm létük biztosítékainak kialakítása pedig a politikai kapitalizmus¹³ megteremtőinek felelőssége.

¹³ *Claus Offe* terminológiája. *Offe, C.* Demokratikusan tervezett kapitalizmus? Szociológiai Szemle, I. szám. 5–21. old. [1992].

Magyarország mint hullámtörő? Adalékok az elmúlt két év menekültügyéhez

1991 óta ismét alkalom nyílt arra, hogy elgondolkodjunk Magyarország vélt vagy valós szerepéről a modern népvándorlásban. A közvélekedés két igen leegyszerűsített álláspontot alakított ki, ezeket ismétlődnek a médiumokban – mintegy visszatükröződve és egyben meg is erősödve. Ma, amikor tovább folytatódik a romániai és a távolabbi térségekből érkezők beáramlása, valamint egyre erőteljesebb a jugoszláviai menekülők hulláma, a két véleményről a tények alapján célszerű ítéletet alkotni.

Az egyik vélekedés szerint Magyarország most is korábbi szerepét játssza: magányos végvári harcosként Európa hátsó udvarában védi a kontinens értékeit és jólétét – miként régen a tatárok vagy a törökök ellen – a balkáni népek vagy talán a volt szovjet birodalom népeinek tömeges migrációs árhullámával szemben. Az anyagi, szellemi tartalékokat a harcban felélő, magára maradt harcos a próbákat kiállva (a mind több menedéket, új életteret kereső befogadásának jutalmaként) elnyeri – no nem a királylány kezét és a fele királyságot, hanem – lelkének nemesbedését és megőrzi szegénységének tisztességét.

A másik elterjedt álláspont értelmében a védelemre és támogatásra szoruló menekülők befogadása, az ezzel járó helytállás az integrálódó Európához való felzárkózás ára, a tagsági díj. Az új tagság megszerzése nem csak liberálisabb menekültügyi politikánkat teszi legitimé, de önvédelmi lépéseinket, szigorodó igazgatási intézkedéseinket is. A végelszámoláskor pedig a korábbi, évszázados szegénységünkben és eredendő vendégszeretetünkben táplálkozó szolidaritásunk helyett egy „modernebb”, némi jóléttel és képzettséggel fűszerezett új európai szolidaritást könyvelhetünk el.

I. Adatok a menedéket keresőkről

1991 januárjától 1992. szeptember végéig, tehát az elmúlt huszonegy hónap alatt – a menekültügyi hatóságok több mint 70 000 menedéket kérőt regisztráltak. Ez a szám akkor válik jelentőssé, ha összevetjük a korábbi három év menekülőinek teljes lélekszámával, mintegy 49 000 fővel.

Az említett időszak alatt menekülők közül több mint kétezeren nyertek menekült státust a genfi menekültügyi egyezmény (1951) alapján. Az elismerési eljárást a menekültügyi hatóságok, illetőleg az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának budapesti irodája folytatta le, attól függően, hogy a kérelmező európai vagy más kontinensen folyó esemény miatt indította a menedékjogi eljárást.

A regisztráltak nagyobbik része (megközelítően 54 000 fő), ideiglenes védelmet élvez, mert a háborús körülmények miatt kényszerült menekülésre.

A menekültek és menekültek hazatéréséről és harmadik országba településéről kissé bizonytalan adatok állnak rendelkezésre. A mintegy hatezer önként hazatérőből kétezen már visszatértek Magyarországra menedékért Romániából és a valamikori Jugoszláviából. Ami a továbbtelepülést illeti, megközelítően száz főnek sikerült az ENSZ és a Nemzetközi Migrációs Szervezet közbenjárása révén végleges befogadóra találni, zömében Kanadában.

A menekültek származási országa: a volt Jugoszlávia (1991-ben a menekültek 87 százaléka, 1992-ben pedig 91 százaléka), Románia (1991-ben 10 százaléka, 1992-ben 5 százaléka érkezett innen), Albánia, Törökország, Szomália, valamint Angola.

A menekültek nemzetisége nem következik az előbbi megoszlásból: horvát a menekültek 52 százaléka, akik Horvátországon kívül Boszniából és Szerbiából is érkeztek, 30 százaléka romániai, horvátországi és vajdasági magyar, 13 százaléka bosnyák, míg a maradék 5 százaléknyi csoport különböző európai és egyéb országból menekült.

Mindössze két adat a menekültek korösszetételéről: a nyilvántartásba vett menedékesek több mint 35 százaléka 14 éven aluli, 29 százaléka 60 éven felüli. E tények jelentősen befolyásolták az egészségügyi, a szociális és az oktatási szolgáltatások körét, azok megszervezésének szükségességét.

II. Miért a menekülés?

Az okok igen változatosak, a távozásra politikai események, polgárháborús körülmények, esetleg etnikai konfliktusok késztették a menekülőket.

Folyamatosan érkeztek a horvát és a bosnyák függetlenségi harcok áldozatai, harcosai, a szerb csapatok által megszállt területek nem szerb lakosai. Ők elvesztették otthonukat a harcok, majd a betelepítések miatt, s ezzel megélhetésük alapját jelentő vagyonuk (föld, állatállomány, gazdasági felszerelés) zömét, ingó tulajdonuk jelentős részét, tehát perspektívájukat, egzisztenciájuk alapjait is.

Az etnikai homogenitásért, dominanciáért folytatott kizsároló áldozataivá vált horvátok, magyarok és muszlimok is elmenekültek. A bosnyákokat frissen és drágán kiállított szerb útlevéllal ellátva lökték át vonatokon a magyar határon – Ausztria felé, ahová a bevezetett vízumkényszer és a csökkenő szolidaritás miatt nem léphettek be. Így nálunk rekedtek, csalódottan, tájékozatlanul, elcsigázva és némi illúzióval, hátha sikerül végül a továbbutazás. Honfitársaiknak sem maradt más választásuk, mint vagy sehol el nem ismert szerb útlevéllal elmenekülni (jó pénzért, hiszen a fél Európán át végül hozzánk vezető úton bőven volt részük – elmondásuk szerint – az osztrák, a csehszlovák, a német és a dán hatóságok durvaságában, a vasutasok pénzüket kicsikaró kapzsiságában) vagy a felállított

internálótáborokban megkínóztatni, ingyen dolgozni, éhezni és megaláztatni, esetleg a harcok során elpusztulni¹.

A menekültek közül sok férfi a kegyetlen katonáskodás vagy a szolgálat közbeni értelmetlen áldozatvállalás miatt keresett a Vajdaságból, Romániából nálunk menedéket.

Végül a folyamatos vagy felerősödő politikai nyomás, a demokratikus és jogi garanciák hiánya, a politikai ellenzékkel való leszámolás miatt sem szűnt a menekültek beáramlása Kínából, Albániából, a kurd területekről, Romániából és más területekről².

III. A befogadás korlátai

„A háború térségének közelsége Magyarország számára nem hagy választást abban a tekintetben, hogy hány menekültet hajlandó befogadni vagy miként irányítsa befogadásukat. Geopolitikai helyzetén az ország nem változtathat, ezért tehermegosztásra ... törekszik a gazdagabb országokkal. A budapesti kormány tudja, hogy erre senkit sem kényszeríthet, és ezért nyugaton keres rokonszenvet és szolidaritást...

Az az illúzió, amellyel az első menekültek néhány éjszakára vagy hétre érkeztek, ideig-óráig a menekültek befogadóiban is élt. Ám egyre növekszik azoknak a száma, akik azt a kívánságukat közlik, hogy hosszabb ideig Magyarországon akarnak maradni” – foglalja össze a magyarországi befogadás dilemmáinak néhány főbb pontját a kívülről, (Frankfurter Allgemeine Zeitung, pp. 10. 1992, aug. 6.)

Az idézet nem csak a jugoszláviai exodusra igaz, de a több irányból érkező migránsok hullámára, valamint a fogadókra.

1991 nyarán mintegy húsz ideiglenes szállást kellett felállítani, és tíz szállás és befogadó állomás folyamatos üzemelésére rendezkedett be a Menekültügyi Hivatal a délvidéki menedékesek elhelyezésére (Nagyatád, Siklós, Máriagyűd, Mohács, Pécs, Vése, Nagyharsány, Bicske, Békéscsaba, Hajdúszoboszló). Itt az ellátáson kívül gondoskodnak az egészségügyi szűrésről, alapellátásról, idősgondozásról, gyermekfelügyeletről, óvodai és iskolai oktatásról, valamint segélyezésről (például tisztasági felszerelések, ruhaneműk, játékok juttatása révén). A tömeges méretű menekülés kezdeteitől mintegy húszezeren kaptak elhelyezést hosszabb-rövidebb időre ezeken az állami vagy társadalmi szervek által fenntartott szállásokon.

¹ A menekülés okainak illusztrálására az elfogultsággal nem vádolható Der Spiegelből vett idézet: „A szögesdrót mélyen bevágódik a félig rothadt húsba. Az áldozatok még éltek, amikor gyilkosaik háttal egymáshoz kötöztek, majd agyonlőtték és a Drinába lökték őket... Amikor déli szél fúj, Úsztrpraca lakosait a hányinger kerülgeti. A rothadás szaga ugyanis a folyó felől a városkába nyomul, amely folyásirányban mindössze néhány kilométerre fekszik Gorazsdétól... (Ganz Bosnien ist die Hölle. Der Spiegel, No. 33. pp. 128–130. [1992].)

² Az okok vegyítizta elkülönítése helyett egy példa:

„Omarszkában dől el a környező, feldúlt falvakból idehurcolt férfiak ezreinek sorsa. Egy régi vasércbánya területén szelektálják őket. A szerbek elmondása szerint az A kategóriába esők, a potenciális felforgatók perét nyomban megkezdik. A B kategóriába tartozókat, akik a bosnyák csapatokban harcoltak, katonai börtönbe zárják, és később hadbíróság elé állítják. A C kategóriába esőket pedig menekülttáborokba szállítják tovább.” (Sie verhungern wie Vieh. Der Spiegel, No. 33. pp. 130. [1992].)

A horvátok és a magyarok nagyobb része azonban nem tömegszállásokon, hanem önzetlen családoknál, magánembereknél, esetleg barátoknál (gyakran kisebbségi lakosságú falvakban) vagy ismerősöknél talált befogadóra.

Ez manapság, a kapcsolatok személytelenné válása idején igazán bámulatra méltó, de érthetőbbé válik, ha a már idézett geopolitikai helyzetünkre utalunk. A harcok közelsége – Kásádon csak hallották a fegyverzajt, de Barcson érezték is a bomba becsapódását – megnövelte a lakossági szolidaritást. Az ország a túloldalon lévőkért tenni szeretne, de nem lehet, és tehetetlenségében az idejövőket támogatja.

A vegyes lakosságú településeken a nyelvi akadályok elhárulása is könnyítette a befogadást, akárcsak a dél-magyarországi aprófalvakban az egyedülálló, ám sokat tapasztalt idősök félig üresen álló háza.

A helyi akciókat a polgármesterek, az önkormányzatok szervezték, de akadt példa arra is, hogy a Vöröskereszt aktivistájaként a postás gyűjtötte össze a menekülőket házukba befogadó családok címét. Egy-egy faluban a befogadottak száma néha nagyobb volt, mint a lakossága (például Beremenden és Kásádon).

A társadalom és állami szervek között a terhek megosztása a jugoszláviai migrációs hullám idején is működött. Ennek egyik oka a már említett szolidaritás, amelyet fenyegettség érzése erősített. Ezzel ellentétesen kellett volna azonban hatnia annak a körülménynek, hogy 1991–92-re az állami menekültügyi szolgálat lényegében kiépült. Ám éppen annak töredékessége és számos koordinálatlan lépése miatt a helyi és kisközségi kezdeményezések kiteljesedhettek, az államtól függetlenül teret találtak a spontán és az egyre hozzáértőbbben szervezett segítségnyújtáshoz. Korábban, a politikai üldöztetés, az etnikai konfliktusok és a forradalom idején érkezett romániai menekültek csak a mozaik-szerű költségvetési menekültszolgálattal találkozhattak, a független társadalmi erők is csak tanulták még a menekültszolgálati hivatást. Mára mindkét szférában szakszerűbb, célorientált a szervezés. Ugyanakkor az információcsere és az összehangolt akciók hiánya, meg persze a gondoskodásra szorulóknak növekvő száma miatt nem beszélhetünk teljes-ségről: a menekültek érdekeit például ma sem képviseli senki, a távlati megoldásokat elő-segítő programok (átképzés, nyelvoktatás, közösségek munkába állítása, közösségi lakás-építési akciók stb.) és azok finanszírozásának kérdése kidolgozatlan, a menekültekkel foglalkozó hatósági és szociális munkatársak képzettsége részleges, a nemzetközi forrás-sokhoz való hozzájutás technikája és rutinja gyenge. E néhány példa is érzékelteti, hogy mindkét szféra elsősorban a saját portáján söpröget, az együttműködés mechanizmusának javítására kevesebb erő marad. Az egyoldalúság elkerülésére azonban két példa a koope-rációra: a Vöröskereszt és az Ökumenikus Szeretetszolgálat megállapodást kötött a Mene-kültügyi Hivatallal. Ennek keretében állami forrásból menekültügyi szolgáltatásokat biz-tosít a két társadalmi szervezet, illetve tájékoztatást kapnak a menekültügyi hatósági és normatív döntésekről.

A további kérdés azonban az, miként terjeszthető ki az együttműködés azokra az itt élő, az országban szétszóródott menedékesekre, esetleg jogállásukban már megváltozott immigránsokra, akik iránt kisebb a szolidaritás (például évek óta itt vegetáló romániaiakra vagy kárpátaljaiakra). Számukról, szociális helyzetükről alig van információ, mert a

menekültügyi adatok frissítésére, korrigálására, a rendszerbe bekerülők követésére nincsenek módszerek, szakértők.

Ez a jövőben egyébként az egész menekülteket ellátó rendszer ellehetetlenüléséhez vezet. A hatóság egyre kevésbé képes áttekinteni a migrációs irányokat, a jogállásukat megváltoztatók, a hazatérők számát, valamint a rászorulókat támogatói fokozatok szerinti csoportjait. Így pedig hozzájárulást kérő felhívásai hiteltelenségévé lesznek a nemzetközi fórumokon és a társadalmi szervezetek előtt, hiszen nem tudja az igényeket felmérni és a projekteket megtervezni, majd végrehajtani. Mindez a magas infláció, az átalakuló, szabadrablásos munkaerőpiac kicsisége és az infrastruktúra egyenetlensége mellett a befogadás és a beilleszkedés újabb korlátjává válik.

A vizsgált időszakban a terhek megosztása alapján négy nagyobb forrás fedezte a menekültek és menedéket keresők támogatását:

a) a szociális, oktatási, társadalombiztosítási és egészségügyi intézmények bűvópatakként csordogáló költségvetési kiadásai, amelyek jórészt a helyi önkormányzatok erőfeszítéseinek köszönhetően biztosították az alapellátást és egyben azt, hogy ne váljon ismertté a menekültügyi kiadások teljes köre. (Fentebb a folyamatok áttekinthetlenségét a befogadás egyik korlátjának minősítettük, a bűvópatak jelleg viszont itthon, „házi használatra” ellentétes hatást válthat ki, nevezetesen elfedi az igazi adatokat, elrejtve a helyi közösségek előítéletesebb rétegei előtt e kiadások körét);

b) a társadalmi szervezetek által itthon és külföldön gyűjtött adományok, hozzájárulások, amelyek teljes összege szintén csak becsülhető. A pontos adatokat a sokféle csatorna, a használt tárgyak értékének felmérése és a többcélú gyűjtés, felhasználás (a hazai szegények segítségével együtt indított akciók) miatt aligha lehet megszerezni;

c) a kormányzati szerveknek nyújtott nemzetközi források zömüket az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága és egy japán alapítvány pénzbeli hozzájárulása, valamint a Nemzetközi Migrációs Szervezet természetbeli segítsége jelentette.

Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságától 1991–92-ben összesen 615 millió forint értékű támogatás érkezett, a Sasakawa Alapítványtól pedig 80 millió, más, kisebb befizetésekkel együtt mintegy 700 millió forintot könyvelhettünk el – készpénzben. A tárgyi adományok értéke sem elhanyagolható (például néhány gépköcsi, és az egészségügyi felszerelések legalább 10 millió forint értéket képviselnek), ám a kevésbé áttekinthető folyamatok miatt a bármikor felhasználható pénznek sokkal nagyobb a használati értéke, mint a raktározást, válogatását, elosztást és vámkezelést/beléptetést igénylő adományoknak.

A természetbeni adományok között persze több olyan is akad, amelynek felhasználása nem okoz nehézséget. Az egyik a szakemberek képzése, a másik minden bizonnyal a menekültek befogadása/áttelepítése egy harmadik országba. Az előzőre az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága által tartott tanfolyama a példa (a tömegesen érkezők ellátásának megszervezéséről), az utóbbira a Nemzetközi Migrációs Szervezet eredményes közbenjárása, támogatása mintegy hatvan fő áttelepítésében³;

³ Az IOM közvetítésével és az útiköltségekhez való hozzájárulásukkal fogadtak be családokat Kanadában 1991 végén. További tárgyalások folynak Finnországgal, Németországgal, Ausztriával jugoszláviai menedékesek befogadásáról.

d) a legbiztosabban ismert kiadási terhekről a Letelepdedési Alap elszámolása során szerzhethünk adatokat. 1991–92-ben az Alap 1,8 milliárd forinttal gazdálkodott⁴. Ha ezt a nemzetközi forrásokkal hasonlítjuk össze, megállapíthatjuk, hogy a növekvő terheket nem eléggé igyekeznek levenni a vállunkról. Az elmúlt öt év adatait áttekintve a költségvetési források növekedési üteméhez (122 százalékos átlagos nominális évi növekedés) hasonló az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának a támogatása (115 százalékos), ám azzal a különbséggel, hogy az Alappal ellentétben kevésbé tervezhető, a hozzáférés nehézkes és a pénzt az országnak gyakorlatilag meg kell előlegeznie, az elszámolás utólag történik.

A Menekültügyi Hivatal összesítése alapján a Letelepdedési Alap átlagosan 65 százalékat a befogadó állomások, szállások fenntartására, létesítésére, 30 százalékat a menekültek lakásmegoldásának támogatására fordították, míg az összes többi integrációs és ellátási feladatra (szállásokon kívüli egészségügyi ellátásra, gyermekintézményben való ellátásra, oktatásra, szociális segélyezésre, fordítási költségre) a fennmaradó 5 százalékot.

Ez súlyos aránytalanság, hiszen az ellátó rendszer belső kiadásai (bérek, szállások bérlete, megvásárlása stb.) a menekültekre közvetlenül fordítható, illetve a beilleszkedésüket megalapozó hasznos kiadások rovására minden jelentősebb költségcsökkentési készlet nélkül, rugalmatlanul emelkedhetnek. Komoly aggodalmakra ad okot, hogy ilyen nagy arányú a lakástámogatási kiadás. Itt ugyanis alapvetően ingatlanszerzési támogatásról van szó, nem pedig az átmeneti és fokozatosan javuló lakhatási lehetőségek elősegítéséről. Így nem elég hatékony a pénz felhasználása, az összeshez képest kevés családon segítenek az ingatlanárak és az infláció vágtatása miatt. Ez a megoldás nem javítja a lakásmobilitást sem, évtizedekre adósságban tartja a családokat, akik túlköltekezésre vannak szorítva, és úgy köti ide a támogatottakat, mintha nem ideiglenes élethelyzetről lenne szó. A menekültek és befogadók abban a reményben élnek világszerte, hogy amint megszűnnek az üldözés okai, hazatérnek a menedéket kaptak. A menekültek térségünkben sokszor amúgy is kilátástalannak tekintik saját helyzetüket, e rosszul értelmezett és alkalmazott lakástámogatási program pedig még jobban összekuszálja terveiket és nehezíti beilleszkedésüket. Az 1989 óta elvégzett közvélemény-kutatások⁵ és a polgármeseterek körében végzett felmérés⁶ is megerősítette, hogy a befogadó közeg, a helyi közösség érzékenyen figyel a menekülteknek nyújtott lakástámogatást. Kevésbé fogadják el a nekik nyújtott támogatást, ha az a lakáshoz és a munkához jutást segíti, a napi létfenntartás körébe eső támogatások biztosításával (étkezés, szállás, orvosi ellátás, közoktatás stb.) egyetértők köre sokkal szélesebb volt.

⁴ A költségvetési törvény és az annak végrehajtásáról szóló utasítás tartalmazza az elkülönített állami pénzalapokat, azok keretszámait. A Letelepdedési Alapról szóló és a 64/1989. (VI. 29.) MT rendelettel módosított 49/1988. (IV. 28.) MT rendelet részletezi a felhasználási jogcímeket. Jelenleg a Parlament előtt van a Menekültügyi Alapról szóló törvényjavaslat.

⁵ 1989-ben, 1990-ben és 1992-ben azonos kérdéscsoportokkal ismételt közvéleménykutatásra került sor a menekültekkel szembeni előítéletekkel kapcsolatban az MTA Politikai Tudományok Intézete szervezésében.

⁶ Az 1992 márciusában végzett felmérés (MTA Politikai Tudományok Intézete, TÁRKI) arra irányult, hogy az országosan reprezentatív mintán keresztül adatokat szerezzen a helyi polgármeseterektől, mely településeken élnek immigránsok, továbbá milyen társadalmi és szociális nehézséget jelent ellátásuk, beilleszkedésük. (L. e. kötetben Kovács Róbert tanulmányait.)

Tanulságként itt most csak annyit, hogy a támogatásra szorulóak száma és a védelmüket szolgáló infrastruktúra további kiépítése növelni fogja a menekültügyi források iránti igényt. Mivel a nemzetközi támogatás ezzel nem fog lépést tartani, „terjeszkedni” csak befelé lehet. Ez vagy a támogatások mechanikus csökkentésével, prioritások alapján működtetett szelekcióval vagy a költségvetési forrásokért való erőteljesebb versengéssel fog járni – és talán némi ésszerűsítéssel, a felhasználás hatékonyságának növelésével és a társadalmi szervekkel való együttműködésben rejlő tartalékok mozgósításával is. Ehhez azonban nemcsak a támogatási politikát kell átgondolni, hanem az egész menekültügyi gyakorlatot és prioritási rendszert is.

IV. A jogi alapok hiánya

1988 óta jelentős lépések történtek a menekültekre vonatkozó jogszabályok alkotásában. Akkor a „menedékjogot kapott”, illetve a „menekült” szó jogunkban csupán négy-öt jogszabályhelyen fordult elő⁷. Mára a lista igen impozáns – nemcsak a hazai jogfejlődés, a nemzetközi kötelezettségek elismerése, illetve újak vállalása miatt is⁸. Nem szerepel rajta azonban sem a menedékjogról szóló átfogó törvény, sem olyan jogi norma, amely az alábbi dilemmákra rendelkezéseket tartalmaz.

A menedékjogról az Alkotmány követelménye szerint már 1989 óta törvényt kellett volna alkotni. Ebben legalább négy kérdésre választ kell adni:

- a) mi legyen az 1989 óta befogadott menedékesekkel, és milyen jogi alapokon biztosíthatunk a jövőben ideiglenes védelmet;
- b) mi legyen a nem európai menedékkérőkkel;
- c) milyen támogatást biztosítunk a befogadottaknak, milyen beilleszkedési és finanszírozási mechanizmust alakítunk ki;
- d) milyen elvek és szervezeti keretek alapján kooperálunk az európai országokkal, integrációkkal és a nemzetközi szervezetekkel?

E kérdések egyre gyakrabban együttesen merülnek fel a szakmai vitákban, de csak a „beavatottak” megbeszélésein. A közvélemény és a sajtó továbbra is meglehetősen diffe-

⁷ Az Alkotmány egy szakaszában, a büntető törvénykönyv egy szakaszában, ehhez kapcsolódva a büntető eljárási törvény egy fordulatában, a nemzetközi magánjogi törvény egy szakaszában, valamint a lakásbérletről szóló minisztertanácsi rendelet egyik bekezdésében, ide nem számítva a chileiekéről szóló „félpublikus” minisztertanácsi határozatot.

⁸ Csak a tárgyköröket felsorolva: menekültekről szóló genfi egyezmény, kiegészítő jegyzőkönyve a menekültek jogállásáról, menekültként való elismerés eljárásáról, a vámmentességről, az utazási kedvezményekről, a befogadó állomásokról, a Letelepedési Alapról, az ENSZ MF és az IOM jogállásáról szóló hatályos jogszabályok, valamint a most benyújtott törvényjavaslatok az idegenrendészetről, a határrendészetről, a szociális ellátásokról, a vámkódexről.

A nemzetközi kötelezettségek sorába bekerült még a kínzás és embertelen bánásmód elleni egyezmény, az európai emberi jogi egyezmény és jegyzőkönyvei, valamint általában felértékelődtek (szóban legalábbis) az emberi jogok és az arra vonatkozó egyetemes normák.

renciálatlanul kezeli a menekültügyeket és általában a migrációs ügyeket. A menekültek és a velük szolidarizáló társadalmi szervezetek hangja ma még elég gyenge. Így a törvényalkotókra szinte semmiféle belső társadalmi-politikai nyomás nem hat. A nemzetközi közvélemény pedig számos oknál fogva (nyelvi akadályok, hiányos helyismeret miatt túlzott elismerés vagy éppen az eredmények lebecsülése) szintén nem jelent komoly késztetést az átfogó menekültpolitika kimunkálására. A nemzetközi szervezetek és az európai gazdasági-politikai integráció előrehaladása, a külső források extenzív növelésének hiánya és a menedéket keresők folyamatos beáramlása tehát a legjelentősebb ok a befogadási és támogatási rendszer korszerűsítésére.

A befogadás jogi megalapozottságát illetően feltett kérdések évek óta megválaszolatlanok. Ez nem jelenti azt, hogy a fentebb hiányolt válaszok a hatósági és intézményi gyakorlat számára sem léteznek, de a töredékesség, a spontaneitás és a jogon kívüliség jellemzi praxisukat. A befogadás korlátait vagy inkább játékszabályait e ponton is ki kell dolgozni.

Talán a legélénkebb vita (már amennyire a menedékjog kapcsán kialakult eddig nálunk bármiféle vitakészség) a genfi menekültügyi egyezmény földrajzi korlátozásának fenntartása vagy feloldása körül zajlott⁹. A mérkőzés mintha döntetlenre állna, hiába szólnak jogi érvek a feloldás mellett, számtalan politikai-szociális ellenérv kerül elő azonnal. A nemzetközi szolidaritás kötelezettsége, az egyezmény univerzális jellege, a menedéket kereső védelmének kötelezettsége és a menekülő joga a menedék helyének megválasztására a feloldás felé mutat. Az Alkotmány szövegének értelmezése kodifikációs szemmel szintén a kiteljesítést sürgeti, hiszen a hatályos normában területi megszorításról a menedékjogi szakaszban (65. §) nincsen szó. A jogalkalmazás logikája is a korlátozás megszüntetését sugallja, hiszen a hatályos szabályozás szerint az Európán kívüliek ügyében egyetlen szerv felelősségét állapíthatjuk meg, az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága budapesti irodáját, az pedig nem minősül sem államigazgatási, sem államigazgatási jogkörrel felruházott szervnek. Így döntéseinek nincs formális alak és anyagi jogereje, határozatai (?) és eljárása kívül esik a magyar jogrenden¹⁰. Ez nem azt jelenti, hogy nem ismertük el az egyezményt (különösen annak a menekülők visszafordítására vonatkozó tilalmát), illetve azon keresztül az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága mandátumát, jog-

⁹ 1989. március 14-én csatlakozott Magyarország az 1951-ben keletkezett, majd 1967-ben kiegészített genfi menekültügyi egyezményhez. Ekkor nyilatkozatot tettünk, amely az egyezményt kihirdető 1989. évi 15. tvr-ben is olvasható: csak az európai régióban felderült okokból üldözöttekre vonatkozóan vállaltunk kötelezettséget. Így a más földrésről érkezők kérelmének elbírálása, védelemben részesítése nem közvetlen, csak közvetett kötelezettséget jelent számunkra, formálisan elzárkózhatunk azok teljesítése elől.

¹⁰ Az 1990-ben közzétett megállapodás értelmében az ENSZ MF irodát nyitott Budapesten, élvezve az ENSZ szervezeteire vonatkozó kiváltságokat és mentességeket, valamint alkalmazva az egyezményben megfogalmazott együttműködésről szóló cikket. Az iroda folytatja le az Európán kívüli menedékkérővel az eljárást, majd dönt a menedék és a védelem szükségességéről. Sem az eljárás, sem a hozott határozat nincs formához, eljárási szabályokhoz kötve. További gond, hogy a védelemben részesített személyt nem telepítik tovább más országba, ahol ilyen korlátozás nem létezik, hanem számára ideiglenes tartózkodási engedélyt kének – szokásjogi alapon. E személyek nem élvezik a magyar hatóságok által menekültként elismertek jogállását, de humanitárius alapon szükség esetén szállást, nyelvoktatást, munkát és ellátást biztosítanak részükre a hazai hatóságok és intézmények – mérlegelés és nem jogosultságuk alapján.

állását, helyi irodájának működtetését, ám az általuk biztosított nemzetközi védelem és a magyar hatósági jogalkalmazáson keresztül biztosított védelem illeszkedése, munkamegosztása homályos. Ez különösen a nemzetközi védelemben részesített Európán kívüliek magyarországi tartózkodása és jogállása kérdésében válik bizonytalanná. Ma egymás mellett él a formalizált hazai közigazgatási eljárási rend és a „szokásjogon” működtetett ENSZ MF irodájának rezsimje. Ezt a bizonytalanságot csak az egységes eljárási szabályozás oldhatja fel ellentmondásoktól mentesen.

A társadalom más bőrszínűekkel, kultúrával és motiváltsággal rendelkezők befogadására nem készült fel, az egészségügyi, a szociális és oktatási intézmények férőhelyei, szakemberei is hiányoznak. A legszerűnyebb becslés szerint¹¹ is egyszeri beruházásként mintegy hatmilliárd forintba lenne szükség a feloldás előfeltételeinek megteremtéséhez. Ez a pénz azonban csak a menekültek izolálásához elég, beilleszkedésükhöz ennél sokkal több szükséges, továbbá átfogó felvilágosítás mind a befogadók, mind az érkezők számára. Az összeg nagyságát némileg érzékelteti, ha megtudjuk: öt év alatt költségvetési és nemzetközi forrásokból sem fordítottunk ennyi pénzt a menedéket keresők segítésére, 1993-ban pedig a Menekültügyi Alap egymilliárd forinttal gazdálkodhat.

A közelben folyó etnikai zavargások, polgárháborúk miatt hozzánk több hullámban menekültek befogadása 1989 óta megfelelő jogi alapok nélkül is gyakorlattá vált. Ez mára mintegy ötvenezer ember további jogi és mindennapi sorsának rendezését, másfelől a jövőben érkezők befogadását, jogállásuk áttekintését igényli. A több éves itteni lét, az eddig nyújtott segítség és a megkezdett beilleszkedés ügyekben csak nagyvonalú megoldást tesz lehetővé: azoknak, akik még nem nyerték el sem az állampolgárságot, sem a bevándorló státust, a „menedékesek” jogállását célszerű biztosítani a menekültügyi hatóság erre irányuló eljárása alapján. Az országban szétszórót érintettek számára megfelelő határidővel biztosítani kell, hogy kérelmezhesék a „menedékes” státust. Az egyszeri kellő tájékoztatással megszervezett, nagy publicitást kapó akció remélhetőleg véget vet az évek óta tartó kollektív bizonytalanságnak (mi lesz, ha nem hosszabbítják meg a tartózkodási engedélyemet, hányan lehetnek a befogadottak, a nyilvántartásba nem vettek, a befogadottak itt élő családtagjaik stb.).

Mit jelenthet az itt-tartózkodóknak és a jövőben befogadást, védelmet kérő bosnyákoknak, horvátoknak és másoknak felkínálható „menedékes” státus¹²? A menedékjogról és menekültpolitikáról rendezett nemzetközi konferencián¹³ is széles körben elfogadták azt a javaslatot, hogy ideiglenes védelmet élvezzenek a háborús, polgárháborús helyzet, a tömeges erőszak és az etnikai összecsapások miatt fizikailag is

¹¹ Köszönetet mondunk a BM Menekültügyi Hivatal munkatársainak, akik a legfontosabb adatokat rendelkezésre bocsátották. Mivel a menekültügyi létszám- és egyéb adatokat más bontásban tartják nyilván, a szövegben találhatóakat kalkuláltuk.

¹² Csupán illusztrációként: „A Nyugat-Európai Unió Párizsban megnyílt parlamenti ülészakán a politikai bizottság jelentésének a volt Jugoszlávia kérdésével foglalkozó része utal arra, hogy a vajdasági magyarság erős nyomás alatt áll, s tart a szerb uralom megerősödésétől. A vajdasági magyarokat és horvátokat Szerbia igyekszik menekülésre kényszeríteni, hogy helyet csináljon a Horvátországból áttelepült szerbeknek.” (MTI, 1992. dec. 1.)

¹³ 1991. ápr. 28.–máj. 2. között tartott konferencia a Belügyminisztérium, a holland Emberi Jogi Intézet és a York-i Egyetem Menekültügyi Tanulmányok Központja közös rendezésében Budapesten.

veszélyeztetett menekülők. Kibővülne tehát a menekültfogalom a genfi egyezményben megjelölt¹⁴ meghatározáson kívüli elemekkel, de a két okcsoport miatt védelemben részesített személyek jogállása nem különbözne egymástól, vagy a menedékesnek új, eltérő jogállást kellene biztosítani.

A választáshoz a következő szempontokat mindenképpen célszerű figyelembe venni:

a) A genfi egyezmény és a hazai jogszabály¹⁵ pontos választ ad a menekültként elismertek jogainak és kötelezettségeinek áttekintésére a mindennapi életviszonyokban. Egyszerűbb tehát e jogállást másokra is kiterjeszteni, mintsem rájuk új normákat alkotni. Ez ellen tiltakozhatnak azok, akik úgy vélik, ez indokolatlan bőkezűség, az új csoportnak kevesebb jog és támogatás is elegendő lenne, hiszen ideiglenes védelemről van szó. Ám emlékeztetni szeretnénk arra, hogy a jelentős kiadásokat regisztráló Letelepedési Alap (és a társadalmi szervezetek akciói, valamint a nemzetközi adományok is) a napi létfenntartás körébe eső ellátási, egészségügyi szűrési és sürgősségi ellátásra, valamint az elszállásolásra költötték forrásaik hetven százalékát, így a távolabbi célokra és a beilleszkedés segítésére eleve kevesebb, a menedéket keresők számának növekedésével pedig egyre kevesebb jut. Ez eleve azt sugallja, hogy társadalmi és állami forrásokból eddig sem és a jövőben sem lehet végleges egzisztenciát megalapozó támogatást nyújtani, annak megteremtése a menekült családokra hárul. Ez pedig elegendő késztetőerő arra, hogy külön jogi-adminisztratív rendezés nélkül is átmenetinek tekintsék helyzetüket, lépéseket tegyenek a tartós megoldás érdekében (hazatérés, továbbtelepülés vagy nagy elszánással és önerővel a magyarországi letelepülés). Ehhez a megoldáshoz azonban szorosan kapcsolódik a korábban már említett támogatási célok átforgalmazása, a nagymértékű lakásépítési- és vásárlási hitelek, segélyek felváltása bérlemények, átmeneti szállások biztosításával.

b) Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága Végrehajtó Bizottságának néhány határozata¹⁶ tartalmazza, amelyeket az ideiglenes védelem részének tekintendő minimális garanciákat. Ezek beépítéséhez komoly kodifikációs munkát kell elvégezni, az érintett életviszonyokra vonatkozó módosítások és kiegészítő rendelkezések kimunkálásával.

c) Gyakran megfélemedezünk arról, hogy a menekült státus a körülmények megváltozása folytán megszüntethető, s ez a menedékesek esetében is irányadó. Ehhez nem csupán méltányos eljárás és humánus jogalkalmazás szükséges, de megbízható adatbázis, valamint a menekültek/menedékesek változó adatainak (lakcím, családregyesítés, személyi állapot, halálozás, továbbtelepülés, hazatérés stb.) követése is. Ennek mechanizmusát és technikai-személyi feltételeit ki kellene alakítani, a menedékjogi kategóriákat csak e munka tapasztalataira alapozva lehetne kodifikálni.

A jogi rendezés utolsó nagy kérdése: az európai integráció menekültügyekben, illetve az egész migráció kezelésében beálló esetleges fordulatához való viszonyunk meghatározása.

¹⁴ Az üldözés vagy az üldözéstől való megalapozott félelem oka az illető faja, vallása, nemzeti hovatartozása, politikai meggyőződése vagy sajátos társadalmi csoporthoz tartozása.

¹⁵ 1989. évi 19. tvr. a menekültek jogállásáról.

¹⁶ UNHCR EXCOM 1977/28th session No. 6., 1979/30th session No. 15., 1980/31st session No. 19., 1981/32nd session No. 22., No. 24., 1988/39th session No. 52. határozatai

A fordulat lényege mind a szomszédos országokban, mind az Európai Közösségek előtt abban áll, miként szoríthatók ki a menedéket kérők különböző adminisztratív, rendészeti és a nemzetközi együttműködésben rejlő lehetőségek révén úgy, hogy közben a már befogadottnak meg kell teremteni a beilleszkedés és a többséggel való békés együttélés esélyeit¹⁷.

E kettős célt politikailag legitimé teszik a szélsőséges megnyilvánulások a külföldiekkel és főként a menekültekkel szemben egész Európában, hiszen így „lépésnéyszerbe” kerül a kormányzat és az eurobürokrácia. Az integrációs folyamat pedig látványos kereket biztosít a szélsőségek elfojtására és a közös fellépésre. Jó lélektani pillanatban fogalmazta meg tehát *Helmut Kohl* a cselekvés fő irányát a Bundestagban, a maastrichti szerződés ratifikálása feletti vitában: „Ne higgyék, hogy a nacionalizmus szelleme halott, s hogy az csak a Balkánon éledhet fel. A nacionalizmus elleni legjobb eszköz az európai egység építése, amely a XIX. század közepe óta a leghosszabb békés időszakot hozta a térségnek.” (AFP, 1992. dec. 3.)

Az integráció felé vezető út további lépése a menedéket kérők ügyének gyors elbírálása. Ennek érdekében

- intézményesítik a biztos országok közösen összeállított és karbantartott listáját (az „üldözésmentes ország” polgára csak alaptalan kérelmet nyújthat be, így eljárási és nem tartalmi kérdéssé válik kérelmének elutasítása);
- lerövidítik az eljárási határidőket;
- megkülönböztetik az egyszerűsített (vagyis formahibás, illetve a genfi egyezményben meghatározott okokhoz nyilvánvalóan nem kapcsolódó kérelem szerinti) eljárást és a megalapozott kérelemre lefolytatott eljárást;
- szűkítik a visszafordítás tilalmát, azt csak a megalapozott kérelmet előterjesztőre és a menekültként elismertre alkalmazzák;
- kimondják, hogy a kérelem nem nyújtható be a több országban, meghatározzák az első menedék országát mint illetékességet megalapozó szabályt is¹⁸;

¹⁷ „Az osztrák parlament új törvényt hozott a külföldiekről, amely lehetővé teszi, hogy rendőri intézkedéssel egy héten belül eltávolítsák az országból az illegálisan ott tartózkodókat. A törvény feljogosítja a rendőrséget, hogy lakásokba hatoljon be, ha ott 'gyaníthatóan' több, mint öt külföldi szállása van.” (AFP, 1992. dec. 3.)

„A közös piaci belügyminiszterek londoni tanácskozásukon megegyeztek abban, hogy szigorú intézkedésekre van szükség a tagállamokba irányuló menekültáradat megfékezésére, azaz meg kell gyorsítani azok visszatoloncolását, akik 'nyilvánvalóan alaptalanul' kérnek menedékjogot. Elhatározták, hogy listát állítanak össze a 'biztonságos országokról', amelyek polgárai nem folyamodhatnak menedékjogért üldöztetésre hivatkozva. A tervezet nagy vonalakban a brit parlament által most tárgyalt menedékjogi törvénymódosítást követi. Eszerint a menekülteknek 48 órájuk lesz a fellebbezésre, és ha akkor is alaptalannak találják kérelmüket, hazaküldik őket. A polgárháború sújtotta körzetekkel kapcsolatban a miniszterek azt támogatták, hogy a menekültek elsősorban hazájuk biztonságosabb körzeteiben próbáljanak nyugodtabb helyet keresni, ne külföldön.” (REUTER, 1992. dec. 1.)

¹⁸ A dublini egyezmény (1990) az EK országai részére, a kérelmek elbírálásának felelősségi szabályairól szóló egyezmény (1986) pedig az ET tagállamai részére rendezi a követendő eljárást, ha a menedéket kérő akár az eljárás befejezése előtt, akár az eljárás kedvezőtlen kiemetele miatt, akár az eljárás megindítása előtt az első menedék országából továbbutazott egy harmadik országba, hogy ott élvezzen védelmet, menedékjogot. Így kizárják a menekült többszöri menedékjogi próbálkozását és azt, hogy megválassza, mely országban kíván védelmet keresni. A földrajzi fekvés és a menekülők által választott közlekedési mód (átutazás, tranzitálás) lesz lassan a menekültek befogadási terheinek fő determinánsa.

– széleskörű adatcserét illetve közös adatbázist alakítanak ki a bizonyítási terhek mér-
séklésére, a többes kérelmek megelőzésére és a hozott igazgatási döntések kölcsönös meg-
ismerésére¹⁹;

– a határellenőrzés súlypontját, infrastruktúráját áthelyezik a Közösség külső hatáira²⁰;
– összehangolják a nagy publicitást kapó szigorító intézkedések miatt megnövekedett
illegális migráció elleni

lépéseiket, például egységesítik az embercsempészet, az útiokmányok hamisítása elleni
szankciókat, a határőrség felkészítését és felszereltségét²¹;

– szorgalmazzák a hazai sajtóban csak „tolonczyezmény” néven ismert megállapo-
dások megkötését (elsősorban az EK-val határos országokban)²²;

– a repülőtereken nemzetközi zónát alakítanak ki, ahol a bizonyított és dokumentált
beléptetésre nem kerül sor, így a visszafordításnak és a menedékjogi garanciáknak nem
szereznek érvényt, egyszerűsödik a visszafordítás, főként a szállító vállalatok szankcioná-
lásával (be nem léptethető vagy visszafordítandó migránsok szállítása esetében);

– végül elzárkóznak a háborús, etnikai üldöztetés miatt menekülők befogadásától (vízum-
kényszer bevezetésével, a származási országba más körzeteibe való telepítéssel, a legközelebbi
országba való befogadás anyagi támogatásával vagy csak a határőrizet megerősítésével).

Nem indokolatlan mindezek miatt az emberjogi szervezetek fokozódó aggodalma.
Követelik a kérelmezőkkel szembeni tisztességes eljárást és a tehermegosztás hatékony
rendjét (az ECRE, az ELENA, az AWR és az Interights számos fórumon nyilatkozott a
kérdésről és a megoldás lehetőségeiről).

A némileg háborgó lelkiismeret és a jogvédő szervezetek megnyugtatóra az Európa
Tanács és az EK is létrehozott olyan intézményi és pénzügyi konstrukciókat, amelyek a
már befogadott, legálisan tartózkodó menekültek és más migránsok beilleszkedését, kultu-
rális identitásának őrzését, másrészt jogaik kiteljesítését szolgálja²³.

A fordulat mibenlétének és hatásainak felismerése kissé kevesebb figyelmet kapott itt-
hon a sokrétű együttműködési lehetőség mámorában. Kitérült előttünk az ET, az EK, a
Közép-Európai Kezdeményezés, a Visegrádi Országok, az Alpok-Adria csoport, a Kárpá-
tok-Tisza csoport, az ENSZ MF Végrehajtó Bizottsága, a Nemzetközi Migrációs Szerve-
zet, az átalakuló szomszédság kínálta együttműködés, a karitatív, az emberjogi, a humani-
tárius és egyházi nemzetközi szervezetek sokasága – de nem tartott ezzel lépést a belső
struktúrák és a prioritások kialakítása, a szakemberek felkészítése. E sok lehetőség közt
még botorkálunk, ide-oda kapkodunk. Bizonyára ezért nem reagálunk megfelelően az
integrációs folyamat fejleményeire, bár húsba vágó lesz számunkra is a fordulat.

Az EK és a fejlett Európa megszigorított menekültpolitikája a kontinens keleti felére,

¹⁹ Schengeni egyezmény (1985) és alkalmazási szabályai (1990).

²⁰ Egyezmény az EK belső határainak megszüntetéséről és a külső határok ellenőrzéséről (1991).

²¹ Például a berlini miniszeri konferencia (1991. október 30-31.) záróokmánya és végrehajtási folyamata.

²² Ilyen egyezményekről adott hírt a sajtó Magyarország és Ausztria, Szlovénia és Románia között, s ezek
értelmében a például Romániából illegálisan Magyarországra vagy Ausztriába belépett külföldi, bizonyos
feltételek mellett, Romániában vissza kell fogadni.

²³ Az ET Szociális Fejlesztési Alapja, „Etnicitás Projectje”, a külföldiek, menekültek helyi közéletbe való
bekapcsolódását szorgalmazó dokumentuma, az EK szociális alapja példaként szolgálhat.

például Magyarországra, Szlovéniára, Ausztriára hárítja a jugoszláv (esetleg egy orosz, ukrán, román, moldáv stb.) menekültválság terheinek legnagyobb részét, tehát azokra, akik már ma is alig képesek megbirkózni a gondokkal. A közös törekvés lényege, hogy nem a hazatérés, a konfliktusok megoldása a cél, hanem a menekülők ki-/visszatoloncolása a tranzitországokba, ha nem eléggé megalapozott érveket ad elő a kérelemző (amelyek éppen a polgárháborús viszonyok miatt aligha fognak beleférni a genfi egyezmény szerinti okcsoportba). E lépésre az érintettek megkérdezése nélkül kerül sor, és csak kettő közül választhatunk: vagy mi is csatlakozunk az emberi jogokat erőteljesen megkurtító integrációs gyakorlathoz, a megfélemlítő intézkedésekhez, vagy mások helyett is vállaljuk a menekültek befogadását és védelmét, növeljük terheinket. A harmadik út a menekültfogalom tágítását (a menedékesek, ideiglenes védelmet élvezők széles körű és nem csak a szokás-, de az írott jogba való bevezetését), a tehermegosztás új mechanizmusát²⁴ és a kelet-közép-európai országok közös érdekeken alapuló hatékony együttműködését igényli – hogy a védelemre szorulókat támogatásra találjanak, a segítséget nyújtók ne maradjanak magukra, és a geopolitikai helyzet ne fátum legyen a kis országok számára.

A harmadik út ma inkább csak ösvény, ám rajtunk is múlik, hogy erőnket ennek kitaposására fordítjuk vagy kiválasztjuk az egyiket a ránk mért két megoldás közül. Tévedés azonban azt hinni, hogy valamelyik út kevesebb forrást igényel, és abban sem érdemes reménykedni, hogy a választás elodázása megtakarítással járhat. Sürget az idő, megérett a helyzet a menekültpolitika tételeinek kialakítására. Heller Ágnessel szólva:

„Be kell fogadni egy éjszakára, néhány napra vagy ameddig szükséges – de nem túl hosszú időre – azokat az embereket, akik ... menedéket keresnek, akiknek önhibájukon kívül nincs hova menniük, noha szükségük lenne rá. Sok ezer éves tradíció szól amellett, hogy a háztartásban élő rokonai után a menekülteknek van joguk a befogadásra ... Mindig nehéz arról dönteni, hogy befogadják-e az idegeneket, és ha igen, mennyi időre és milyen feltételekkel. Ez gyakorlati és morális döntés, s az állam kínos helyzetben van ... Azokra, akik rövidebb ideig tartózkodnak nálunk, nem vonatkozik minden 'vendégsszabály', azokra viszont, akik hosszabb ideig vagy örökre maradnak, igen ... Az, ha ragaszkodunk a vendégjogok elfogadásához, azt jelenti, hogy a migránsok csoportjait arra kérjük, mondjanak le különbségük néhány absztrakt vonásáról, de úgy, hogy konkrét különbségeik megmaradjanak. Öncsalás vagy áttétel lenne azt hinni, hogy ez szenvedés vagy fájdalom nélkül végbemehet. A házigazda kötelessége, hogy enyhítse ezt a szenvedést és kárpótoljon a fájdalomért. És a legnagyobb kárpótlás a tisztelet.

*A házigazda és a vendég kötelességeinek morális tartalma különböző, de kölcsönös, és ennek a kölcsönösségnek olyan szimmetrikusnak kell lennie, amennyire csak emberileg lehetséges.”*²⁵

²⁴ Az ET formális és informális munkabizottsága is erőfeszítéseket tesz ennek érdekében, akárcsak az európai és amerikai, ausztrál és kanadai menekültügyi informális együttműködés titkársága. L. még J. Tóth: Towards a regional solution for Europe (kézirat). 1992.

²⁵ Tíz tétel a bevándorlásról, a civilizációról, a kultúráról, az emberi és a „vendégjogokról”. Magyar Hírlap, 1992. okt. 31.

A nemzetközi vándorlás témakörével foglalkozó kutatók, szakértők listája

Az utóbbi években megváltozott a magyarországi migráció helyzete. Egyre több bevándorló, vendégmunkás és menekülő érkezik az országba, másrészt alig követhető a magyar lakosság kiáramlása. A megnövekedett népességmozgásokkal egyidejűleg számos olyan elemzés, kutatás, adatfeldolgozás indult meg, amely hozzájárulhat a tendenciák tárgyi megismeréséhez, az eddigi hiányok pótlásához.

Úgy véljük, hogy a további munkákat nagymértékben segítené az, ha az egyes kutatási, elemzési tevékenységekről, mind a kormányzati szervek, mind maguk az egyes részterületeket kutatók kölcsönösen tájékoztathatnák egymást. Annak érdekében, hogy a nemzetközi népességmozgások és a hozzájuk kapcsolódó tudományos, jogi, politikai, szociológiai és más aspektusok hazai kapcsolatai ismertebbé váljanak, a nemzetközi és az itthoni szervezetekkel való kapcsolatteremtéshez segítséget tudunk nyújtani, szükségesnek tartjuk az általunk kezdeményezett kérdőívek alapján az adatok megismerését, összegyűjtését és a mellékletben azok közreadását.

Célunk egy olyan regiszter összeállítása volt, amely támpontot adhat a résztvevőknek arról, hogy milyen típusú témákkal és kik foglalkoznak, és egyben a migrációs kérdésekkel foglalkozó Kormánybizottság mint megrendelő részére a jövőbeli együttműködés kereteit is kirajtolja.

Kezdeményezésünkkel mintegy 50 kutatói és alapítványi szervezetet kerestünk meg, valamint a témához feltételezhetően kapcsolódó állami szervet. Sajnálatos, hogy a kért határidőn túl egy hónappal is csak kevés értékelhető válasz érkezett vissza. A szerkesztők úgy vélik, hogy az alábbi összeállításnál bővebb azoknak a köre, akik a téma időszerűségére való tekintettel fontolgatják, avagy már el is kezdték a nemzetközi vándorlás valamely területének a vizsgálatát.

Kérjük, hogy az alábbi rendszer szerint tájékoztassanak a megadott címen:

1. Az intézmény neve
2. Téma
3. Témavezető
4. Levelezési cím
5. Publikációk

dr. Rédei Mária
BM Menekültügyi Hivatal
1093 Budapest, Pf. 314.
Fax: 138-2643

1. BM Menekültügyi Hivatal
2. Az elmúlt évtizedek nemzetközi magyar népesség mozgásai, illetve a jelenlegi migrációs folyamatok adatainak rendszerezése és elemzése.
3. *L. Dr. Rédei Maria*
4. 1221 Budapest, Gerinc u. 103.
5. Does Hungary remain a sending country? Demographic Consequences of the International Migration. Waasenaar, NIAS/Netherlands, 1990.
 - The Past 100 years Migration and the Demographic Impact of the Hungarian Flow. In: The Genesis of a Domestic Refugee Regime the Case of Hungary. (Ed: *H. Adelman–E. Sik–G. Tessényi*) York Lanes Press, Toronto, 1993.
 - National Report for SOPEMI. OECD, Paris, 1992.
 - A magyar migrációs folyamatok 1956–1990. Földrajzi Értesítő, 1992.
 - East-West Migration/Brain-drain. COST pilot project. (Ed: *B. Rhode*) EC, Bruxelles, October 1991.
 - Displaced Persons in a New Host Country. Paper for the Mass Migration Conference, Vienna, 4–8. March 1992. – European Volume of Migration (submitted).
 - Ide-ide járkálva – Kelet-Európai népvándorlás. HVG, április 4.
 - A nemzetközi népességmozgások és a munkaerőpiac. Munkügyi Szemle, 1992. június
 - Trends in the International Migration. OECD, Párizs, June 1992.
 - The Politics of East-West Migration. Ed.: *S. Ardittis*. Macmillan Press, London, 1993.
 - Az elmúlt 40 év migrációs folyamatai – kontinentális és regionális trendek. MTA Világgazdasági Kutató és MTA Konfliktuskutató Intézetének közös, tematikus migrációs kiadványa (megjelenés alatt).

1. BM Törvény-előkészítési Főosztály
2. A migráció politikai, szabályozási és igazgatási kérdései
3. *Dr. Tóth Judit*
4. 1903 Budapest, Pf. 314.
5. – On Immigration Policy in Contemporary Hungary. In: The Genesis of a Domestic Refugee Regime the Case of Hungary. (Ed: *H. Adelman–E. Sik–G. Tessényi*) York Lanes Press, Toronto 1993.
 - Hungary as a Breakwater? In: The Genesis of a Domestic Refugee Regime the Case of Hungary. (Ed: *H. Adelman–E. Sik–G. Tessényi*) York Lanes Press, Toronto, 1993.
 - Development of Hungarian Refugee Policy. Paper for „The New Europe and International Migration” Turin, 25–27. Nov. 1991. (megjelenés alatt)
 - Loss of Innocence – The Socio-Historical Aspects of the Hungarian Refugee Policy. Migration, No. 11–12. pp. 119–132. [1991]. (with *E. Sik*)
 - In the Middle of the Road. Refugees in Hungary (Rendészeti Tanulmányok) No. 2. 1992.
 - National Report/Hungary and the European Co-ordination in Refugee and Migration Law. Paper for the Conference of the European Law Academy, 1992. (megjelenés alatt)
 - A menekültek a sajtó tükrében. (Cikkválogatás, szerk.) BM Menekültügyi Hivatal, 1991.
 - A külföldiek emberi jogai és a rendészet. (Dokumentumgyűjtemény, szerk.) BM Kiadó, Budapest, 1992.

1. Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Nemzetközi Jogi Tanszék
2. Menekültjog. A magyarországi mozgásokkal kapcsolatos nemzetközi jogi és összehasonlító jogi kérdések.
3. *Dr. Nagy Boldizsár*
4. 1364 Budapest, Pf. 109.
5. – Menekültek-menekülők, Külpolitika XVI. évf. 4. sz. 114–142. old. [1989].
 - A jog barlangjai. Esély, 2. sz. 72–76. old. [1989].
 - Menekültek Magyarországon. A félmúlt és a jelen, Élet és Tudomány, XLV. évf. 46. sz. 1452–1453. old. [1990].
 - A zuhanó kapurostély. Beszélő, Új folyam 50. sz. 14–15. old. [1991].

- The Hungarian Refugee Law. In: Refugees in Hungary (Ed: *H. Adelman-E. Sik-G. Tessényi*), York Lanes Publishers, Toronto, 1992.
 - Before or after the Wave. In: The 1951 Convention Relating to the Status of Refugees: Principles, Problems and Potential, International Journal of Refugee Law, Special Issue, Vol. 3. [1991]. Rövidített változatát l. Refugee Participation Network, No. 11. pp. 28–30. [1991].
-

1. Kossuth Lajos Tudományegyetem
 2. Menekültek, Erdély
 3. *Dr. Veliky János*
 4. 4010 Debrecen, Pf. 48.
 5. -
-

1. Központi Statisztikai Hivatal
 2. Magyarországot érintő nemzetközi vándorlási adatok gyűjtése, publikálása, elemzése.
 3. *Dr. Vukovich Gabriella*
 4. 1525 Budapest, Pf. 51
 5. -
-

1. Magyar Közigazgatási Intézet
 2. -
 3. *Dr. Szente Zoltán*
 4. 1112 Budapest, Ménesi út 5.
 5. A közigazgatás szerepe a menekültügyben. Magyar Közigazgatás, 1. sz. 38–51. old. [1992].
-

1. MTA Állami- és Jogtudományi Intézet
 2. Emberi jog, Menekültügyi Nemzeti Társaság
 3. *Dr. Lánai Vanda*
 4. 1250 Budapest, Pf. 25.
 5. Dokumentációs és bibliográfiai összeállítás az intézetben található.
-

1. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet
 2. A menekültkérdés regionális aspektusai Magyarországon
 3. *Dövényi Zoltán*
 4. 1062 Budapest, Andrásy út 62.
 5. - Mobility and Migration Peculiarities of the Population of the Hungarian Plain before the World War I. (Ed: *J. Tóth*) Acta Geographica, No. 17. pp. 37–47.
 - A mobilitás és a migráció főbb tendenciái a Viharsarokban a dualizmus korában. In: Agrárszocializmus Magyarországon (szerk.: *J. Tóth*) Békéscsaba, 1986.
 - Some Historical and Geographical Aspects of the Refugee Issue in Hungary. In: Studies in Geography in Hungary. Budapest (megjelenés alatt)
-

1. MTA Néprajzi Kutatóintézet
 2. Kivándorlás indítékainak kulturális összetevői, alkalmazkodás, identitásalakítás, közösségalkotás a kivándorolt magyarok körében
 3. *Hofer Tamás*
 4. 1014 Budapest, Országház u. 3.
 5. Bővebben az Intézeti Kiadványok jegyzékéből.
-

1. MTA Politikai Tudományok Intézete
 2. Immigráció
 3. *Sik Endre*
 4. 1068 Budapest, Benczúr u. 33.
 5. – Az erdélyi menekültek Magyarországon. In: Társadalmi Riport. TÁRKI, Budapest, 1990.
– (with) *Tarjányi J.–Zavecz T.*: Aus Rumänien nach Ungarn: Die Siebenbürgen-Flüchtlinge 1987–1989. Journal für Sozialforschung Vol. 30, No. 1, pp. 81–116. [1990].
– Networks to Cope with Crisis (The Case of Transylvanian Refugees in Contemporary Hungary). Shorter version in: Innovation, Vol. 3, No. 4 pp. 729–748, 1991, full version in: Service Social dans le Monde, No. 3–4 pp. 74–84, 1991.
– Menekülésről, vándorlásról. Mozgó Világ, 1. sz. [1991].
– Az Érdektelenség és Komorodás Kora. Beszélő, Új folyam, 10. sz. [1991].
– (with) *Adelman H.–Tessenyi G.*: Immigration in Contemporary Hungary. York Lanes Press, Toronto, Canada (megjelenés alatt).
– (with) *Tóth J.*: The Loss of Innocence The Socio-Historical Aspects of the Hungarian Refugee Policy Migration, No. 11–12. pp. 119–132. [1991].
– Reconversion of Wealth in the Course of Migration. Előadás.
– Transylvanian Refugees in Hungary and the Emergence of Policy Networks to Cope with Crisis. Journal of Refugee Studies, Vol. 5, No. 1. [1992].
– The Emigration Potential of Romania. Refuge, Vol. 11, No. 4, pp. 11–13. [1992].
– Transylvanian Refugees in Hungary. In: Social Report 1990 (Eds: *Andorka R.–Kolosi T.–Vukovich Gy.*) TÁRKI, Budapest, pp. 366–378. 1992.
– (with) *P. Róbert*: Status Attainment of Immigrants in Hungary: The Case of Transylvanian Refugees Paper for the ISA RC 28th meeting on Social Mobility and Stratification. Trento, 15–17 May 1992.
– Growing Xenophobia against Migrants in Hungary – is it inevitable? Paper for the Annual Meeting of the Austrian Political Scientists, Wien, 5–7 May 1992.
-

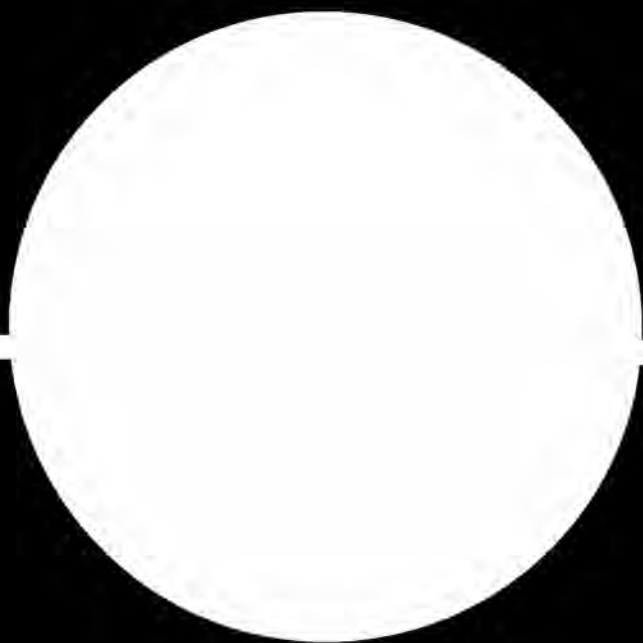
1. MTA Történettudományi Intézet
 2. II. világháborús népességmozgás Magyarországon.
 3. *Stark Tamás*
 4. 1250 Budapest, Pf. 9.
 5. Magyarország második világháborús embervesztése. MTA Történettudományi J., [1989].
-

1. MTA Történettudományi Intézet, Teleki Pál Alapítvány
2. Kivándorlás tengerentúlra, 1870-től a kivándorlás etnikai közösségek szerint 1970-ig.
3. *Puskás Júlia, Fejős Zoltán*
4. 1145 Budapest, Amerikai út 71/b
5. – (Ed.) Overseas Migration from East-Central and Southeastern Europe 1880–1914. Studia Historica, Budapest, 1990.

- Some Results of My Research on the Transatlantic Emigration from Hungary on the Basis of Macro- and Microanalysis. In: Ed. J. Puskás: Overseas Migration from East-Central and Southeastern Europe 1880–1914. Studia Historica, Budapest, 1990.
 - „Dollárok csábos csengésének szirénhangja.” Amerika imáza Magyarországon, 1880–1914. Veritas Historiae, Budapest, 1990.
 - Hungarian Overseas Migration: A micro-analysis. In: *Rudolf J. Vecoli–Suzanne M. Sinke* (eds): A Century of European migration 1830–1930. University of Illinois Press, pp. 221–243. 1991.
 - The Syren's Song of Tinkling Dollars: Hungarian Image of America during the Era of Mass Migration (megjelenés alatt).
 - Migráció Közép-Kelet-Európában (19 és 20. században) RÉGIÓ, 4. sz. [1991].
 - Auswanderung aus Ungarn, 1880–1914. Bürgerlandisches Landesarchiv, Eisenstadt pp. 18. 1991.
-

1. Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal
2. Témakoordinálás
3. *Horváth Ágnes*
4. 1357 Budapest, Kossuth tér 4.
5. -

Felelős szerkesztő: Török Gyöngyvér
Műszaki szerkesztő: Érdi Júlia
A borítót tervezte: Pap Klára
A kötet technikai gondozását a Panem Kft. végezte:
1385 Budapest, Pf. 809
Szövegfeldolgozás, tördelés: Print-Air Bt.
Nyomtatást készítette a Kaposvári Nyomda Kft. — 130935
Felelős vezető: Mike Ferenc

250-Ft